

A JÓ KORMÁNYZAT, AZ ISMERETGAZDAG VÁLASZTÓKÖZÖNSÉG, ÉS A TÖMEGTÁJÉKOZTATÁSI RENDSZER ÖSSZEFÜGGÉSEI NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN¹

Tóka Gábor

(Közép-Európai Egyetem, Budapest)

ÖSSZEFOGLALÓ

Ez az esszé a Magyar Politikatudományi Társaság 2008. évi közgyűlésén elhangzott előadás szerkesztett szövege. Egyrészt a napi politikai folyamatok interpretálásától és oksági elemzésétől, illetve a közpolitika különböző ágait érintő értékelő kommentároktól és tanácsadástól ódzkodó, a politikatudományt tisztán akadémiai – és így gyakorlati, gyakorlatértékelő, a politikai műveltséget előmozdító eredményeket csak közvetve és hosszabb távon teremtő – tevékenységként felfogó politológia értelmét taglalja. Másrészt a szerzőnek a választók politikai ismeretszintje meghatározóiról és politikai következményeiről szóló kutatásait összegzi népszerűsítő formában, a tudományszociológiai gondolatmenet illusztrációjaként. Ezek szerint a választópolgárok természetszerűleg alacsony ismeretszintje, bár korántsem mindig és elkerülhetetlenül, de általában érdemi befolyást gyakorol a demokratikus választások eredményére. Minél nagyobb ez a befolyás két-három választási cikluson át, annál negatívabb változást hoz a kormányzás minőségében. A befolyás nagysága pedig összefügg azzal, hogy milyenek az adott ország tömegkommunikációs rendszerének jellemzői.

Kulcsszavak: választói magatartás ■ politikai ismeretszint ■ tömegtájékoztatási rendszer
■ kormányzat minősége ■ politikatudomány

* Ezúton szeretnék személyes köszönetet mondani Kis Jánosnak, Hans-Dieter Klingemannnak, Kolosi Tamásnak és Schlecht Csabának, miután nélkülük bizonyosan soha nem részesültem volna egy a Bibó-díjhoz hasonló szakmai elismerésben. Schlecht Csaba neve ugyan két külföldi állampolgárral történt elhíresült találkozásai nyomán ismert országszerte, de rám tette a nagyobb hatást azzal, hogy a nyolcvanas évek során egyetemi csoporttársként és szamizdat-terjesztőként rendkívüli türelemmel és időráfordítással segítette társadalomtudományi és politikai gondolkodásom fejlődését. Kolosi Tamásnak és Kis Jánosnak azt köszönhetem, hogy választásuk alapján munkát kaptam és megkapaszkodhattam a társadalomtudomány világában, ráadásul 1989-1992-ben a TÁRKI, illetve 1992-től a Közép-Európai Egyetem révén olyan emberi és intézményi környezetben, amelyik általános hazai állapotainknál kedvezőbb lehetőséget adott a szakmai fejlődésre. Végül Hans-Dieter Klingemannnak azért vagyok hálás, mert rendkívüli odaadással istápolta bekapcsolódásomat a nemzetközi politikatudomány mindennapjaiba. Sokan vannak még rajtam kívül, akik ugyanezt mondhatnák el a négyük egyikéről vagy másikáról: az én kivételes szerencsém az, hogy most mind a négyüknek köszönetet mondhatok.

Előadásomat egy önreflexióval szeretném kezdeni, hogy ezzel is megmutassam, az idei Bibó-díj indoklásában hallottak ellenére is azért igazi kelet-európai értelmiségi vagyok. Ágh Attila személyében korábban volt olyan díjazott, aki a Társadalomtudományi Hivatkozási Indexben jóval előttem jár, de az én díjazásom egy tekintetben mégis új, és ezért nyilván volt, akit hozzám hasonlóan meglepett a zsüri idei döntése. Ugyanis a korábbi díjazottakkal ellentétben én nem folytattam szerteágazó intézményépítő munkát a hazai politológiában, nem vagyok sem ismert közgondolkodó, sem magyar nyelven megjelent monográfiák és tankönyvek szerzője. Ami szakmai tevékenységet kifejtettem, azt nagyrészt idegen nyelvi közegben tettem, még akkor is, ha ennek során szinte mindvégig Magyarországon éltem és dolgoztam. Így díjazásomnak van egy általánosabb üzenete is, nevezetesen hogy a magyar politikatudomány azokat a kollégákat is kész elismerni és keblére ölelni, akik hozzám hasonlóan nem akarnak a saját hazájukban próféták lenni, sőt még másutt sem, hanem inkább jól finanszírozott elefántcsonttoronyokban szeretnek babrálni olyan munkákon, amelyeknek azonnali gyakorlati alkalmazásuk nincs, de a maguk szerény helyén bekerülnek a politikatudományi diskurzusba. Ez utóbbi pedig nem a soktucatnyi nemzeti nyelven párhuzamosan zajló interakciók összege, hanem egy kizárólag tudományterületek, kutatási témák és módszertani konvenciók szerint tagolt folyamat, ami ma már lényegében csak egy konkrét nyelvet vesz igénybe az érintkezéshez, és ez nem a szanszkrit, az arab vagy a latin, és nem is a magyar.

Hogy mármost az én tevékenységem rászolgált-e a mai elismerésre, azt nem az én felelősségem megítélni, de a tágabb üzenet szerintem nagyon helyes. Tudományágunk legtöbb területén a specializáció mai foka mellett már csak azért sem lehetséges magyar nyelven érdemi szakmai érintkezés, mert csak az indokolatlan pazarlás vagy egy különleges véletlen eredménye lehetne az, ha egy Magyarország méretű országban két-háromnál több szakember akár csak megközelítőleg is teljes ismerettel rendelkezne egy-egy konkrét kutatási terület irodalmáról. Valamikor régen – illetve a kelet-európai átmenetekről és új demokráciákról szóló leíró-komentáló cikkek konjunktúrája révén még a közelmúltban is – könnyen össze lehetett hangolni a jelenlétet a nemzetközi tudományosságban az anyanyelvi közegben való, sokkal közérthetőbb publikációkat igénylő aktív jelenléttel, de ez egyre több területen válik lehetetlenné. Az esetleg szerény egyéni produkciónak tűnő, a normál, egyetemi tanítás mellett összehozott évi rendszeres egy-két-három folyóiratcikk közzlése mögött – ha azok tényleg a legrangosabb szakmai fórumokon jelennek meg – alighanem egy teljes év heti 70 óra munkája áll majd. Tudtommal egyetlen itthon élő kolléga sem jutott még el arra a szintre, hogy rendszeresen tudna publikálni a tíz legidézettebb politikatudományi folyóiratban. De ha lesznek ilyen kollégák, akkor törvényszerű, hogy munkájukat itthon szinte senki nem fogja ismerni – vagy ha ismeri is, a sarlatánságtól nem tudja majd hozzáértően megkülön-

böztetni. Mégis kíváncsi lennék, hogy egyre több ilyen kolléga legyen köztünk, mert csak ők teremthetnek valódi kapcsolatot a hazai tudományos közelet és egy adott, esetleg érdekes és fontos, ám nélkülük hazánkban jórészt ismeretlen vagy csak félreértett kortárs tudományos ismeretanyag között.

Amit én csináltam az elmúlt tizennyolc évben, az egy ilyen politológusi szerepfelfogás irányába való szerény elmozdulás volt, és a díjnak szóló személyes örömtől függetlenül, állampolgárként is helyeslem, ha ezt a törekvést értékeli a magyar politikatudomány. Amit az előadásommal bizonyítanom kell ma az azt hiszem az, hogy az elefántcsonttornyokban zajló babrálásomnak azért vannak szabatos magyar mondatokra lefordítható eredményei, amelyek – hosszabb távon – segíthetik mindennapi életünk jobbá tételét. Viszont ezt többnyire csak akkor tehetik megbízhatóan, ha valóban hosszú időn át érlelődnek egy belterjes, módszertani részleteket látszólag véget nem érő módon csócsáló, még a szakmabeliek nagy része számára is követhetetlen, a legmegbecsülendőbbnek hitt politikai hagyományokra is fittyet hányó, és a szélesebb nyilvánosságtól ennek megfelelően gyakorlatilag elzárt (sőt elzárandó), ámde kíméletlenül (habár udvariasan) versengő, és minden résztvevő írásaival szemben rendkívül kritikus (de szinte mindig további munkára bátorító és ahhoz kedvet adó, és csak kivételesen megsemmisítő) közegben.

Előadásomban ezért a választópolgárok ismeretszintjével, annak hatásai-val és meghatározóival kapcsolatban végzett vizsgálódásaim néhány eredményét ismertetem, lévén az elmúlt években ez volt fő kutatási területem.¹ Olyan kérdéseket érintek majd, mint hogy befolyásolja-e a választók ismeretszintje a választási eredményeket; van-e ennek következménye a kormányzás minőségére; illetve mivel magyarázhatjuk azt, ha a szavazók tájékozatlansága változó mértékben befolyásolja az egyes választások eredményét. Mindezekelőtt arról beszélek röviden, hogy a kutatási téma korábbi irodalma milyen fontosabb következtetésekre jutott, majd pedig saját eredményeim közül válogatom ki azt, ami talán általánosabb érdeklődésre is számot tarthat. Előadásomat néhány megjegyzéssel kapcsolatban azzal zárom, hogy az effajta friss tudományos eredményekről van-e értelme a szélesebb nyilvánosság előtt beszélni.

AZ ÁLLAMPOLGÁROK POLITIKAI ISMERETSZINTJE A KORÁBBI IRODALOM TÜKRÉBEN

A politikai ismeretszint egy olyan, viszonylag stabil tulajdonsága az egyéneknek, ami olyasfajta kvízkérdésekkel mérhető, mint hogy vajon mi a neve az alkotmánybíró elnökének, vagy hány tagállama van az Európai Uniónak. Az ilyen ténykérdésekre adott válaszok a helyes–helytelen kategóriákba sorolhatók,² majd egyszerűen összegeezhetők, mivel az ismeretszint jórészt egydimenziós jelenség. Azaz, bár természetesen van némi véletlenszerű eltérés ab-

ban, hogy ki melyik kérdésre tudja a választ, alapján véve aki tudja a választ az A kérdésre, az a konkrét témától függetlenül bármely B politikai ismeret-kérdésre is nagyobb valószínűséggel tud majd helyesen válaszolni, mint aki elbukott az A kérdésnél. Tehát nem állítható például az, hogy más-más állampolgárok lennének tájékozottak mondjuk a nemzetközi kapcsolatok híreiben, mint valamelyik ágazati politika világában, vagy egyes hazai politikusok életrajzában. A lexikális ismeretek önmagukban vett gyakorlati értéke persze a nullához közeli, szintjük szorosan összefügg a gyakorlati politikai intelligencia olyan lényegi jellemzőivel, mint az egyén politikai absztrakciós készsége, véleményeinek komplexitása és szervezettsége, és általában a napi hírek megértéséhez szükséges kontextuális tudása (Zaller, 1986; Luskin, 1987; Smith 1989; Delli Carpini és Keeter, 1996).

Bármilyen alacsonyra állítjuk is a mércét, a választópolgárok politikai ismeretszintje alacsony és felettébb egyenlőtlen megoszlású. Olyannyira az, hogy komolyan kételkednünk kell abban, vajon hány állampolgár képes a leg-
elemibb szinten megérteni a napi híreket, pláne logikusan figyelembe venni őket a politikai véleményei és a döntései kialakítása során (Zaller, 1992; Delli Carpini és Keeter, 1996; Converse, 2000; Achen és Bartels, 2004; Bartels, 2005, 2007, 2008; Caplan, 2007). Ez a tájékozatlanság szükségszerű. A modern társadalmakban a politikai döntéshozatal olyan sok, összetett kérdést érint, hogy a legtöbb állampolgár talán akkor sem tudna önállóan kiigazodni ezek töredékében sem, ha munkáját, szeretteit és minden szórakozást elhanyagolva teljes életét e csupán látszólag nemes célnak szentelné.

Politikai ismereteink összetétele ezért részben a különböző „arénákban” versengő érdekelt felek (pártok, érdekcsoportok stb.) közléseitől (Zaller, 1992), részben pedig az esetleges véletlenek sorozatától (Fiorina, 1990) függ. Ezzel persze a képviseleti demokráciának a közvetlen demokráciával szembeni egyik szokványos igazolásához érkeztünk el, miszerint az állampolgárok közvetlen döntési körét célszerű leszűkíteni avatott képviselőik megválasztására (Enyedi, 2009). Ezt a normatív kérdést másokra hagyom, és magam csak azt vizsgálom: mi a garancia arra, hogy a képviselőválasztási döntéseket nem befolyásolja az állampolgári tudás elkerülhetetlen korlátozottsága?

A szakirodalomban háromféle viszonylag optimista válasszal találkozhatunk. Az első szerint az állampolgárok ismeretszintje annál azért egy kicsit magasabb, mint amilyennek első látásra tűnik, egyrészt mivel szokásos mérőeszközeink tökéletlenek (Krosnick és Lupia, 2008; Prior és Lupia, 2008), másrészt mert az ismeretkérdések valójában azt mutatják, hogy az állampolgárok gyorsan felejtik el a konkrét tényeket – ám vételük pillanatában a tények azonnal beépülnek azokba a politikai véleményekbe (például egyes politikusok megítélésébe), amelyeket az állampolgár megőriz emlékezetében és felhasznál választói döntései meghozatalánál (Lodge et al., 1989, 1995).

A második optimista válasz arra hivatkozik, hogy az állampolgárok politikai döntéseit ezernyi olcsó gondolatmankó (*information shortcut, cue, cognitive heuristics*) segít(het)i. Látva pl. azt az érthető és mulatságos képi megjelenése miatt a hírmédiában azonnal felkapott apróhírt, hogy Gerard Ford az 1976-os amerikai elnökválasztási kampány egy texasi állomásán önbizalmat sugárzó módon roppant ostobaságot követett el egy Amerika-szerte közismert mexikói étel elfogyasztása során, levonják azt a (talán helyes) következtetést, hogy riválisához képest kevésbé ismeri a spanyol ajkúak világát és problémáit, és ezért kevésbé tud azonosulni az azok által szorgalmazott bevándorláspolitikai lépésekkel (Popkin, 1991). A gondolatmankók hatékonyságának másik, kicsit meggyőzőbb példája szerint sok autótulajdonos kaliforniai polgár nagyon jól eltalálta azt, hogy mi volt a lehető legbölcsebb szavazata egy az autóbiztosítások szabályozását érintő népszavazáson, ha csupán azt az egy, a kampányban érthető okokból igencsak reklámozott tényt ismerte, hogy a terítékre került javaslatok közül melyiket támogatta az autóklub, és melyiket támogatták (inkább csak titkoltan) a különféle autógyártók, illetve az ügyvédi kamara (Lupia, 1994). Azaz, az ellenérdekű felek demokratikus politikai versengése kitermeli a tudatlanul is informált viselkedéshez szükséges gondolatmankókat.

A harmadik optimista válasz arra mutat rá, hogy az egyének rossz döntései kiolt(hat)ják egymás hatását a kollektív döntésekre, és ezért az nagyobb valószínűséggel hoz jó eredményt, mint a legbölcsebb egyén magányos ítélete. Ez persze a francia forradalmi konvent Közjóléti Bizottsága által 1793-ban lefejeztetett Condorcet márki híres elmélete arról, hogy az esküdtszékek miért jobbak a hivatásos bíráknál, ám Condorcet személyes balsorsa ellenére az empirikus közvélemény-kutatás egyes eredményei alátámasztják állítása legalább részleges helyességét (Page és Shapiro, 1992).

Az alábbiakban nem foglalkozom közvetlenül a fenti gondolatmenetekkel. Minden bizonnyal sok igazság van bennük, ám ettől még empirikus kérdés marad, hogy mi és mekkora a tudatlanság hatása. Annyit tudunk az irodalomból, hogy nem elhanyagolható és alighanem nagyobb, mint a teljes körű választási részvétel elmaradásának hatása (Lutz, 2007; Tóka, 2004). Althaus (2003) részletes vizsgálata szerint a Condorcet által várt aggregációs csoda sokszor elégtelen a kedvezőtlen eredmények megelőzésében, és a közvélemény az általa vizsgált kérdések kb. 89 százalékában szignifikánsan más képet mutatna, ha a polgárok politikai tudásszintje magasabb és társadalmilag egyenlő eloszlású lenne. Ezek az eredmények hasonlóak ahhoz, amit kvázikísérleti körülmények között, az úgynevezett gondolkodtató közvélemény-kutatások (*deliberative polls*) során tapasztalhatunk (Fishkin és Luskin, 1999; Sturgis, 2003). A vonatkozó laboratóriumi kísérletek pedig azt mutatják, hogy az olyan gondolatmankók, mint a pártok ideológiai pozíciója, a pártnevek, az érdekcsoportok által szolgáltatott választási tanácsok, vagy éppen a közvélemény-kutatá-

sok eredményei szinte egyáltalán nem mérséklék a tájékoztatatlanság hatását a választási döntésekre (Lau és Redlawsk, 2001, 2006).

A demokrácia működése szempontjából persze nem csak az ismeretszint átlaga, hanem egyenlőtlen társadalmi megoszlása is aggályos jelenség. Tudjuk, hogy a politikai ismeretszint szerény mértékben összefügg az iskolázottsággal, nemmel, jövedelmi helyzettel, életkorral és médiafogyasztással, és kicsit erősebben a politika iránti érdeklődéssel (ld. pl. Luskin, 1990; Delli Carpini és Keeter, 1996; Tóka, 2003; Popescu és Tóka, 2009). Mivel megoszlása a társadalomban egyenlőtlen, logikusnak tűnik az a feltételezés, hogy a kevésbé kedvező helyzetű társadalmi csoportok tagjai egyénileg kevésbé képesek valós preferenciáik szavazatokban való kifejezésére (Luskin, 2003).

Amit erről tudunk, az azonban csak annyi, hogy a tájékozottabb polgárok preferenciái valamivel nagyobb állandóságot, egy-egy napihír politikai impulzusával szemben nagyobb ellenállást, tartósnak bizonyuló valóságos fejleményekre viszont gyorsabb választ mutatnak (Feldman, 1989; Zaller, 1992). A pártpreferenciák (ha csak időnként és bizonyos mértékig is) más-más véleményekkel függnek össze aszerint, hogy ki-ki mennyire tájékozott, és a kevésbé tájékozottak politikai hiedelemrendszerét alacsonyabb szervezettségi fok jellemzi (Sniderman et al., 1991; Bartels, 2007, 2009). Mindez megalapozza a gyanút, hogy a kevésbé informált szavazók talán kevésbé szofisztikált döntéseket hoznak, de arról még nem győz meg, hogy egy tájékozottabb választóközönség jobb kormányt választana.

Természetesen érdekes lenne tudni, hogy empirikusan mekkora is lehet a tudatlanság hatása a választási eredményekre, van-e ennek valamilyen mérhető következménye a modern demokráciák működésére, és ha igen, akkor vannak-e olyan intézményes megoldások, amelyek segíthetnek a nemkívánatos jelenségek leküzdésében. Mielőtt rátérnék arra, hogy saját kutatásaim mit mutatnak minderről, hadd mutassam be röviden azt a Larry Bartels nevéhez fűződő szimulációs eljárást, ami valamennyi alább bemutatott eredmény elérésében központi szerepet játszott.

Bartels (1996) a választási közvélemény-kutatások adataiban kereste a választ arra, hogy vajon az 1972 és 1992 közötti amerikai elnökválasztások eredményei változtak volna-e, ha a ténylegesen szavazó választópolgárok mindannyian nagyon magas ismeretszinttel rendelkeztek volna. Ennek érdekében először is olyan regressziós modellek paramétereit számította ki az empirikus adatokból, amelyek azt feltételezik, hogy különböző emberek döntéseit (tehát a *Szavazat* változót, amelyen a különböző pártok más-más kódokat kapnak) az *Ismeretszint* növekedése más és más módon befolyásolná (ld. az 1. számú egyenletet). Az egyének releváns sajátosságait (kor, jövedelem stb.) az $X_1, X_2 \dots X_n$ változók mérik. Az empirikus adatokból megbecsülhető béta paraméterek mutatják meg azt, hogy a különböző egyéni sajátosságok miként befolyásolják a

szavazói döntéseket, és hogy pontosan kik válnak inkább Demokrata vagy inkább Republikánus szavazóvá az ismeretszint növekedésével.

$$Szavazat = fn \left(\begin{array}{l} \beta_0 + \beta_1 X_1 + \beta_2 X_2 + \dots + \beta_k X_k + \\ + \beta_{k+1} X_1 Ismeretszint + \beta_{k+2} X_2 Ismeretszint + \dots + \\ + \beta_{2k} X_k Ismeretszint + \beta_{2k+1} Ismeretszint \end{array} \right) \quad (1)$$

A modell béta paramétereinek megbecslése után egyszerű számítással megbecsülhetjük, hogy milyen szavazatmegoszlást tapasztalhatnánk akkor, ha a szavazók ismeretszintje ilyen vagy olyan feltételezések szerint változna. Csupán az *Ismeretszint* ténylegesen megfigyelt értékeit kell behelyettesítenünk valamilyen fiktív értékekkel, azt összeszorozni a korábban kiszámított bétákkal és a közvélemény-kutatásban megfigyelt X változókkal, és máris megkapjuk az ilyen-olyan szavazatok szimulált valószínűségét a fiktív ismeretszint mellett. A tárgyban eddig lefolytatott kísérletek eredményei arra utalnak, hogy ezek a szimulációs eredmények alapján véve helyes előrejelzést adnak arról, hogy az ismeretszint kisebb-nagyobb változása esetén milyen irányban változnak a politikai preferenciák (Gilens, 2001; Sturgis, 2003).

Bartels maga úgy találta, hogy az 1972 és 1992 közötti elnökválasztásokon a republikánus és a demokrata jelöltek között átlagban öt százalékkal változott volna meg az összes szavazatok megoszlása akkor, ha mindenki olyan magas ismeretszinttel rendelkezett volna, mint amit a megkérdezett mintákon belül valójában csak a legtájékozottabb fél százalék mondhatott magáénak. Más kutatók kiterjesztették a vizsgálódást Kanadára (Fournier, 2006), Svédországra (Oscarsson, 2007), Dániára (Hansen, megjelenés alatt), Franciaországra (Luskin et al., 2008) és Mexikóra (Sekhon, 2004), és szimulációik ennél rendre valamivel nagyobb arányú preferenciaváltozások lehetőségét mutatták.

A POLITIKAI ISMERETEK ÉS A VÁLASZTÓI VISELKEDÉS

Előadásom következő részében saját vizsgálódásaim eredményeit foglalom össze arról, hogy vajon befolyásolja-e a választópolgárok viszonylag alacsony és egyenlőtlen politikai ismeretszintje a legfontosabb (tehát az országos szintű) demokratikus választások kimenetelét. Igaz-e, hogy olcsó húsból is lehet ízletesen főzni (tehát hogy tájékozatlan polgárok is választhatnak úgy, mintha tájékozottak lennének), illetve az, hogy az állampolgári ismeretszint elkerülhetetlen társadalmi egyenlőtlenségei aláássák a politikai egyenlőséget (tehát a választásokon alapuló demokrácia igazából fából vaskarika)?

Mint említettem, vizsgálódásaimhoz Bartels (1996) szimulációs modelljét használom fel. Az eredmények természetesen függnek attól, hogy pontosan milyen X változókat építünk bele a modellbe; hogy Bartels eredeti modelljével

ellentétben megengedünk-e nem lineáris információs hatásokat (tehát hogy egy adott csoporton belül az ismeretszint növekedése egy bizonyos pontig ilyen, utána viszont inkább amolyan irányban és/vagy mértékben befolyásolja a preferenciák változását); hogy miként is mérjük a válaszolók ismeretszintjét; és hogy milyen léptékű, illetőleg társadalmi eloszlású ismeretváltozás hatását szimuláljuk. E módszertani kérdések nemzetközi összehasonlító vizsgálata fontos részét képezi saját vizsgálataimnak (ld. Tóka, 2004; Tóka, 2009), de ezekkel a technikai kérdésekkel a jelen keretek között nem foglalkozom.

Az összehasonlító vizsgálatok mindenekelőtt azt mutatják meg, hogy igen nagy különbségek mutatkoznak egyes választások között abban a tekintetben, hogy mekkora is lehetett a választói ismeretszint befolyása az eredményekre, ám az Egyesült Államok elnökválasztásai rendre kivételesen alacsony hatásokat mutatnak. A pártok szintjén a bal–jobb ideológiától gyakorlatilag független, a párt méretével viszont negatívan függ össze az, hogy ki kapna több illetve kevesebb szavazatot magasabb ismeretszint mellett – a kis pártokkal szembeni averzió érthetően csökken a tájékozottabb szavazók között, míg a kevésbé informáltakat láthatólag korlátozza az ismeretlennel szembeni kockázatkerülő magatartás, és ezért a fragmentáltabb pártrendszerek rendre nagyobb információs hatásokat mutatnak (Tóka, 2004, 2009).

Bartels eredeti számításai alighanem el is túlozták a tájékozottság hatását az amerikai választásokon, minden valószínűség szerint azért (is), mert a tényleges megfigyelések körétől túlságosan messzire rugaszkodik el azzal, hogy a legtájékozottabb fél százalék szintjére extrapolál (Sekhon, 2004; King és Zeng, 2006). További nehézséget jelent a korábbi eredmények interpretálásában, hogy sem Bartels, sem a nyomában haladó irodalom nem tett különbséget a *magasabb* illetve az *egyenletesebb* társadalmi megoszlású ismeretszint hatásai között.

Célszerű ezért a Bartelsétől eltérő forgatókönyvek hatását szimulálni. Ezek egyike lehetne például az, hogy mindenki ismeretszintje egyforma mértékben nő, például egy szórással. Ez a statisztikai zsargon itt azt jelenti, hogy aki a valóságos megfigyelések alapján a nagyjából a legtudatlanabb egyhatod felső szintjén helyezkedett el a valóságban, az a szimulációban a tényleges társadalmi átlag szintjét éri el, aki pedig átlagos volt, annak szimulált ismeretszintje a legfelső egyhatodnak a valóságban megfigyelt alsó határára emelkedik. Ez egy igen jelentős, de nem eleve elképzelhetetlen nagyságrendű változás. Közel 50 országban 67, 1996 és 2006 közötti demokratikus választás után végzett kérdőíves felmérés adatait felhasználva, nagyjából 10 százalékra tehetjük annak a változásnak a nagyságát, amivel egy átlagos választás eredménye változna a szimulációk szerint (ld. Tóka, 2009).³ Az 1. táblázat egyszerűsítve mutatja be, miként is nézne ki egy ilyen nagyságrendű változás egy olyan fiktív választáson, ahol négy párt versenyez: a Kékek, Lilák, Bordók és a Rózsaszínűek.

1. tábla. Fiktív példa az ismeretszint egyenletes és viszonylag nagy növekedésének becsült, átlagos hatására egy nagyjából átlagos, kortárs demokráciában

	Tényleges szavazatarány (%)	Becsült szavazatarány, egyenletesen egy szórással magasabb tájékozottság mellett (%)
Kékek	17	22
Lilák	30	35
Bordók	26	21
Rózsaszínűek	27	22

Mint említettem, a szimulált változás nagysága számos módszertani döntés függvénye, ezért a konkrét választásokra vonatkozó, egyetlen szimulációs modell produkálta becsléseket kár lenne túlzottan misztifikálni (ezért sem mutatok be ilyet a jelenlegi keretek között, ahol a technikai részleteket mellőznöm kell). A tendencia azonban elég világos: a választók elkerülhetetlenül alacsony tájékozottsági szintje többnyire jelentősen, a kormányalakítást alighanem érdemben befolyásoló módon gyakorol hatást a választási eredményekre – talán még nagyobbra is, mint a kampány előterébe került közpolitikai kérdésekben az egyes pártok által elfoglalt pozíciók vonzereje, egy-egy politikus népszerűsége, vagy a szavazók elégedettsége a gazdaság állapotával.⁴ Még a legkevesebb ismeretszint-hatást beazonosító szimulációs modell is úgy találja, hogy a 67 választáson a medián választási eredmény 6,7 százalékkal változna, ha mindenki ismeretszintje arányosan nőne a fent vázolt mértékben, míg a valamivel jobb ismeretszint-változókat alkalmazó és nemlineáris hatásokat is megengedő modellek jóval tíz százalék fellettire teszik ugyanezt az értéket.

Mi történne azonban akkor, ha az ismeretszint átlaga nem változna, megoszlásának társadalmi egyenlőtlenségei viszont teljesen megszűnnének, azaz az egyének továbbra sem lennének egyformán tájékozottak, ám ismeretszintjük függetlenné válna iskolázottságuktól, koruktól, pártpreferenciájuktól, és egyáltalán bármiféle csoportjellemzőjüktől? Ezt úgy vizsgálhatjuk, ha a szimulációs fázisban az *Ismeretszint* megfigyelt értékeit egy véletlen (ám a megfigyelt ismeretszinttel azonos mintaátlagot és szórást mutató) változóval helyettesítjük be és kiszámítjuk, hogy mekkora szavazatváltozást okozna az ismeretszint ilyen társadalmi kiegyenlítődése, figyelembe véve mind a szavazók tényleges jellemzőit az *X* változók mentén, mind pedig az 1. számú egyenletben bemutatott szimulációs modell empirikusan becsült béta paramétereit.

Eddigi kutatásaim szerint a válasz erre egészen egyértelmű: a választási eredmények lényegében semmit nem változnak ebben az esetben (Tóka és Popescu, 2007; Tóka, 2009). Azaz: bár a demokratikus választások tökéletlenül fejezik ki a népakaratot, az egyenlőtlenül informált társadalmi csoportokkal azért rendkívül egalitáriánusan bánnak. Ebből persze az is következik, hogy a szavazói tájékoztatlanság esetleges kedvezőtlen következményei nem csökkenének a kelet-európai politológusok által időnként nosztalgiával emleget-

tett műveltségi cenzus bevezetésével. A probléma máshol keresendő: szinte minden szavazó meglehetősen tájékozatlan, és alig-alig különbözik egymástól abban, hogy milyen messzire esik a teljes tájékozottság elvileg is elérhetetlen állapotától. Következő kérdésem tehát az, hogy mindennek mi lehet a politikai következménye, és hol találhatjuk annak magyarázatát, ha néhány országban esetleg kisebbek azok a preferencia-aggregációs problémák, amelyek a tökéletlen szavazói tájékozottságból származnak.

AZ ISMERETSZINT ÉS A JÓ KORMÁNYZAT

Az iménti kérdések persze egy rendkívül kiterjedt kutatási problémára mutatnak rá, amelynek feldolgozása igazából még gyerekcipőben sem jár – valahol azonban el kell kezdeni, és éppen erre tettem kísérletet néhány tanulmányomban. Mindenekelőtt az a kérdés merül fel, vajon szisztematikusan másféle parlamenti többségek, kormányok kerülnének-e hatalomra, ha a választópolgárok ismeretszintje magasabb lenne. Mint fentebb említettem, nemzetközi összehasonlító perspektívában a pártok bal–jobb ideológiai orientációjával – a csupán egy-egy ország kisszámú választását elemző tanulmányok (ld. Bartels, 1996; Oscarsson, 2007; Hansen, megjelenés alatt) állításai ellenére – nem függ össze az, hogy melyik párt nyerne több szavazatot egy tájékozottabb választóközönségtől, és ezzel egybecsengő módon, az ismeretszint társadalmi kiegyenlítődése nem változtatná meg a választási eredményeket (ld. Tóka, 2004; Tóka és Popescu, 2007; Tóka, 2009).

Ezért talán célszerű abból kiindulni, hogy nem annyira egy-egy sajátos, politikai preferenciákkal rendelkező csoport, hanem inkább a választóközönség egésze lehet a vesztese annak, hogy az elkerülhetetlenül alacsony állampolgári ismeretszint (időnként, valamelyest) befolyásolja a választási eredményeket. De valóban beszélhetünk veszteségekről? Igaz-e az, hogy egy tájékozottabb választóközönség – és az alábbiakban ezt már nem a pusztán lexikális ismeretek szintjére értem, hanem egy olyan szavazóközönségre, amelyikben a szavazatok megoszlását a fentiekhez hasonló szimulációk szerint kevésbé befolyásolja az ismeretszint – jobban ösztökléne a kormányzatot a közjó szolgálatára?

A kérdés empirikus vizsgálata nem egyszerű, hiszen feltételezi azt, hogy meg tudjuk mérni a politikai rendszer hozzájárulását a közjó előmozdításához. Ez részben azért nehéz, mert mindenki kicsit más gondol a közjóról. Ám ha például azt vennénk kiindulópontnak, hogy a magas gazdasági növekedést (majdnem) mindenki jobban szereti, mint az alacsonyat, akkor a növekedési ráta meghatározói között is csak akkor tudnánk megbízhatóan megbecsülni a jól-rosszul informáltság hatását a választási eredményekre, ha közben kont-

rollálnánk az olyan, a közgazdasági irodalomból már jól ismert meghatározók hatását, mint a tőkeellátottság vagy a valutaárfolyamok változékonysága.

Ehelyett én inkább azt vizsgáltam, hogy vajon a kormányzási rendszer működési módjának időbeli változásai – ami nyilván közvetlenebbül függ a kormányzattól, mint a gazdasági növekedés – összefüggnek-e azzal, hogy mennyire jól vagy rosszul informáltak a választók az adott országban és milyen választási eredmények születtek a közelmúltban. Ehhez a fentebb már említett CSES-adatokat és a Bartels-féle modellt használtam fel annak megbecslésére, hogy öt kontinens 70 választásán mennyire befolyásolta az eredményeket az állampolgárok tökéletlen informáltsága, másrészt pedig a Világbank egy kutatócsoportja által létrehozott, és szabadon letölthető idősoros adatokat a kormányzás minőségéről a Föld országaiban (Kaufmann et al., 2007). Utóbbiak hat olyan változóra (illetve egy ezeket összegző index értékeire) adnak becsléseket, mint a korrupcióval szembeni védettség, a jogállamiság, vagy a bürokratikus hatékonyság. Feltételezem, hogy ezek valóban a közjót előmozdító és nagyjából minden szavazó – de legalábbis a medián szavazó – által pozitívan értékelt tulajdonságai a politikai rendszernek. Ha a választási eredmények összefüggése a szavazók ismeretszintjével befolyásolja a politikai rendszer kimenetét, és a kisebb információs hatások a valódi állampolgári preferenciák jobb (nem pedig rosszabb) aggregációját hozzák, akkor azt várhatjuk, hogy a kormányzás minősége annak megfelelően változik pozitív (vagy negatív) irányba egy választás után, hogy kisebb (vagy nagyobb) állampolgári ismeretszint hatott a választási eredményekre.

Az elemzés technikai részleteinek bemutatása természetesen egy teljes tanulmányt töltene meg, és a jelen előadás műfaji okokból sem alkalmas erre (a részletekre ld. Tóka, 2008). Így csak a végeredményt összegzem itt azzal, hogy nagy valószínűséggel a fenti hipotézisnek megfelelően áll a helyzet, de lehet, hogy csak a kormányzás minőségének egyes összetevőivel kapcsolatban, mint például a korrupció visszaszorítása. Ráadásul szinte biztosan nem egyetlen, hanem csak több, egymást követő választási ciklus alatt jön létre egy ilyen ok-sági kapcsolat, aminek révén az átlagosnál informáltabb választási eredmények pozitív változásokhoz vezetnek a kormányzat minőségében.

AZ INFORMÁLT VÁLASZTÓI VISELKEDÉS ÉS A TÖMEGTÁJÉKOZTATÁSI RENDSZER

Úgy tűnik tehát, hogy javíthatnánk a kormányzás minőségét akkor, ha sikerülne valamiképpen csökkenteni az elkerülhetetlenül alacsony állampolgári ismeretszint hatását a választói viselkedésre. De milyen szisztematikus változásokkal lehetne ezt célirányosan elősegíteni? Nyilvánvaló, hogy itt szabad szemmel egyáltalán nem látható, megbízhatóan meg pláne nem feltárható össze-

függésekről van szó, tehát indokolt a modern tudomány eszköztárának igénybevétele. A Bartels-féle modell révén adott egy eszköz arra, hogy akár az egyes szavazók szintjén is legalább egy durva becslést tudjunk adni arról, hogy mennyire jól informált az illető választói magatartása annak fényében, hogy a hozzá egyebekben hasonló, ám magasabb ismeretszintű szavazók miként szavaznak. De hol kezdjük a lehetséges magyarázó változók keresését?

Marina Popescuval folytatott kutatásunkban abból indultunk ki, hogy kézenfekvő a szavazót elérő információk előzetes szelekciója, az információfolyam kognitív nehézségi szintje és szervezettsége, az általa adott gondolatmankók jellege, illetve mindezen tényezők intézményes meghatározói, nevezetesen a tömegtájékoztatási rendszer – bizonyos mértékig szabályozható és tudatosan formálható – szerkezeti jellemzői körül keresni a választ.⁵ Ezzel kapcsolatos konkrét (egymásnak is részben ellentmondó) várakozásainkat a tömegtájékoztatási rendszerekre vonatkozó irodalomból vezettük le. A szavazókra vonatkozólag a European Election Study szabadon letölthető adatait (ld. www.europeanelectionstudies.net) használtuk fel. Összesen 20 EU-tagállamra állt rendelkezésre minden az elemzésünk által igényelt adat a 2004. júniusi Európa parlamenti választás után, országos véletlen mintákon gyűjtött kérdőíves adatokból a megkérdezettek választói viselkedéséről, médiafogyasztásáról, politikai ismeretszintjéről, szocio-demográfiai jellemzőiről stb.

Függő változónk a megfigyelt ismeretszint és a maximális tájékozottság mellett várható választói döntések különbsége volt, amit megint csak egy Bartels-féle szimulációval becsültünk. Maga az ismeretszint az egyik kontrollváltozó volt csak az elemzésünkben, amely arra kereste a választ, hogy mely országokban pozitívabb a tv-hírek nézésének, illetve az újságok olvasásának hatása az informált választói viselkedésre. Az országok közötti különbségeket az utóbbi két változó hatásában a tömegkommunikációs rendszer olyan jellemzőivel magyaráztuk, mint pl. a napilapok illetve a tévéhírek piacának fragmentáltsága.⁶

Statisztikai elemzésünk főbb eredményei így foglalhatók össze:

- A szélesebb körű újságolvasás segíti a tájékozott viselkedést (attól függetlenül is, hogy persze magát az ismeretszintet is kedvezően befolyásolja az újságolvasás).
- A médiaorgánumok politikai táborok szerinti elkülönülése elősegíti a tájékozott választói viselkedést (feltehetőleg azért, mert a szerkesztők az eltérő ízlésekhez igazítják és ezáltal fogyasztathatóbbá és érdekesebbé teszik a híreket).
- A televíziós hírpiacon koncentrálttsága (feltehetőleg azért, mert az egész társadalom számára közös normákat teremt a tekintetben, hogy mik voltak az adott nap főbb hírei) és a napilapok piacának fragmentáltsága (feltehetőleg ismét csak azért, mert az eltérő olvasói igényekhez mérten test-

re szabja és ezáltal fogyaszthatóbbá és érdekesebbé teszi a hírek tálalását) egyaránt elősegítik a tájékozott választói viselkedést.

- Minél nagyobb a köztelevízió hírműsorainak nézettsége, annál tájékoztatlanabb a választói viselkedés.⁷

Előadásom zárszavában térek vissza arra, hogy milyen közvetlen médiapolitikai javaslatok vonhatók le mindebből.

ÖSSZEFOGLALÁS

Az informálatlan választói viselkedés okaira és következményeire vonatkozó főbb kutatási eredményeimet az alábbiakban foglalhatnám össze. Sok, talán a legtöbb, de nem valamennyi demokratikus választás érdemben, bár nem drámaian, eltérő választási eredményt hozna, ha a szavazók tájékozottabbak lennének. Az ismeretszint társadalmi egyenlőtlenségeinek eltűnése viszont nem befolyásolná az eredményeket. A választások tehát tökéletlen, de rendkívül egalitáriánus mechanizmusai a közösségi preferenciák aggregálásának. Minél tájékozottabb a választói viselkedés, annál inkább várható tőle a kormányzás minőségének javítása (akár azért, mert más parlamenti többség jut hatalomra, akár azért, mert a hatalomrajutottak jobban érzik a késztetést arra, hogy a szavazók vélhető kívánságainak megfelelően kormányozzanak), de legalábbis a korrupció visszaszorítására tett intézményes erőfeszítések fokozása, ha nem is egy, de két-három választási ciklus távlatában. A pártos médiumok segítik, a köztelevízió médiapiaci jelenléte viszont rontja a tájékozott választói viselkedés lehetőségét, míg a médiapiacok koncentrálttsága a médium jellegétől függően pozitív és negatív hatásokkal is bír.

Az előadásom bevezetőjében mondottakhoz visszatérve hadd tegyem fel végül azt a kérdést, hogy milyen gyakorlati haszna van mindennek. Egyfelől abban bízom, az elmondottak is érzékeltetik azt, hogy a modern társadalomtudomány eszközeivel képesek lehetünk nemcsak a politikai folyamatok jobb megértésére (és ezáltal talán országunk politikai kultúrájának előmozdítására), hanem gyakorlati társadalomjobbító cselekvési tervek kialakításához való, nem mindig triviális gondolatok révén történő hozzájárulásokra is. Másfelől azt szeretném hangsúlyozni, hogy az ilyen gyakorlati hozzájárulásokat nem egy-egy konkrét elemzéstől kell várni. Ezek eredményei lehetnek hangzatosak (ahogy azt fentebb megpróbáltam érzékeltetni), de önmagukban csak egy igen szűk (alighanem legalább három kontinensen működő és a harmincfős létszámot csak ritkán meghaladó, többnyire viszont el sem érő) közönség által értelmezhetőek a maguk valós értékén; ráadásul ez utóbbi közönség minden, a kompetenciája körében tartó elemzésben ezernyi kisebb-nagyobb hiányosságot talál, és még egymás között sem nagyon jut teljes egyetértésre abban, hogy

miként is kellene az adott elemzést tökéletesíteni. Maguk a szerzők is gyakran kezdenek utóbb kételkedni abban, hogy minden rendben van-e korábbi írásaik módszertani megoldásaival. Nemrégiben ez történt velem is a tömegtájékoztatási eszközök hatásáról szóló fentebb ismertetett tanulmányunk kapcsán, és még nem volt alkalmam egy időközben már egy tiszteletreméltó díjat is elnyert tanulmányunk egy lehetséges hibájának utánajárni – lehet, hogy a fentebb ismertetett konklúziók teljesen tévesek, habár a tanulmánynak ettől függetlenül még meglehet a maga pozitív hozzájárulása az adott tudományterületen zajló diskurzus előbbreviteléhez.

Egy-egy tanulmány eredménye tehát nem laikusok kezébe való. Közvetlen gyakorlati alkalmazásra pedig csak akkor alkalmasak a kutatási eredmények, amikor éveken keresztül rostálódni, finomodni, elfelejtődni, majd újrafelfedeztetni az elefántcsonttornyok világában. Ennél korábban még a tágabb szakmai közvélemény se tudja avatottan megkülönböztetni egymástól a sárlatánságot, a szimpla (talán ritka, de korántsem ismeretlen) adathamisítást, a számítási hibát és a szolid tudományos eredményt. Pusztán az alapján tud ítélkezni, hogy milyen szakmai fórumok szűrőjén jutott át sikerrel egy tanulmány (tehát: hol jelent meg). A laudációból úgy látom, hogy esetemben ezt értékelte a Bibó-díj bizottsága, és ennek nem csak a személyes hiúság folytán örülök, hanem mint állampolgár is. Nyilván lehetne vitatkozni azon, hogy megéri-e egy közepesen fejlett országban közpénzt költeni a globális társadalomtudományhoz való cseppnyi hozzájárulásokra (megjegyzem, az én fenti kutatásaim ebben ártatlanok, hiszen semmilyen magyar közpénz elköltése nem állt mögöttük). De szerintem érdemes megfordítani a kérdést: amit a társadalomtudományokra így is, úgy is elköltünk, azt vajon erre költjük-e? Szerintem az lenne a helyes, ha így tennénk, egyrészt mert az elefántcsonttornyokban zajló tevékenységnek csak ezáltal tudnánk gyakorlati céljainknak megfelelő hosszú távú prioritásokat szabni, illetve termelékenységét elősegíteni, másfelől pedig azért, mert a nemzetközi tudomány lehető legmagasabb szintjén való aktív részvétel nélkül akkor se értesülünk majd (legalábbis nem egész pontosan) a kortárs társadalomtudomány eredményeiről, amikor azok már megérették a gyakorlati alkalmazásra, illetve a politikai műveltségünkbe való beszüremkedésre.

JEGYZETEK

¹ A szövegben ismertetett tanulmányok megtalálhatók internetes honlapomon.

² A közelmúlt szakirodalmában Jeffery Mondak élénken vitatta, hogy a 'nem tudom' válaszok mögött tényleg tudatlanság áll-e (Mondak, 1999, 2001; Mondak és Anderson 2004; Mondak és Canache 2004; Mondak és Davis 2001), ám egy sor kísérleti eredmény körületekintően vizsgálta ezeket a kételyeket és meggyőzően igazolta, hogy a nem tudom és hasonló válaszok a helytelen

válaszokkal egyenértékűnek tekinthetők (Sturgis *et al.* 2008; Luskin és Bullock 2006; Hansen 2009).

- ³ A kérdőíves adatok forrása a Comparative Study of Electoral Systems projekt, amelynek adatai szabadon letölthetők a *www.cses.org* címről. A hivatkozott szimulációs modellekben szereplő X változók a következők voltak: életkor, iskolázottság, falusi/városi lakóhely, foglalkozás (munkás, mezőgazdasági munkás/gazdálkodó), munkaviszony (munkanélküli, alkalmazott, önálló), jövedelem, különböző etnikai, faji, regionális és vallási kisebbségekhez tartozás (ország-specifikus kategóriák szerint), és vallásosság. A modellek azért nem tartalmaznak attitűd-változókat, mert ezek maguk is szinte kivétel nélkül változhatnak az ismeretszint változásával (ld. Althaus 2003). Ugyanakkor Luskin és Globetti (2002) illetve Luskin *et al.* (2008) vizsgálatai szerint a szimulált információs hatások valamelyest még nőnének is, ha a választás-kutatásokban szokásos attitűd-változókat is beépítenénk a modellekbe.
- ⁴ Az utóbbiak tipikus hatására vonatkozó becslésekre ld. Alvarez *et al.* (2000), Blais *et al.* (2004), King (2002); Aarts *et al.* (2009).
- ⁵ A személyközi politikai beszélgetések hatására ld. Tóka (megjelenés alatt).
- ⁶ Ez utóbbi a koncentráció ellentétét jelenti, tehát a napilapoknak, illetve rivális hírműsor-szolgáltatóknak az olvasók, illetve a nézők számával súlyozott ún. effektív száma.
- ⁷ Gyanúnk szerint ez vagy azért lehet így, mert az európai köztelevíziók zöme több-kevesebb közvetlen politikai befolyás alatt áll, vagy pedig azért, mert a közszolgálati televíziókban Európa-szerte gyakori szürke, szenzációellenes – ráadásul érdektelen rövidhírek rituális felolvasásával és egy általában elég mechanikusan érvényesített és inkább csak látszólagos politikai kiegyensúlyozottsággal súlyosbított – tálalási mód kevésbé alkalmas hatékony gondolatmankótanulási folyamatok beindítására, mint a kereskedelmi televíziók kommersz stílusa. Mindez azonban ezen a ponton még csak spekuláció. Újabb munkánkban már megkezdjük annak kibontását, hogy mitől más a köztelevíziók és a kereskedelmi tévék hírműsorainak hatása, de ezekben az elemzésekben még nem az informált viselkedés, hanem csak az ismeretszint szempontjából vizsgáltuk meg a kérdést, amit a köztelevíziós hírek valamivel pozitívabban befolyásolnak (ld. Popescu és Tóka, 2009).

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Aarts, Kees, André Blais, and Hermann Schmitt, eds. (2009): *Political Leaders and Democratic Elections*. Oxford, Oxford University Press.
- Achen, Christopher H., and Larry M. Bartels. (2004): Blind Retrospection: Electoral Responses to Drought, Flu, and Shark Attacks. *Working Paper*, 2004/199. Madrid, Instituto Juan March de Estudios e Investigaciones.
- Althaus, Scott L. (2003): *Collective Preferences in Democratic Politics: Opinion Surveys and the Will of the People*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Alvarez, R. Michael, Jonathan Nagler, and Jennifer R. Willette. (2000): Measuring the Relative Impact of Issues and the Economy in Democratic Elections. *Electoral Studies*, 19 (2): 237–253.

- Bartels, Larry M. (1996): Uninformed Votes: Information Effects in Presidential Elections. *American Journal of Political Science*, 40 (1): 194–230.
- Bartels, Larry M. (2005): Homer Gets a Tax Cut: Inequality and Public Policy in the American Mind. *Perspectives on Politics*, 2 (1): 15–31.
- Bartels, Larry M. (2007): Homer Gets a Warm Hug: A Note on Ignorance and Extenuation. *Perspectives on Politics*, 5 (04): 785–790.
- Bartels, Larry M. (2008): *Unequal Democracy: The Political Economy of the New Gilde Age*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Blais, André, Mathieu Turgeon, Elisabeth Gidengil, Neil Nevitte, and Richard Nadeau (2004): Which Matters Most? Comparing the Impact of Issues and the Economy in American, British and Canadian Elections. *British Journal of Political Science*, 34: 555–563.
- Caplan, Bryan (2007): *The Myth of the Rational Voter: Why Democracies Choose Bad Policies*. Princeton, NJ, Princeton University Press.
- Converse, Philip E. (2000): Assessing the Capacity of Mass Electorates. *Annual Review of Political Science*, 3 (1): 331–353.
- Delli Carpini, Michael X., and Scott Keeter (1996): *What Americans Know About Politics and Why It Matters*. New Haven, CT, Yale University Press.
- Enyedi Zsolt (2009), szerk: A népakarat dilemmái. Budapest: DKMKA és Századvég.
- Feldman, Stanley (1989): Measuring Issue Preferences: The Problem of Response Stability. *Political Analysis*, 1: 25–60.
- Fishkin, James S., and Robert C. Luskin (1999): Bringing Deliberation to the Democratic Dialogue. In *The Poll with a Human Face: The National Issues Convention Experiment in Political Communication*. Edited by Maxwell E. McCombs and Amy Reynolds. Mahwah, NJ, Lawrence Erlbaum Associates, 3–38.
- Fournier, Patrick (2006): The Impact of Campaigns on Discrepancies, Errors, and Biases in Voting Behavior. In *Capturing Campaign Effects*, edited by Henry E. Brady and Richard Johnston. Ann Arbor, MI, University of Michigan Press, 45–77.
- Gilens, Martin (2001): Political Ignorance and Collective Policy Preferences. *American Political Science Review*, 95 (2): 379–396.
- Hansen, Kasper M. (2009): *Measuring Political Knowledge. Paper presented at the Joint Sessions and Workshops of the European Consortium for Political Research*. Lisbon, Portugal, 14–19 April 2009.
- Hansen, Kasper M. megjelenés alatt. Changing Patterns of Information Effects on Party Choice in a Multiparty System. *International Journal of Public Opinion Research*.
- Kaufmann, Daniel, Aart Kraay, and Massimo Mastruzzi (2007): Governance Matters VI: Governance Indicators for 1996–2006. World Bank Policy Research. *Working Paper*, no. 4280. Available from http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=999979 accessed on 30 September 2006.
- King, Anthony, ed. (2002): *Leaders' Personalities and the Outcomes of Democratic Elections*. Oxford, Oxford University Press.
- King, Gary, and Langche Zeng (2006): The Dangers of Extreme Counterfactuals. *Political Analysis*, 14 (2): 131–159.
- Krosnick, Jon A., Arthur Lupia, Matthew DeBell, and Darrel Donakowski (2008): *Problems with ANES Questions Measuring Political Knowledge Manuscript*. Stanford, Survey Research Center, Stanford University.

- Lau, Richard R., and David P. Redlawsk (2001): Advantages and Disadvantages of Cognitive Heuristics in Political Decision Making. *American Journal of Political Science*, 45: 951–971.
- Lau, Richard R., and David P. Redlawsk (2006): *How Voters Decide: Information Processing during Election Campaigns*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lodge, Milton, Kathleen M. McGraw, and Patrick Stroh (1989): An Impression-Driven Model of Candidate Evaluation. *American Political Science Review*, 83: 399–419.
- Lodge, Milton, Marco R. Steenbergen, and Shawn Brau (1995): The Responsive Voter: Campaign Information and the Dynamics of Candidate Evaluation. *American Political Science Review*, 89 (2): 309–326.
- Luskin, Robert C. (1987): Measuring Political Sophistication. *American Journal of Political Science*, 31: 856–899.
- Luskin, Robert C. (1990): Explaining Political Sophistication. *Political Behavior*, 12 (4): 331–361.
- Luskin, Robert C. (2003): The Heavenly Public: What Would a Fully Informed Citizenry Be Like? In: *Electoral Democracy*. Edited by Michael B. MacKuen and George Rabinowitz. Ann Arbor, MI, University of Michigan Press, 238–261.
- Luskin, Robert C., and John G. Bullock (2006): *Taking "Don't Know" for an Answer: DK Responses and the Measurement of Political Knowledge*. Manuscript. Austin, University of Texas at Austin.
- Luskin, Robert C., Bruno Cautrès, and Mathieu Turgeon (2008): *The Conditioning of Vote Choice by Political Sophistication from Several Perspectives: The Case of France*. Paper presented at the annual meeting of the International Society of Political Psychology. Paris, France, 9–12 July 2008.
- Luskin, Robert C., and Suzanne Globetti (2002): Candidate versus Policy Considerations in the Voting Decision: The Role of Political Sophistication. Manuscript. Austin, Department of Government, University of Texas at Austin.
- Lutz, Georg (2007): Low Turnout in Direct Democracy. *Electoral Studies*, 26 (3): 624–632.
- Mondak, Jeffery J. (1999): Reconsidering the Measurement of Political Knowledge. *Political Analysis*, 8: 57–82.
- Mondak, Jeffery J. (2001): Developing Valid Knowledge Scales. *American Journal of Political Science*, 45 (1): 224–238.
- Mondak, Jeffery J., and Mary R. Anderson (2004): The Knowledge Gap: A Reexamination of Gender-Based Differences in Political Knowledge. *The Journal of Politics*, 66 (2): 492–512.
- Mondak, Jeffery J., and Damarys Canache (2004): Knowledge Variables in Cross-National Social Inquiry. *Social Science Quarterly*, 85 (3): 539–558.
- Mondak, Jeffery J., and Belinda Creel Davis (2001): Asked and Answered: Knowledge Levels When We Won't Take 'Don't Know' for an Answer. *Political Behavior*, 23 (3): 199–224.
- Oscarsson, H. (2007): A Matter of Fact? Knowledge effects on the vote in Swedish general election 1985–2002. *Scandinavian Political Studies*, 29 (3): 301–322.
- Page, Benjamin I., and Robert Y. Shapiro (1992): *The Rational Public: Fifty Years of Trends in Americans' Policy Preferences*. Chicago, The University of Chicago Press.
- Popescu, Marina, and Gábor Tóka (2008): *The Impact of Media Systems on the Making of Informed Election Outcomes*. Paper presented at the 58th Annual Conference of the International Communication Association, Montreal, Quebec, 22–26 May 2008.

- Popescu, Marina, and Gábor Tóka (2009): *Public Television, Private Television and Citizens' Political Knowledge*. Paper presented at the Joint Sessions and Workshops of the European Consortium for Political Research. Lisbon, Portugal, 14-19 April 2009.
- Prior, Markus, and Arthur Lupia (2008): Money, Time, and Political Knowledge: Distinguishing Quick Recall and Political Learning Skills. *American Journal of Political Science*, 52 (1): 169–183.
- Sekhon, Jasjeet (2004): *The Varying Role of Voter Information across Democratic Societies. APSA Political Methodology Section working paper*. Letölthető: <http://polmeth.wustl.edu/workingpapers.php?year=2004>, letöltve: 2009. január 9.
- Smith, Eric R. A. N. (1989): *The Unchanging American Voter*. Berkeley, The University of California Press.
- Sniderman, Paul M., James M. Glaser, and Robert Griffin (1991): Information and Electoral Choice. In *Reasoning and Choice: Explorations in Political Psychology*. Edited by Paul M. Sniderman, Richard A. Brody and Phillip E. Tetlock. Cambridge, Cambridge University Press, 164–178.
- Sturgis, Patrick (2003): Knowledge and Collective Preferences: A Comparison of Two Approaches to Estimating the Opinions of a Better Informed Public. *Sociological Methods & Research*, 31 (4): 453–485.
- Sturgis, Patrick, Nick Allum, and Patten Smith (2008): An Experiment on the Measurement of Political Knowledge in Surveys. *Public Opinion Quarterly*, 72 (1): 90–102.
- Tóka Gábor (2003): Can Voters Be Equal? A Cross-National Analysis. Part 1. *The Review of Sociology*, 9 (2): 51–72.
- Tóka Gábor (2004): Can Voters Be Equal? A Cross-National Analysis. Part 2. *The Review of Sociology*, 10 (1): 47–65.
- Tóka Gábor (2008): Citizen Information, Election Outcomes and Good Governance. *Electoral Studies*, 27 (1): 31–44.
- Tóka Gábor (2009): *In the Footsteps of Zaller's Theory of Media Effects: Does New Information Have A Declining Marginal Utility?* Paper prepared for presentation at the General Conference of the European Consortium for Political Research, Potsdam, Germany, 10-13 September 2009.
- Tóka Gábor (megjelenés alatt): The Impact of Everyday Political Talk on Political Knowledge and Voting Correctly. In: *The Role of Political Discussion in Modern Democracies in a Comparative Perspective*. Edited by Ken'ichi Ikeda, Laura Morales and Michael Wolf. London, Routledge.
- Tóka Gábor and Marina Popescu. (2007): Inequalities of Political Influence in New Democracies. *International Journal of Sociology*, 37 (4): 67–93.
- Zaller, John (1986): Analysis of Information Items in the 1985 NES Pilot Study. NES Pilot Study Report, No. 002261. Ann Arbor, Center for Political Studies, University of Michigan.
- Zaller, John (1992): *The Nature and Origins of Mass Opinion*. New York, Cambridge University Press.

A KAPCSOLATHÁLÓZATI SZEMLÉLET A TÁRSADALOM- ÉS POLITIKATUDOMÁNYBAN

Angelusz Róbert

(ELTE Szociológiai Intézet, emeritus professzor)

Tardos Róbert

(MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport, tudományos főmunkatárs)

ÖSSZEFOGLALÓ

A tanulmány első része a kapcsolathálózati megközelítés térhódításával foglalkozik a politikai jelenségek tanulmányozásában. Míg a klasszikus választáskutatások Columbia-iskolája a környezeti mozzanattal mint hangsúlyos tényezővel számolt, ez a szemléleti irány később háttérbe szorult, és csak a mai értelemben vett hálózat kutatás elmúlt évtizedekbeli fellendülése nyomán került ismét előtérbe. A dolgozat egy networkszemponútú tipológia alapján tárgyalja a politikai jelenségek kapcsolathálózati kutatásának különböző változatait a politikai viselkedéstől az intézményi összefüggésekig. A második részben a szerzők saját kutatásaik alapján – bizonyos vonatkozásokban új technikák kialakítása nyomán – foglalkoznak a politikai viselkedés, mindenek előtt a politikai-közeleti részvétel különböző típusainak társadalmi beágyazottságával. Ennek során esik szó azokról a tapasztalatokról, melyek szerint az elmúlt időszak során a politikai érdeklődés fokozatos csökkenését a politikai tömbösödés és az ezzel kapcsolatos ideológiai-politikai polarizáció, a szemben álló táborok erőteljesebb mobilizálhatósága ellensúlyozta. A szűkebb kapcsolathálózatok terén felerősödött politikai homofíliát a hazai terepen is valamelyest ellensúlyozta a tágabb ismeretségi körök sokrétűbb politikai jellege.

Kulcsszavak: kapcsolathálózati megközelítés ■ társadalmi beágyazottság ■ erős és gyenge kötések ■ politikai homofília ■ nexusdiverzitás

A POLITIKAI NETWORK KUTATÁSÁNAK FŐBB IRÁNYAI

Az a tény, hogy a hazai politikatudomány vezető folyóirata különszámot szentel a hálózati megközelítés alkalmazásának a politikai szféra területén, bizonyos értelemben megkönnyíti a dolgunkat, és mentesít annak bizonygatásától, hogy a vizsgált kérdéskör valóban napirenden lévő, aktuális jelenség. Bár az elkövetkezőkben amellet is érvelünk, hogy a szóban forgó kutatási irány még a hazai terepen sem vadonatúj jelenség, az azonban mindenképpen üdvözlendő, hogy

a networkszemlélet a politológia területén is tért hódít, sőt, a jelen írás kifejezetten arra törekszik, hogy ráirányítsa a figyelmet a benne rejlő lehetőségekre.

A networkszemlélet történeti vonatkozásait röviden érintve: alig van a társadalmi jelenségeknek olyan területük, amelyre a megközelítés az elmúlt évtizedekben ne terjedt volna ki, sőt – ezzel igazán csak érintőlegesen tudunk foglalkozni – a legutolsó évtizedben a természettudományok terén is a hálózati megközelítés egyfajta áttöréséről beszélhetünk.¹ Más kérdés, hogy a kutatási vonulat milyen diffúziós pályát írt le, mely területekről indult ki és gyűrűzött tovább más irányokba, hogy azok felől esetleg új szemlélettel megtermékenyülve folytassa útját más diszciplínák felé. A hálózati megközelítés szisztematikus alkalmazása a társadalomtudományok olyan területeiről indult ki, mint a mikromiliók iránt fogékony szociálpszichológia (így a mai értelemben vett hálózatkutatás előzményeként a szociometria alapelemeit, nem utolsósorban annak szimbolikus formalizálását kidolgozó Moreno, 1934, később a kapcsolatok egyensúlyi megközelítésében úttörő Heider, vagy a napjainkban újabb virágkorát élő „kisvilág” kutatásokat útjára bocsátó Milgram). Egy másik oldalról a megközelítést nem csak premodern, hanem jelenkori közegekre is alkalmazta a társadalom- és kultúrantropológiai irányzat (így a modern hálózatkutatást közvetlenül megalapozó manchesteri iskola, illetve annak előzményeként Radcliffe-Brown, vagy a networkelmélet fogalmi megalapozásában is jelentős szerepet játszó Nadel). Az antropológia felől Warner már a szociológia irányába orientálódott, és ezt a hagyományt vitte tovább a közösségi vizsgálatokra is alapozó, a lokális–kozmozopolita megkülönböztetéssel mai networkterminusokat megelőlegező Merton, és ebben a sorban említhetjük az egocentrikus hálózati megközelítés egyik megalapozóját, Laumannt is, aki a korábbi, főként mikroszemléletű vizsgálódásokat a szociológia makroterepeire is kiterjesztette. Tegyük hozzá, a szociológia területéről általánosabb elméleti vonatkozásokban olyan erőteljesebb és máig inspiráló impulzusok indultak ki a későbbi kifejezett hálózatelméleti alkalmazások irányába, mint Simmelnek a viszonylatok világáról, vagy az egymást átmetsző társadalmi körökről kifejtett gondolatai.

Jóllehet a politikai jelenségek vizsgálatában a networkszemlélet alkalmazása viszonylag új keletű, jelentős előzmények erre vonatkozóan is felmutathatók. A választáskutatás területén ma is az egyik első számú referenciaműként tekinthető Lazarsfeld-féle *The People's Choice* (1944) részben az egyéni döntésekre befolyást gyakorló mikromiliókra, részben a véleményirányítók befolyására fókuszálva kifejezetten előtérbe állította a kontextus szerepét. A véleményváltoztatás ritka eseteiben a heterogén network, az eltérő politikai nézetek kereszthatását tárta fel tipikus háttérmozzanatként. A Lazarsfeldhez és Mertonhoz is köthető Columbia-iskola vizsgálatok sorát végezte a kontextuális megközelítés jegyében (Blau, 1960), a strukturális hatásokról szóló klasszikus tanulmánya a települési környezet, az arra jellemző politikai milió önálló ha-

tását kísérelte meg az egyéni tulajdonságoktól, a személyes politikai választásoktól viszonylag függetlenül tetten érni. A Columbia-iskola kommunikációs megközelítése élesen szemben állt azokkal a Lasswell-paradigmán alapuló modellekkel, amelyek egyirányú áramlást és a propagandatartalom ellenállás nélküli behatolását feltételezték, s ezért a mikrokörnyezeti beágyazottság, a strukturális háttér, a személyes hálózati viszonylatok kötőerejére helyezte a hangsúlyt. Hozzá kell tenni azonban, hogy ez az irányzat még a mai értelemben vett hálózat kutatás előzményeként jelent meg, és a későbbiekben számos területen, így a politikatudományban is háttérbe szorult az egyéni választói döntés kalkulatív mozzanatait, vagy egy másik jelentős vonulat részéről a családi szocializáció szerepét előtérbe helyező szemlélettel szemben. A hálózati szemlélet új keletű hangsúlya a politológiai vizsgálódásokban (lásd például Zuckerman, 2005) tehát nem előzmény nélküli fejlemény, és minden bizonnyal egy komplexebb megközelítésmód térhódítása várható.

Bár a hálózati megközelítés gazdagodásához az említetteken kívül olyan további tudományos eredmények is hozzájárultak, mint a matematikai gráfelmélet és modellezési eljárások, az elmúlt évtizedekbeni térhódítását minden bizonnyal olyan társadalmi-strukturális átalakulások, átfogó trendek is elősegítették, mint a hagyományos nagycsoportok, a rendi és osztályképződmények fragmentálódását kiváltó és identifikációs szerepét gyengítő individualizációs tendenciák, vagy a még ezeknél is kontúrosabb, a nemzeti határokat relativizáló globalizációs fejlemények. Azok a társadalomtudományi kezdeményezések, amelyek az atomizált egyénre koncentráló szemlélet helyébe ismét a társadalmi beágyazottság (Granovetter, 1985) szempontjait kívánták előtérbe helyezni, a tradicionális horgonyok, vonatkoztatási csoportok helyett ezúttal már az új szituációhoz igazodva a különböző típusú – egyébként is némiképp elmosódó – határokon túlnyúló, térben és időben is fluktuáló társas alakulatok, szerveződések, informális vagy intézményes képződmények, röviden a hálózati jelleg különböző válfajait megjelenítő entitások felé fordultak. Jóllehet a hagyományos típusú kötődéscentrumok egyik típusa sem semmisült meg véglegesen – jelen tanulmánynak nem tárgya e jelentős vitakérdés behatóbb tárgyalása² –, kétségtelen, hogy e fejlemények nyomán a társadalomkutatás hagyományosan esszencialista szemléletmódja – amely döntően egyéni attribútumokra, vagy hagyományos csoportkötődésekre épült – egy relacionista megközelítésnek (Emirbayer 1997), a kapcsolatokból és viszonylatokból leképezhető hálózati szerkezetek és folyamatok, s az azok által kondicionált viselkedésmódok, társadalmi cselekvések vizsgálatának adták át a helyet. Vagy kissé megelőlegezve egy későbbi témánkat is, a korábban társadalmilag többé-kevésbé homogén szerveződésekkel szemben hangsúlyossá vált a heterogeneitásnak a társadalmi kapcsolatrendszer különböző típusaiban való megjelenése.

Ha a tudomány belső fejlődése, az azzal kapcsolatos diffúziós tendenciák maguk is jelentős mozzanatként jelentek meg a hálózati megközelítés politi-

katudományi alkalmazásában, akkor azokról a fentiekhez hasonló intézményes átalakulásokról sem feledkezhetünk meg, amelyek ebben az összefüggésben szintén ilyen módon, az attribúciós szemlélettel szemben egy relacionista megközelítésben játszottak közre. A parlamentáris demokrácia megannyi olyan intézménye, amely a nagy politikai tömbök korábbi, döntően horizontális kötőerejét képezték – az osztálypártoktól és szakszervezetektől meghatározott sajtóorgánumokig –, összességükben kétségtelenül meggyengültek, míg a helyükbe olyan lazább körvonalú, a hagyományos társadalmi csoportokat és intézményeket vertikálisan is átmetsző szerveződések léptek, mint a néppártok, az elektronikus tömegkommunikációs eszközök, vagy újabban a politikai tartalmakat is megjelenítő digitális média, az internet erősen fragmentált virtuális hálózatai.

Ahogy a network-vizsgálat maga is sok alkalmazási területre kiterjedő és metodológiaiilag is sokrétű vonulat – egyes kritikusai szerint túlságosan is az –, a politikai jelenségek kapcsolathálózati szemléletű kutatása is tág spektrumot ölel fel.³ Az egyéni politikai viselkedés mikrokörnyezeti feltételeinek hagyományos területe felől egyre inkább átfogja a nagyobb politikai tömbök és a politikai intézmények világát, sőt újabban az olyan területeket is, mint a közvélemény vagy a nyilvánosság szerveződése.

Az alábbiakban egy olyan áttekintésre teszünk kísérletet, amely három – részben tartalmi (networkelméleti), részben metodológiai megfontolások alapján rendezi a politikai jelenségek hálózati irodalmának jelentősebb területeit. A három szempont: a relációs vagy pozicionális-strukturális megkülönböztetés a leginkább elméleti jellegű, amelyet Burt (1982) már több mint negyedszázada bevezetett egyfelől a közvetlen kapcsolatokon, valóságos kontaktusokon alapuló közelség-távolság, másfelől a nem feltétlenül kapcsolati közelség, hanem szituációbeli, viszonylati (például státus vagy szerep) hasonlóság vagy különbözőség, távolság által meghatározott strukturális ekvivalencia, s az ezekkel kapcsolatos kutatási irányok különválasztására. A következő különbségtétel már inkább metodológiai jellegű, amennyiben arra vonatkozik, hogy a hálózatok megragadása valamennyi egység, viszonylat figyelembevételével, teljes körű alapon, vagy bizonyos metszetek kiragadásával, például valamilyen reprezentatív mintaválasztás egyéneinek (megkérdezettjeinek) személyes környezete, megjelölt partnerkapcsolatai révén történik. Ez utóbbi egocentrikus eljárás, s az azzal kapcsolatos surveytechnikák bevezetése jelentős fejlemény volt a hatvanas-hetvenes években a korábbi szociometriai jellegű, illetve antropológiai megfigyeléseihez képest, különösen miután a főként az erős kötésű kapcsolatok megragadására alkalmas Fischer–McAllister-féle (1978) névgenerátoros, illetve a nem csak rokoni, baráti típusú, hanem az ezeknél jóval nagyobb számú, lazább ismeretségen alapuló gyenge kötésű kapcsolatok átfogására is képes Lin–Dumin-féle (1986) pozíciógenerátoros technikát⁴ is alkalmazták.⁵ Végül a klasszifikációnak a dimenziók számára utaló harmadik szempontja egyszerre tartalmi és módszertani jellegű, amennyiben az egy-

szerűbb, egydimenziós válfaj csupán a szereplők, számba vett entitások egy-fajta halmazának, hálózatának feltérképezését tartalmazza, míg az ennél komplexebb két- (vagy több)dimenziós hálózat több típusú ágens, illetve intézmény, esemény párhuzamos vizsgálatát feltételezi, a hálózati összefüggést sok esetben nem közvetlen, hanem csak tagsági, vagy közönség-részvételbeli látogatottság együttes előfordulására alapozva.

1. táblázat. A kapcsolathálózati megközelítés válfajainak egy tipológiája, különös tekintettel a politikatudományi alkalmazásokra

	Relációs (közvetlen kapcsolatokon alapuló) nézőpont		Pozicionális-strukturális (közvetett kapcsolatokon, viszonylatokon alapuló) nézőpont	
	Teljes hálózati	Egocentrikus	Teljes hálózati	Egocentrikus
Egydimenziós (one-mode) hálózat (azonos típusú szereplőkkel)	A. Szociometrikus (Moreno) és szimulációs megközelítések, terjedési modellek (Rogers–Kincaid, Krassa, Fowler) közvélemény-formálódás, politikai polarizáció (Bearman–Baldassari), politikai blogszféra hivatkozási hálózatok (Adamic–Glance)	C. Elithálózatok, társadalmi körök, erős és gyenge kötések politikai affiliációi, a részvételi magatartás társadalmi beágyazottsága (Laumann, Kadushin, Verba et al.)	E. Strukturális ekvivalencia, strukturális hézagok, centrum–periféria és közvetítő szerepek, kereskedelmi, külkapcsolati viszonylatok, koalíciós tranzakciók döntési folyamatokban (Burt, Breiger, Stokman)	G. Politikai kommunikáció homofil/heterofil jellege, politikai tömbök zártaságanyitottsága (Huckfeldt–Sprague, Ikeda)
Két- (vagy több) dimenziós (two-mode) hálózat (például intézmények, események – közös tagság, együttes részvétel –alapján)	B. Kollektív mozgalmak, civil szerveződések, települési, szomszédsági kontextusban (McAdam, Sampson, Diani)	D. Politikai elitek és közönségeik, pártok és közintézmények civil kapcsolati háttere (Laumann–Pappi, Putnam)	F. Igazgatósági egybekapcsolódások, korporatív összefonódások (Mizruchi, Useem, Scott, Burris); intézmények és kontextusfüggő politikai szféráik (Knoke et al, Kriesi et al); politikai tagoltság és mobilitás területi beágyazottsága, ökológiai következtetés alapon (King)	H. Survey-alapú blokkmodell-elemzések, társadalmi-politikai tagolódás, elitképződés családi-származási háttere (Pappi, Alba–Moore)

Bár a fenti tipológia alkalmazhatósága nem korlátozódik a politikatudomány területére, a példáink nagyrészt innen valók. Az A típushoz tartozó kutatási területek eredeztethetők legközvetlenebbül a Morenóig visszatekintő szociometriai hagyományból. A teljes hálózat kritériuma többnyire a kevés vagy kö-

zipes esetszámú vizsgálódást feltételezi, mivel bizonyos méreten felül a lehetséges összkapcsolat hatványszerű növekedése korlátot szab az alkalmazásnak. Meg kell jegyezni, hogy az adatfeldolgozási képességek jelentős bővülése és nagyobb hálózatok elemzését is lehetővé tevő programcsomagok kifejlesztése e tekintetben jelentős változásokat eredményezett az elmúlt évtizedekben. Az itt példaként említett kutatási vonulatok közül a Rogers-féle diffúziós kutatások (1981) idetartozó része alapján véve kisebb közösségeken belüli terjedési mintákkal foglalkozott, míg az említett szimulációs megközelítések (Krassa 1991-es küszöbelméleti vizsgálódása a Noelle–Neumann-féle hallgatásspírál érvényességi határaitól, Fowler 2005-beli kaszkádelemzése a részvételi hajlandóság nem lineáris alakulásáról, Bearman–Baldassari 2007-es tanulmánya a közvélemény témaspecifikus polarizálódásáról) bizonyos rendelkezésre álló statisztikákra épülő logikai modellek, amelyeknek csak a számítógépes algoritmusok feldolgozási sebessége, illetve a gépmemória szab korlátot. Ez a kiterjedt képesség pregnánsan jelenik meg az internetközösségek vizsgálati terepén az általunk említett esetben – szintén a politikai polarizáció összefüggésében –, az amerikai politikai blogszféráról az Adamic–Glance-féle tanulmányban (2005) a liberális és a konzervatív bloghálózatok eltérő kohéziójára és részbeni átfedéséről is szó esik. A B típushoz sorolt kutatások az előző vonulathoz képest komplexebb, esetenként szinteken átnyúló, többdimenziós kapcsolatlancolatokat foglalnak magukba (így például természetes személyek kapcsolatrendszerén kívül, illetve azokkal párhuzamosan szervezetek, civil társulások, mozgalmak összekapcsolódását illetően – jó áttekintést nyújt az ilyen típusú vizsgálódásokról Diani–McAdam, 2003, illetve Sampson et al., 2005).

A survey-felvételekre épülő megközelítések a hatvanas-hetvenes évektől jelentősen kitágították és a makrovonatkozások irányába mozdították el a networkkutatások hagyományos terepét. Laumann 1973-as klasszikus munkája – egy amerikai nagyváros és agglomerációs övezetének reprezentatív mintájára építve – különböző etnikai, vallási és politikai csoportosulások képviselőinek személyes kapcsolathálózatát, s ezen keresztül a csoporton belüli és csoportközi kapcsolatok mintáit vizsgálta. Kadushin szociometriai indíttatású vizsgálódásai elitcsoportok, köztük politikai, gazdasági és kulturális körök, értelmiségi hálózatok belső viszonyait, frekvenciát és periférius szereplőit vették szemügyre a – Simmeltől kölcsönzött – társadalmi körök terminusát igénybe véve (egy áttekintésre lásd Kadushin, 1988). A Verba-féle kutatócsoport (2005) a politikai részvétel családi kontextusát, intergenerációs összefüggéseit közelítette meg hálózati eszközökkel.

A fentiek kérdéskör ismét csak komplexebb változata jelent meg a Laumann–Pappi-féle Altneustadt kutatásban (1991), amely a többszintű, illetve több szereplőtípust (a survey-módszeren alapuló személyes hálózatokon kívül helyi pártszervezeteket, civil egyesületeket, önkormányzati testületeket) felvonultató networkkutatások egy további klasszikus darabja. Putnamnek az önkén-

tes társulások regionális sűrűségét és erre alapozva a demokratikus beágyazottság fokát középpontba helyező olaszországi vizsgálata (1993) még nem sorolható a hálózati megközelítés kifejezett alkalmazási eseteihez, de témája és bizonyos eredményei szintén ezzel rokonítható. A társadalmi tőke kérdéskörével kapcsolatos későbbi vizsgálatai már jellegükben is ehhez a vonulathoz kapcsolódnak.

Az E típustól kezdődően olyan kutatási irányzatok jelennek meg, amelyek már nem annyira a közvetlen interakciókra, illetve azokhoz kapcsolódó relációkra, hanem erőforrásbeli, illetve hálózati pozíciós hasonlóságra, azaz más szereplőkhöz képest azonos vagy hasonló elhelyezkedésre, a strukturális ekvivalenciára támaszkodnak. Ezen belül a teljes hálózatra és viszonylag egyszerűbb keretekre épülő kutatások tipikus példája a pozicionális, illetve strukturális ekvivalencián alapuló megközelítés kidolgozásában pregnáns szerepet játszó Burt (1992) szervezeti, főként menedzserek körében végzett vizsgálódásai. Közvetlenebbül politikai vonatkozású Breiger elemzése (1991) az országok külgazdasági kapcsolatairól és az annak alapján kirajzolódó blokkszerkezetről. Stokman (1994) európai döntéshozatali vizsgálata a tagországok képviselőinek alkupozícióit és azok dinamikus mozgásait tanulmányozták hálózati metszetben.

Az előbbi vonulattól komplexitásukban térnek el az F típussal jelzett vizsgálati irányok. Itt legalább kétfajta ágens, kapcsolathordozó jelenik meg. Ennek a vonulatnak hagyományos kutatási területe az igazgatósági átfedések, összefonódások (interlocking directorates) vizsgálata (mint Useem 1984, Scott-Griff 1985, Mizruchi 1992, Burris 2005), ahol egyik oldalon a felügyelő bizottságok, igazgatóságok, tanácsadó testületek, másik oldalon az ezeket benépesítő személyek jelennek meg elemzési egységként, és e két halmaz viszonylatai a köztük kialakuló tagsági (vagy másik oldalról szervezeti) egybeesések alapján rajzolódnak ki. A Knoke (1992, 1996) és Kriesi (2006) által fémjelzett vonulat egy további, voltaképpen a mezoszinten is túlnyúló strukturális elemet von be, amikor az ún. kötőjeles politikák belső és külső viszonylatait, hatalmi pozícióit jeleníti meg szervezetek, intézmények, lobbitestületek kapcsolatrendszerai alapján. Nem túlzás, ha ezen a ponton megjegyezzük, hogy a hatalom politikailag kézenfekvően releváns (de igen nehezen megragadható) jelenségvilágának empirikus megközelítésében a szóban forgó networkirányzatok úttörő szerepet játszanak. Végül bizonyos értelemben ebben a keretben említendő az a Gary King nevéhez köthető kutatási terület, amely aggregát területi adatbázisok segítségével – voltaképpen az eddigiekhez képest fordított irányban, a makroszinttől a mikro felé haladva – kísérli meg a mikroszintű tulajdonságok, egyéni, illetve csoportviselkedések konkrét jellemzőit feltárni, olyan történeti rekonstrukciót is megkockáztatva, mint a náciipárt korabeli felemelkedésének, választói táborának jelentősebb társadalmi bázisai, fontosabb sűrűsödési pontjai (King et al, 2008).

Végül a vázolt tipológia további két típusa az előbbi megközelítések survey-alapú változatait képviseli. A szereplők egyszerűbb (egydimenziós) viszonylataira épülő változat a kommunikációs kapcsolatok egynemű, zárt vagy több-rétű, nyitott jellegének a feltárását célozza meg, nem utolsósorban a politikai viszonylatok homofil vagy heterofil jellege szempontjából. A Huckfeldt (1995, 2005) nevével fémjelzett kutatássorozathoz olyan vizsgálatok csatlakoznak más kultúrák talaján, mint Ikedáé (2008) a demokratikus társadalmi kommunikáció feltételrendszerének idevágó eleméről. Pappi blokkmodell-elemzést felhasználó munkája (1991) pedig már társadalmi nagy csoportok – az úgynevezett régi és új középosztály – strukturális pozícióit, szimmetrikus és aszimmetrikus viszonylatait vázolja, egyebek mellett egyéneknek politikai pártokhoz és szervezetekhez történő kapcsolódási mintáira, együttes tagságaira építve.

A networkmegközelítés egy újabb elágazása az elmúlt évtizedben (amelyet a fenti klasszifikációnál nem vettünk figyelembe) a társadalmi tőkének volta-képpen a jelzett vizsgálati irányok egészét érintő irodalma. Amit a politikai hálózatok szempontjából is szükségesnek vélünk hangsúlyozni, a társadalmi tőke három válfajának megkülönböztetése, a főként befelé irányuló, a közlelbbi, expresszívabb jellegű kapcsolatok kohéziójának szilárdítására irányuló ún. megkötő (bonding), az ezzel szemben expanzívabb, instrumentálisabb jellegű, a távolabbi közegekkel való kapcsolatteremtésre irányuló ún. áthidaló és – Woolcock (1998) tipológiájának harmadik elemeként – a hierarchikusan el-váló szinteket, a fenti és lenti mezőnyöket összekapcsoló (linking) elemekkel. Nem bocsátkozunk ezzel összefüggésben annak nagyobb teret igénylő tárgya-lásába, hogy a fenti típusok milyen feltételek mellett tekinthetők tőkének, és mikor célszerűbb általánosabb esetként pusztán társadalmi erőforrásokról be-szélteni. Ugyanígy, átfogóbb elméleti tárgyalást igényelne a „társadalmi” és a „politikai” viszonyának sokszor nehezen szétválasztható kérdésköre, és a tár-sadalmi tőke szélesebb tartományához kapcsolódóan a politikai tőke speciális esete. Megjegyezzük, ez utóbbi fogalom alkalmazása kevésbé közkeletű, noha például Bourdieu (1998) egy adott történelmi szituációban, az NDK végórái-ban a szóban forgó hatalmi szerkezet leírásához alkalmazta ezt a kategóriát.

Ha nem öleli is fel az összes területet, de a hazai társadalomkutatás is nö-vekvő számú kutatást, publikációt mondhat magáénak a politika szférájának hálózati megközelítésében. A teljesség igénye nélkül néhány fontosabb mun-ka, kutatási kezdeményezés az elmúlt két évtizedből. Sik (1990) a bevándor-lási, menekültkérdéskör intézményi-politikai vonatkozásait, Lengyel (1993) a hazai gazdasági elitcsoportok multipozicionális szegmenseit, Vedres (1997, 2008) a nagyvállalatok, a bankok politikai kapcsolatait, Pálné és munkatársai (2003) a hazai regionális és környezetpolitika, Csité (2001) a vidékfejlesztés intézményes kapcsolatrendszerét, Kürtösi (2004) a vezetői szelekció nem- és hálózatspecifikus elemeit, Szántó–Janky (2007) egy piacvezető hazai nagyvál-lalat stratégiai kapcsolatrendszerének átalakulásait, Csizmadia Z. (2008) a gaz-

dasági és felsőoktatási mezők innovációs kapcsolatait vizsgálta a regionális irányítás átfogóbb közegében. Bruszt és munkatársai (2005) a kelet-európai civil kezdeményezések internetes szerveződéseit, Letenyei–Takács (2006) és Barta–Rigler (2006) részben survey-, részben szimulációs eszközökkel a választói döntések diffúziós mintáit, Tóth I. J. (2002) a közvélemény-kutatáson mint a politikai mező egy sajátos területén belüli látens interakciós viszonylatokat, az egyes intézetek eredményeinek dinamikáját (konvergenciáját és divergenciáját) elemzi, míg Kmetty–Matics (2009) a politikai homofília és a pártspecifikus személyes kapcsolatok mérését kísérik meg egy újabb eszközzel. A hazai terepen folyó vizsgálatok számára is érdekes esetet mutat be Fokasz (2004) a politikai klientúra területi alapú szerveződésének görög tapasztalataival. Lup (2006) az erős és gyenge kötéseknek a részvételre és a politikai preferenciákra gyakorolt hatását vizsgálja magyar terepen, homogén és heterogén környezetekben. A fenti empirikus elemzések mellett Csizmadia E. (2003) a hálózati megközelítés politikatudományi alkalmazásának lehetőségeivel és néhány elméleti kérdésével foglalkozik a pártok és agytrösztök terrénumára fókuszálva.

A hazai irodalmat áttekintve (noha a fenti tipológiából csaknem minden verzióra találnánk példát), összességében aránylag alacsony a (C és D típusú) valamilyen generátoron alapuló egocentrikus megközelítésű vizsgálat (a fentiek közül Lup sorolható ehhez a vonulathoz). Úgy tűnik, viszonylag több az A típussal jelzett, egyszerűbb viszonylatokat feltérképező teljes (szervezeti vagy egyéb) hálózaton alapuló, vagy a komplexebb válfajból az F jelzetű igazgatósági vagy hasonló intézményes átfedésen alapuló kutatás. A következő részben néhány olyan kutatási eredményünket mutatjuk be, amelyek par excellence politikai kérdésekre irányulnak, és amelyek a személyes ismeretségi körök megragadásán keresztül közelítenek ezekhez a kérdésekhez.

A HÁLÓZATOK SZEREPE A POLITIKAI MOBILIZÁCIÓBAN ÉS A TÖRÉSVONALAK HAZAI ALAKULÁSÁBAN

Részvétel és beágyazottság

Kutatásainkban visszatérően foglalkoztunk a választási paradoxon ismert problémájával, amely a potyautas-hatásból kiindulva az ún. racionális szavazók esetében a választási részvétel alacsony motiváltságát hangsúlyozza. Minél nagyobb a választópolgárok köre, annál csekélyebb egy szavazat jelentősége a végeredmény kialakításában, és többmillió nagyságrendű szavazat esetén a részvétel valóban kevéssé „rentábilis” az otthon maradáshoz képest. Ráadásul – ahogy a Függelékben szereplő 8. táblázat adatai jelzik – a hazai terepen a politikai érdeklődés hosszú távú csökkenését, és az ilyen jellegű averzióknak a társadalom felső státusszintjein is egyre erőteljesebb jeleit tapasztalhatjuk. Ezzel szemben a formális politikai részvétel különböző válfajait tekintve az ak-

tivitás összességében nem csökkent, sőt mindent – így az önkormányzati választásokat is – egybevéve valamelyest még nőtt is. Ahogy Coleman (1990) nyomán az ilyen típusú dilemmákra a kapcsolathálózati szerveződés és az azzal kapcsolatos normatív nyomások, szelektív ösztönzők adhatnak magyarázatot, úgy ebben a tekintetben is a networkszervezések politikai szerepére, s nem utolsósorban – ahogy ezzel a következőkben még részletesebben foglalkozunk – ezek fokozottan tömörszerű alakulására utalhatunk. A kapcsolathálózati beágyazottság hatását a politikai-közeleti mobilizációra a részvételi aktivitás szinte valamennyi színterére vonatkozóan megállapíthattuk.

A szóban forgó participációs viselkedés mérésére 2003-as vizsgálatunkban négy dimenzióban – a 2002-es országgyűlési és az önkormányzati választásokon való retrospektív részvétel mellett a közeleti aktivitás két további színterén, az intézményesült szervezetek különböző formáiban (egyesületek, társaságok stb.) és az informális civil mozgalmakban, valamint a spontán megmozdulásokban (demonstrációk, petíciók stb.) kifejtett aktivitás alapján – került sor. A családi állapot hagyományos besorolásokon alapuló mérése mellett a kapcsolathálózatok, erőforrások kifejezettebb vizsgálata az erős kötésű kapcsolatok (Fischer–McAllister eljárásán alapuló) névgenerátoros módszerével történt. Ahogy arról más vonatkozásban még bővebben szólunk, e felvétel során a gyenge kötésű tágabb kapcsolatok foglalkozási pozíciós generátoron alapuló mérésére nem, hanem csak a tágabb ismeretségi politikai homogeneitásának-heterogeneitásának mérésére szolgáló saját fejlesztésű pártgenerátor első változatának alkalmazására került sor.⁶

2. táblázat. A politikai aktivitás különböző formáit meghatározó tényezők
DKMKA Politikai Tagolódás Projekt, 2003. ősz (CATREG – Optimal scaling regresszióanalízis, béta- és importance- [jelentőség]-jegyzékek) (Forrás: Angelusz–Tardos 2005b.)

	Országgyűlési választási részvétel		Önkormányzati választási részvétel		Formális (szervezeti) civil aktivitás		Informális (demonstratív, nyilvános) civil aktivitás	
	Béta	Imp.	Béta	Imp.	Béta	Imp.	Béta	Imp.
Kapcsolathálózat (méret)	.03	.03	.05	.08	.17	.35	.23	.38
Családi állapot	.12	.23	.12	.35				
Nem (ffi: +)	.04	.02			.11	.13	.12	.10
Életkor	.12	.08	.09	.10				
Iskolázottság	.14	.30	.07	.15	.14	.29	.17	.27
Anyagi helyzet	.16	.35	.12	.32	.12	.24	.13	.22
R ²	9,0%		4,1%		9,9%		17,1	
N	1499		1505		1506		1506	

A networkmozzanat valamennyi tekintetben statisztikailag számottevő szerepet játszik, de különösen így van a formális és még inkább a civil aktivitásra vonatkozóan. Míg a családi állapot a választások formájában megvalósult

szervezett politikai részvételhez, a kapcsolathálózati pozíció az inkább öntevékenyen szerveződő, illetve informális participációhoz kapcsolódik meghatározó módon, bár ez utóbbi mozzanat hazai súlyát illetően ismét utalni kell az ilyen tevékenységek mérsékelt elterjedtségére. Hozzátehetjük, a civil aktivitás által érintett társadalmi kör lehatároltsága egyfajta exkluzivitást is kölcsönöz a klubok, hobbitársaságok, alapítványok stb. világában való részvételnek, a nexusok továbbépítésének motívumával is társulva. Valójában inkább egy szindróma különböző elemeinek kölcsönhatásáról, mint egyértelmű iránynyal rendelkező oksági kapcsolatról beszélhetünk. Ezzel együtt a networkpozíció közéleti-politikai szerepére utaló eredmény a hálózatiság érvényesülésének további lényeges elemét jeleníti meg a politikai tagolódás kérdéskörében.

Ha az országgyűlési választáson való részvétel magyarázata – nem utolsósorban e részvételi forma viszonylag széles körű elterjedtsége miatt – nem is olyan átütő, mint további aktivitási formák esetében, egy következő táblázat egyszerűbb formában illusztrálja a kapcsolathálózati erőforrások szerepét. Hozzá kell tenni, hogy ez az adalék is egy olyan vizsgálatból származik, amelynek (egyszerűbb indikátorokon alapuló) networkindexe a kontaktusoknak főként a szűkebb körére vonatkozott.⁷

3. táblázat. Az 1998-as részvétel retrospektív becslése a kapcsolati erőforrások mértéke szerint (a KSH 1999–2000-es életmód- és időmérleg-felvétele alapján, százalékban) (Forrás: Angelusz–Tardos, 2003)

Network-ellátottság indexe			
5 (kapcsolatgazdag)	83	17	100
4	79	21	100
3	77	23	100
2	69	31	100
1 (kapcsolatszegény)	59	41	100

A kontextus, a mikromiliő hatása legközvetlenebbül a kapcsolathálózati pozíció alapján olvasható le. Úgy tűnik, hogy itt többirányú összefüggésről van szó – tehát arról is, hogy a közéletileg is, politikailag is aktívabb személyek kapcsolathálózati erőforrásai is átlagon felüliek, ahogy ezt a társadalmi tőkével kapcsolatos más kutatásaink már jelezték. De az összefüggés szóban forgó iránya sem kevésbé plauzibilis: a kapcsolatilag jobban beágyazott személyeket környezetük inkább motiválja arra, hogy a szavazáshoz szükséges – mégoly csekély – erőfeszítést megtegyék.

A teljes hálózati megközelítésnek a részvételi aktivitás kontextuális feltételeire vonatkozó alkalmazását nem utolsósorban az az ismételt megfigyelésünk (így kiemelt hangsúllyal Angelusz–Tardos, 2004) motiválta, hogy az országgyűlési választásokon tanúsított részvétel településméret szerinti görbéje az U-eloszlás jellegzetességeit mutatja, a főváros és a legkisebb falvak magas arányaival. A reprezentatív jellegű felvételek, amelyekhez többnyire az ego-

centrikus hálózati megközelítések is kapcsolódnak, ezekről a kistelepülésekről (nem utolsósorban a velük kapcsolatos alacsony esetszámok) hézagossabb képet adnak, nem beszélve arról az elvi mozzanatról, hogy inkább a kapcsolathálózati erőforrások individuális, mint kollektív jellegű, makroszintű megközelítésére alkalmasak, márpedig az U-görbe e „láthatatlan szárához” közeledve, az említett kistelepülések esetében ilyen integratív hatások érvényesülését is feltételezhettük.

Maga az analitikus mintaválasztás egyik dimenziója, a Kelet–Nyugat megkülönböztetés is a részvételi minták hagyományos területi eltéréseit vette figyelembe, viszont a másik dimenzió, a részvétel többnyire igen magas, vagy alacsony települési szintje a szokásos gyakorlathoz képest eltérő eseteket is bevont a modellbe (a négy kistelepülés közül a Nyugat-Magas és Kelet-Alacsony eset volt a „tipikus”, és a Nyugat-Alacsony és Kelet-Magas a „rendhagyó”).

E 2000-ben végzett Négyfalu-felvétel során azonban az egyéni szintre vonatkozóan is a kapcsolathálózati erőforrások mérésének komplex mutatórendszerét alkalmaztuk, a névgenerátoros és a foglalkozási csoportokra épülő pozíciógenerátoros módszerek együttes bevonásával. Az alábbi táblázatban szereplő kapcsolathálózati pozíciómutató ezek alapkomponeensei mellett az egyesületi részvétel intenzitását és az üdvözlőlapok küldésével, fogadásával kapcsolatos gyakorlatot is tartalmazták.⁸

4. táblázat. A részvételi aktivitást meghatározó tényezők az egyes kistelepüléseken és az összevont mintában

Négyfalu-vizsgálat, 2000, N=736 (függő változó: a részvételi aktivitás ötfokú indexe; Optimal Scaling regresszióelemzés, sztenderdizált együttthatók és jelentősége, importance-értékek; üres cellák: nem szign.) (Forrás: Angelusz–Tardos, 2003.)

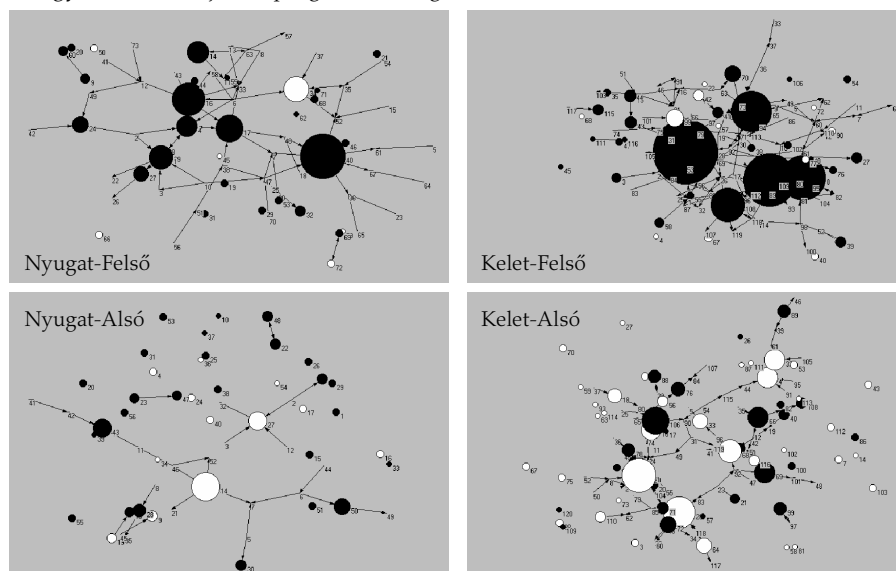
	Összevont Minta		Nyugat-Felső		Kelet-Felső		Nyugat-Alsó		Kelet-Alsó	
	Béta	Imp.	Béta	Imp.	Béta	Imp.	Béta	Imp.	Béta	Imp.
Kapcsolathálózati pozíció	.29	.55	.39	.65	.37	.47	.13	.18	.33	.57
Iskolázottság	.11	.09					.22	.35	.16	.14
Vagyoni helyzet	.08	.09	.17	.18	.16	.15	.15	.13		
Életkor	.17	.09	.24	.10	.35	.31			.10	.09
Templomba járás	.15	.17			.13	.09	.22	.27	.19	.27
R ²	18%		24%		32%		17%		18%	

A két magas participációval jellemezhető településen magyarázható leginkább a bevont társadalmi-demográfiai tényezőkkel a részvételi aktivitás. Ezekben a falvakban kisebb az egyéni, illetve a szociológiailag esetleges tényezők szerepe. A táblázat adatai azonban az általunk a középpontba állított kapcsolathálózati pozíció szerepét is pregnánsan jelzik. E befolyás valóban megha-

tározó – akár a négy falu egészét, akár külön-külön tekintve, különösen ott, ahol magas a részvétel. E településeken a társadalmi tőke teljes készlete is nagyobb, és a kapcsolatgazdag, tekintélyes személyek magatartásmintái a közösség egészére kisugároznak. Ugyanitt a vagyoni tényező és az (idősebb) életkor mozgósító szerepe is erőteljesebb. Az alacsony részvétellel jellemezhető falvakban ellenben inkább a részvételi aktivitás szokásos meghatározói, az iskolázottság és a templomba járás játszanak szerepet.

A teljes körű felvétel, amely mind egyéni, mind háztartási szintű megfigyelési egységekre kiterjedt, lehetővé tette az olyan kérdések vizsgálatát, mint a különböző típusú településeken milyen környezeti hatások figyelhetők meg a részvételi aktivitás mintái szempontjából? Az ilyen adatbázis mellett alkalmazható networkszoftverek segítségével olyan összefüggések is kimutathatók, amelyek a hagyományos elemzési eszközök segítségével nem. Többek közt centralitásmutatók segítségével a négy falu háztartási kapcsolathálózataira vonatkozó alábbi ábrák arról adnak képet, hogy az egyes települések centrális figurái, kapcsolati szempontból központi pozícióval jellemezhető családjai milyen mintákat közvetítenek a periférikusabb szereplők felé.

1. ábra. Magas és alacsony részvétellel jellemezhető családok kapcsolathálózati centralitása a négy faluban⁹ (Pajek69-programcsomag)

Az ábra az integrációs szintet, és mind az egyéni, mind pedig a csoportterelemben vett társadalmi tőkemozzanatok szerepét mutatja. A két magas részvételű faluban az összekötő kapcsok sűrűsége a családok közti nagyobb kontaktusgazdagságot, a települések masszívabb társadalmi szövetét jelképezi.

A távolmaradással jellemezhető falvak kapcsolathálózata gyéresebb, szétesettebb, itt viszonylag nagy az izolált személyek aránya. De a családokat jelképező körök színe és nagysága is sokatmondó. Az ábráról leolvasható, hogy a nagyobb, hangadónak tekinthető pozíciók kulcsszerepet játszanak a választási mozgósításban. A magas részvételű falvakban a rendre magas participációval jellemezhető családok, az alacsony részvételűekben többnyire a távolmaradók állnak a középpontban.

Politikai homofília–heterofília, politikai törésvonalak, blokkok

A hazai politikai tagolódás elmúlt két évtizedének egyik legszembevetőbb vonása a tömbösödés fokozatos erősödése. Ezen belül a szavazatok koncentrálódása közvetlenül is tetten érhető, hiszen a két legerősebb pártra leadott szavazatok aránya az 1990-es 46-ról – töretlen folyamatként – 2006-ra már 85 százalékra növekedett. De a blokkosodási folyamat abban az értelemben is előrehaladt, hogy 1994-től az egymással szemben álló koalíciók, pártalakzatok főbb körvonalakban stabilak maradtak. Kapcsolathálózati értelemben, makronetwork-szemszögből pedig azt is lehetne mondani – mint ahogy a bemutatandó vizsgálati eredmények is jelzik –, hogy a blokkok fokozatosan távolodtak egymástól, miközben belső konzisztenciájuk többé-kevésbé állandósult.

A tömbyszerűség a szavazói magatartás oldalán több formában is megjelenik. Ebben a vonatkozásban is beszélhetünk a szavazatok koncentrációjáról, amennyiben – az erősen plurális pártviszonyokhoz képest – a szemben álló nagy pártok az összes szavazat növekvő hányadát tudhatják maguk mögött. Emellett az egy tömbhöz tartozó különböző pártok szavazói platformjának összehangolódása nemcsak bizonyos attitűdbeli közeledés, közvéleménybeli polarizálódás révén jut érvényre, de olyan manifeszt formában is, mint például a választások második fordulójában lojális voksolás a tömbhöz tartozó más pártokra, vagy például népszavazások alkalmával az összehangolt véleménynyilvánítás.

A tömbökbe való beágyazódás strukturális értelemben feltételezi a személyes kapcsolathálózatok bizonyos belső koherenciáját. Egy olyan interaktív szelekció érvényesülésére gondolunk, mint amilyenről Blau (1994) írt a csoportok, csoportosulások alapvető ismérveként: az entitáson belüli interakciók sűrűsége meghaladja a külsőkét. Más terminusokkal: ha létezik a szóban forgó kapcsolathálózati összehangolódás, a politikai homofília tendenciájának érvényesüléséről beszélhetünk a politikai heterofíliával szemben. Lazarsfeld és Merton (1954) barátságról szóló klasszikus tanulmánya óta a homofília fogalma általános értelemben az egyívásúak, a hasonló csoporthoz tartozók közötti kapcsolati preferenciát jelöli.

A politikai homofília kialakulása egyszerre oka és következménye is a választói magatartásban történő tömbszerű egységesülésnek. Oka, amennyiben – mint azt az attitűdök, preferenciák és végső soron a konkrét választói döntések formálódására vonatkozóan számos tapasztalat megerősítette – a szemé-

lyes milió adott szempontból homogén vagy heterogén jellege önmagában is az álláspontok milióspecifikus koherenciája és egyfajta stabilizálódása, összességében kikristályosodása irányában hat, legalábbis a nézeteket strukturáló, jelentős választóvonalak mentén. Következménye pedig, amennyiben az álláspontok tartós eltérése kétségtelenül erőziót gyakorol a kapcsolatokra, különösen, ha azok a felek számára különösen fontos témákban jelennek meg.

A homofília–heterofília kutatási területe a kapcsolathálózati kutatásokban az elmúlt évtizedben újból előtérbe került (lásd McPherson et al. 2001), azonban politikai vonatkozásban ez csak az utóbbi években vált hangsúlyosabbá (lásd a korábbi hivatkozásokat, mint Huckfeldt et al. 2005). A szűkebb network megközelítésére alkalmazott Fischer–McAllister-féle névgenerátoros technika korábbi alkalmazásai az általunk ismert irodalomban nem tartalmaztak közvetlen politikai mozzanatokat a számításba vett alter-tulajdonságok közt. Első ízben az 1997–98-as felvételeink során szerepeltettük azt az új komponenst, amely az öt legfontosabb networkpartnerről hagyományosan számba vett tulajdonságok mellett arról is érdeklődött, hogy a megkérdezettek az illetőkkel szoktak-e beszélni politikai kérdésekről is, illetve, hogy ismerik-e azok politikai szimpátiáját, pártpreferenciáját. Ennek alapján a továbbiakban – az öt személyre vonatkozó említéseket összegezve, a táblákat nem a megkérdezettek, hanem az említések esetszámaira számolva – a különböző pártok szavazóinak egymással való kapcsolati közelségére, távolságára következtethetünk.¹⁰

5. táblázat. Válaszadók és fontos kapcsolataik pártválasztásainak összefüggése, 1997–98 és 2008 között (Forrás: Angelusz–Tardos, 2005a)

MTA–ELTE KKCS kapcsolathálózati erőforrás-felvételek, 1997 és 1998, kumulált adatok – DMKMA Politikai Tagolódás Projekt 2003, DKMKA Magyar Választáskutatás Program Panelvizsgálat I. 2005 (%)

	1997–98				2003			
Válaszadó	Vezető baloldali (MSZP)	Kisebb baloldali (liberális)	Kisebb jobboldali (konzerv.)	Vezető jobboldali (Fidesz)	Vezető baloldali (MSZP)	Kisebb baloldali (liberális)	Kisebb jobboldali (konzerv.)	Vezető jobboldali (Fidesz)
Kapcsolatok (max. 5)	pártok				pártok			
Vezető baloldali párt (MSZP)	71	35	10	12	80	35	25	10
Kisebb baloldali (liberális)	8	39	11	7	2	49	1	2
Kisebb jobboldali (konzerv.)	5	12	53	11	2	2	23	2
Vezető jobboldali (Fidesz)	16	14	26	70	16	14	51	86
Összesen	100	100	100	100	100	100	100	100
N (kapcsolat)	658	179	337	680	1058	118	92	1088

Válaszadó	2008			
	Vezető baloldali (MSZP)	Kisebb baloldali (liberális)	Kisebb jobboldali (konzerv.)	Vezető jobboldali (Fidesz)
	pártok			
Vezető baloldali párt (MSZP)	80	30	27	9
Kisebb baloldali (liberális)	4	52	5	1
Kisebb jobboldali (konzerv.)	1	1	24	2
Vezető jobboldali (Fidesz)	15	16	44	89
Összesen	100	100	100	100
N (kapcsolat)	839	67	114	1929

Jóllehet a politikai homofília már a rendszerváltás utáni második politikai ciklus végén meglehetősen erőteljes volt – ahogy az ilyen jellegű kapcsolatokat az átlós értékek jelzik az 1997-98-es időszakra vonatkozóan –, mindez még szembetűnőbbé vált 2003-ra. A két nagy párt hívei között a fontos partnerek túlnyomórészt hasonló pártállásúak, a más pártokkal szimpatizálók aránya a korábbi közel egyharmadról egyötöd-egyhatodra csökkent (azokon az összes említés mintegy kétharmadát kitevő kapcsolatokon belül, amelyekről a válaszadók a szóban forgó politikai hovatartozást meg tudták becsülni). 2008-ra stabilizálódott, valamelyest még nőtt is a politikai homofília tendenciája (az MSZP esetében annak ellenére maradt meg a 80 százalékos „beltenyészeti” (network-terminussal inbreeding) arány, hogy a nem jelentéktelen pártpreferenciabeli visszaeséssel a merítési bázis közben mérséklődött, a Fidesz esetében pedig a külső választás a korábban is alacsony 14-ről 11 százalékra csökkent. A két kisebb párt esetében – a valamelyes további zsugorodás ellenére is – fennmaradt a belső választás korábbi értéke (amely az SZDSZ-nél számottevően nagyobb, mint az MDF esetében).¹¹

Az ún. „like-me” vagy közelségi elv érvényesülése a kapcsolathálózati kutatások egyöntetű tapasztalata, legyen szó az iskolai végzettségről, a társadalmi státusról, vagy épp egy olyan demográfiai ismérvről, mint az életkor szerinti szelektivitásról. A kérdés azonban az, hogy a politikai homofília itt tapasztalt fokát hogyan helyezhetjük el a hasonlósági elv más szempontokból vett érvényesüléséhez képest. Az összehasonlítás céljára az ilyen összefüggésben szokásosan alkalmazott tényezőket – iskolázottság, nem, életkor, vallás (felekezeti hovatartozás) – vettük alapul a partnerekre vonatkozó kapcsolathálózati blokkból, és a szóban forgó számításokat az 1997-98-es és 2003-as adatbázison végeztük el, az eredményeket a Függelék 9. táblája tartalmazza. A szóban forgó táblázat felső paneljében az alapsokaságra vonatkozó adatok nem hagynak kétséget afelől, hogy Magyarországon a kapcsolatok szelektivitásában kitüntetett szerepet játszik a politikai mozzanat, és ha ez már az 1997-98-as időszakban is így volt, később csak tovább erősödött. Akár a többértékű, akár a

kétértékű blokkváltozó alapján számított mutatókat tekintjük, a politikai mozzanat rendre magasabb az iskolázottság, az életkor, s még inkább a nem hasonló mutatói esetén, de a helyzet a partnerek felekezeti hovatartozásához viszonyítva is hasonló (noha azt a vallások viszonylagos területi homogeneitása is a homofília irányában befolyásolja).¹²

Mivel vizsgálataink során feltételeztük, hogy a tágabb ismeretségi körök politikai arculata a fentiekhez képest nyitottabb, ennek igazolására – ez esetben is egy meglévő generátortechnikához kapcsolódva, de annak jellegét itt már erősebben módosítva – egy új eljárást alakítottunk ki. Bár elvben a Lin-Dumin-féle foglalkozási pozíciógenerátor tetszőleges szociológiai pozícióhoz kapcsolódó ismeretség vizsgálatát teszi lehetővé, korábban ilyenre csak nagyon szűk körben, politikai kontaktusok vonatkozásában pedig egyáltalán nem került sor. A már említett 2003-as vizsgálat adott lehetőséget a pártgenerátoros technika kifejlesztésére a politikai gyenge kötések egy szélesebb körének vizsgálatára (ahol a megkérdezettek a korabeli parlamenti pártokra, s a nagyobb parlamenten kívüli pártokra vonatkozóan nyilatkoztak arról, hogy van-e az ismeretségi körükben támogatója az illető pártoknak). Ahogy a szűkebb networkre vonatkozóan, e tágabb vonatkozásban is körvonalaizni lehetett ez utóbbi alapon a homofil és heterofil kapcsolati minták előfordulását.¹³

6. táblázat. Politikai homofília/heterofília a szűkebb kapcsolathálózaton és a tágabb ismeretségi körön belül, 2003 (%) (Forrás: Angelusz–Tardos 2005a)

	Szűkebb kapcsolathálózat	Tágabb ismeretség
Homofil jelleg (minden kapcsolat azonos pártból)	79	28
Politikai rokonság (a pártblokk más pártjai előfordulása)	6	18
Heterofil jelleg (ellentétes pártblokk előfordulása)	15	54
Összesen	100	100
N	1036	900

A tágabb kontaktusok, a mezoszintű nexusok megléte az esetek számottevő részében bizonyos kiegyenlítő vagy – az ilyen vonatkozásban a kapcsolathálózati irodalomban is gyakran használt „híd” metaforát alkalmazva – áthidaló szerepet játszik a politikai tömbök közti távolságok mérséklésében, a gyenge kötésű kapcsolatok társadalomintegratív szerepére utalva. Igaz – a táblázatról ez is leolvasható –, e heterofil jelleg itt sem egészen általános, és (a táblában ez már nem jelenik meg) ez utóbbi csoporton belül is lényeges különbséget tesz, hogy a különmemű vagy rokon kapcsolatok csak a nagyobb pártokra, vagy a kisebbekre is kiterjednek-e.

A bevezető részben röviden szóltunk a kapcsolathálózati erőforrások társadalmi tőke jellegéről, és arról, hogy mennyiben beszélhetünk ilyen össze-

függésekben politikai tőke meglétéről. E téma kapcsán többek közt olyan kérdések is empirikus vizsgálat alapját képezhetik, hogy milyen kapcsolathálózati pozíciók, illetve milyen típusú networkkonfigurációk kedvezhetnek inkább a politikai aktivitás, befolyásgyakorlás, nyilvános szereplés meghatározott típusainak. Ez utóbbiak különböző válfajait tekintve, a szóban forgó tágabb ismeretségi körre vonatkozó politikai nexusdiverzitás a pártpreferenciához képest heterofil kapcsolatok esetenként igen jelentős szerepét, aktivitásnövelő potenciálját tapasztalhattuk.

7. táblázat. A politikai nexusdiverzitás és homofília/heterofília befolyása a politikai aktivitás, informális akaratkifejezés néhány elemére, 2003. Kategorális regresszióelemzés – Optimal Scaling; béta-koefficiensek és importance-értékek (Forrás: Angelusz–Tardos 2005a)

	Politikai véleménynyilvánítás (nyilvános vitakészség)		Politikai vélemény-irányítás, tanácsadás (önbesorolás)		Demonstrációkban, protest-akciókban való részvétel		Média-aktivitás, véleménykifejezés	
	Béta	Imp	Béta	Imp	Béta	Imp	Béta	Imp
Iskolázottság	.07	.09	.11	.24	.19	.33	.11	.23
Vagyoni helyzet	.10	.14	.14	.33	.10	.16	.11	.23
Településtípus (község +)					-.13	.16	-.07	.10
Nem (nő: +)	-.16	.18	-.05	.04			-.04	.03
Életkor	-.06	.05			-.09	.07	-.10	.14
Politikai nexusdiverzitás (mezoszint)	.28	.54	.17	.42	.18	.27	.13	.27
Politikai heterofília (network mikroszint)	.13	.18	.11	.13	.13	.12	.07	.08
R ²	.18		.09		.19		.09	
N	1479		1479		1479		1479	

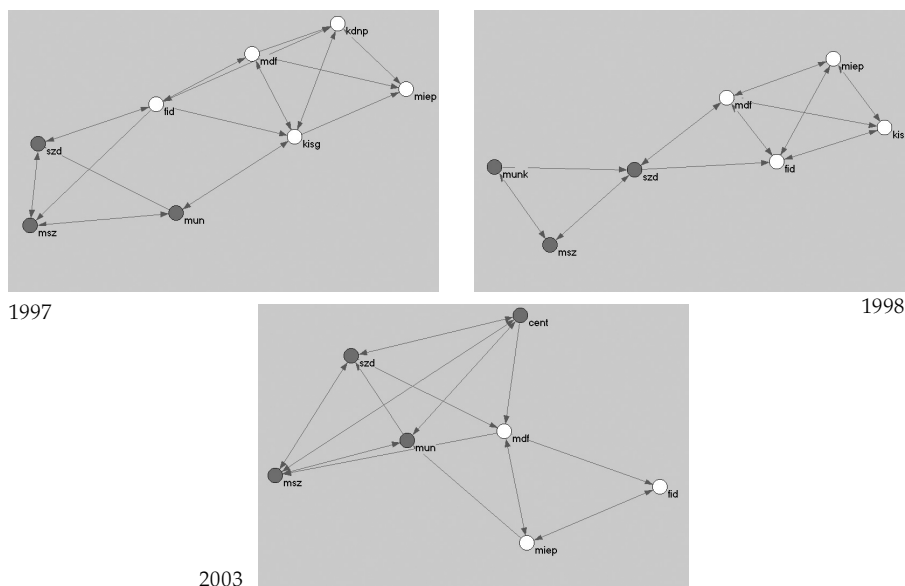
Egyértelmű a tapasztalat: a politikai nexusdiverzitás mutatója nemcsak minden vonatkozásban a nagyobb befolyás, a véleménynyilvánítási készség irányában hat, hanem összességében valamennyi egyéb változónál nagyobb, sőt abszolúte is jelentős mértékben hat ebben az irányban. De ezt az összefüggést erősíti – ha nem is ennyire pregnánsan – a mikrokörnyezet politikailag heterofil jellegével kapcsolatos hasonló tapasztalat is. A két tényező együttesen a társadalmi, gazdasági erőforrásokhoz hasonló erővel, esetenként még számottevőbben is befolyásolja a szóban forgó vélemény-, illetve magatartáshézagok, illetve a strukturális hézagok betöltése, s a vele kapcsolatos bónuszok e sajátos brókertevékenységek honoráriumaként is felfoghatók.

A fentiekben vázolt mikro- és mezoszintű vizsgálatokon felül egyfajta „makroszociometrikus” megközelítésként tekinthető az a párttáborok látens

viszonylatainak felderítésére irányuló elemzés, amelyet az egyes pártok iránti individuális (hétfokú szimpátia-hőmérőn alapuló) rokonszenv–ellenszenv-attitűdök alapján körvonalaztunk három időszakra vonatkozóan.

Technikailag nézve, valamennyi párt szavazótábora felől valamennyi párt irányába megállapíthatók a szóban forgó értékelési átlagok. Az így kialakuló mátrixot a várható értékhez viszonyítva egyfajta sztenderdizált formára hozzuk (ahol az 1 fölötti értékek fejeznek ki pozitív affiliációt, kétfajta viszonyítást is bekalkulálva: 1. a szavazók oldaláról nézve a saját átlagos értékeléseikhez képest, 2. az értékelt pártok oldaláról nézve az összes szavazó között megfigyelhető általános értékelésükhöz képest). Majd az így adódó mátrixadatokat egy következő lépésben 1 és 0 értékekre redukálva, a strukturális networkvizsgálat blokkmodell-elemzéseinek megfelelő adategyűttest visszük tovább különböző grafikus ábrázolások, illetve az egyes szavazótáborok strukturális pozícióját (így centralitásukat és strukturális autonómiájukat) körvonalazó további elemzések számára.

2. ábra. Pártok a politikai rokonszenv–ellenszenv értékelések által kirajzolt makromezőben (Pajek 1.0)

Az elmúlt három ciklust átfogva, a képek a viszonylagos stabilitás és a nem jelentéktelen változások párhuzamos érvényesülését sugallják. Viszonylagos stabilitásról beszélhetünk, amennyiben a különböző színhatásokkal is jelzett alaptömbök összetétele lényegében változatlan maradt. Azonban a módosulások is figyelmet érdemelnek. Így a Fidesz korábbi – jóllehet már a jobboldali tömbbe tagolt, de a másik blokk irányában és felől is virtuális szálakkal ren-

delkező – centrális pozíciója a kormányra kerülést követően már blokkspecifikusabbá vált. Már 1998-tól megfigyelhető az MSZP és a Fidesz közti kapcsolat gyengülése, ebben a virtuális értelemben is egyre inkább megvalósuló eltávolodása, mely 2003-ra még pregnánsabbá vált. A másik oldalon az SZDSZ pozíciójában figyelhető meg bizonyos eltolódás ekkoriban a blokk-közi centralitás irányában. 2003-ra fontos változás a jobboldali tömb és az ezen belüli virtuális szálak számszerű csökkenése – az itt lezajlott belső koncentráció nyomán –, míg a másik oldal a korábbiakhoz képest új komponenssel bővült a Centrum Párt felől érkező, illetve felé tartó virtuális szálak alapján. A tömbön belüli kapcsolati sűrűség növekedése és az MSZP itt elfoglalt központi szerepe eredményezi a párt strukturális pozíciójának erősödését 2003-ban, a szóban forgó kölcsönös értékelések, virtuális kontaktusok alapján. Az MSZP mellett blokkhoz kötődő centralitásával szemben az MDF centralitás-adatai ugranak ki erre a legutolsó időszakra vonatkozóan, de míg az előbbi a tömbön belüli, az utóbbi a tömbök közötti (köztes-közvetítő) pozícióhoz kapcsolódott. A későbbiekben a DKMKA Választáskutatás Programja 2008-as és 2009-es panelhullámainak adatai alapján válik majd lehetővé az aktuális mintázatok felrajzolása.

Az itt jelzett makrohálózati megközelítés – amelyet a bevezetőben vázolt tipológia többdimenziós alsó térfeléhez, a személyes és a pártokban megtestesülő intézményes szint összekapcsolódásához sorolhatunk – támpontokat nyújthat az egyes pártok és blokkjaik vonzási és taszítási körének, belső kohéziós viszonylatainak és külső „szabad vegyértékeinek”, összességében koalíciós lehetőségeik és korlátjaik felismeréséhez. Az itteni megállapítások, csakúgy, mint a politikai homofília összességében stabilizálódott tendenciájáról, a tömbök hosszabb időn keresztül érvényesült szétválásáról előzőleg elmondottak, mind csak adalék a bal–jobb-törésvonal erősödéséhez, az ezzel kapcsolatos politikai polarizálódás folyamatához.¹⁵

Ezen a ponton térhetünk vissza a fejezet elején feltett kérdéshez: ahhoz a paradoxonhoz, hogy hogyan járhat együtt a politikai érdeklődésnek a másfél évtizeden keresztül tapasztalt mérséklődése a választási részvétel összességében tapasztalt fennmaradásával, sőt esetenként valamelyest még növekvő trendjével. Ahogy már előzőleg is utaltunk rá, a paradoxon feloldása a kapcsolathálózatokhoz köthető normatív nyomások környékén kereshető, ezeknek a nyomásoknak pedig az előzőekben vázolt polarizációs tendenciájával hozható összefüggésbe. Mint a Függelékben bemutatott 11. és 12. táblázatokból kiderül, az – egyébként inkább alacsony iskolázottságúakra jellemző – politikai homofília a pólusok felé hajló politikai attitűdökkel jár együtt, ez utóbbi pedig a politikai érdeklődés, illetve a részvételi hajlandóság magasabb fokával. Bár a politikai homofiliára vonatkozóan a 2003-as felvétel előtt nem volt kidolgozott index (és a 2009-es DKMKA MVP panelfelvételből az eredmények ezután állnak csak rendelkezésre), nagy valószínűséggel feltételezhető, hogy időben emelkedett az egyenmű politikai környezetek előfordulása. Míg az érdeklődés

általános csökkenése önmagában véve a részvétel mérséklődése irányában hathatott, a tömbösödési folyamattal járó homofília és polarizáció ezt a hatást lényegében közömbösítette. Egy másik megközelítésből úgy tűnik tehát, hogy a politikai polarizáció az elmúlt másfél évtizedben egyszerre járt együtt a választási részvételre ösztönző, a mobilizálhatóság irányába ható tömbyszerű ki-kristályosodással és a politikától való elidegenedés erősödő légkörével.

FÜGGELÉK

8. táblázat. A politikai érdeklődés iskolázottsági szint szerinti alakulása 1991 és 2008 között (0 és 100 közötti indexértékre vetítve, zárójelben a szóródással)¹⁶

Iskolai végzettség	1991 (Szonda Ipsos)	1994 (KKCS)	1997-98 (Szonda Ipsos)	2003 (DKMKA)	2008 (DKMKA)
Alsó szint ¹	34,0 (17,8)	37,0 (19,1)	29,3 (15,2)	27,3 (12,6)	27,3 (14,1)
Alsó közép	53,4 (17,1)	47,8 (19,5)	42,5 (17,3)	33,3 (15,0)	34,0 (14,6)
Közép	63,3 (17,2)	58,9 (17,2)	50,0 (18,0)	37,3 (15,0)	36,0 (15,6)
Felső szint	72,3 (14,9)	65,6 (15,2)	62,0 (18,2)	52,7 (18,0)	44,3 (17,3)
Diff. Felső-Alsó	38,3	29,6	32,7	30,3	17,0
Eta ²	,17	,10	,08	,06	,03
Felső szint-közép- érték (50)	+22,3	+15,6	+12,0	+2,7	-5,7
Relatív szórás					
Alsó szint	0,52	0,52	0,52	0,46	0,52
Alsó közép	0,32	0,41	0,41	0,45	0,43
Közép	0,27	0,29	0,36	0,40	0,43
Felső szint	0,21	0,23	0,29	0,34	0,39

9. táblázat. Társadalmi, demográfiai és politikai homofília Magyarországon, 1997–98 és 2003 (nominális asszociációs mutatók)

	1997-98 N=1800		2003 N=1500	
	Lambda (symm)	Phi	Lambda (symm)	Phi
Iskolázottság (4 kategória)	.21		.20	
Iskolázottság (2 kat.)		.46		.42
Életkor (4 kat.)	.18		.22	
Életkor (2 kat.)		.21		.23
Nem	.00	-,002	.00	-,009
Vallás (felekezet) (5 kat.)	.20		.16	
Párthovatartozás(4 kat.)	.45		.60	
Pártblokk-hovatartozás (2 kat.)		.61		.68

	1997-98 N=1800	2003 N=1500
Filterezett értékek		
A válaszadó iskolázottsága		
Max. 8 oszt.	.60	.72
Szakmunkás	.63	.70
Középiskola	.46	.64
Egyetem	.55	.72
	1997-98 N=1800	2003 N=1500
Életkora		
18–29 év	.61	.68
30–44	.56	.66
45–59	.55	.68
60 és fölött	.57	.71
A válaszadó kapcsolata (viszonylata)		
Házastárs	.58	.71
Gyerek	.58	.70
Szülő	.56	.71
Testvér	.58	.72
Rokon	.56	.67
Barát	.55	.69
Munkatárs	.50	.69
Szomszéd	.40	.51
Ismerős	.26	.40

Forrás: Angelusz–Tardos, 2005a

10. táblázat. A bal–jobb skálán elfoglalt pozíciók megoszlása 1994-ben, 1998-ban és 2003-ban N=1000; 3000; 1500 (felnőtt népesség) (az érdemben válaszolók százalékában)

Bal–jobb, 10 fokú	1994. ápr. (MTA–ELTE KKCS)	1998. febr.– márc. (Szonda Ipsos)	2003. nov. (MVP PTP-felvétel)	2008. ápr. –jún. (MVP RK-felvétel)
Bal pólus(1+2)	9	9	17	14
3+4	26	23	16	17
Centrum (5+6)	47	45	33	28
7+8	13	16	19	24
Jobb pólus (9+10)	5	8	13	18
Összesen	100	100	100	100
Pólusok együtt	14	17	31	32
Hiányzó önbesorolás	15	27	20	18
Polarizációs (pólus/ centrum) index	.31	.39	.93	1.14

Forrás: Angelusz–Tardos, 2005a (az 1994 és 2003 közti adatokra vonatkozóan)

11. táblázat. A bal–jobb skálán elfoglalt pozíciók megoszlása és polarizációs index 2003-ban politikai homofília–heterofília szerint; DKMKA Politikai Tagolódás Projekt (az érdeemben válaszolók százalékában)

Bal–jobb, 10 fokú	Homofíl	Blokkszerű	Heterofíl
Bal pólus (1+2)	22	14	19
3+4	16	27	20
Centrum (5+6)	20	27	28
7+8	21	18	22
Jobb pólus (9+10)	21	14	11
Összesen	100	100	100
Pólusok együtt	43	28	30
Polarizációs (pólus/centrum) index	2.15	1.04	1.07
N	447	44	191

12. táblázat. Részvételi hajlandóság bal–jobb önbesorolás szerint, 2003 őszén 10-fokú skála, öt fokozatra összevonva, DKMKA Politikai Tagolódás Projekt N=1195, százalékban

		bal–jobb 5 fokozat					Total
		Bal (1,2)	Inkább bal (3,4)	Közép (5,6)	Inkább jobb (7,8)	Jobb (9,10)	
Ha most vasárnap lennének a választások, elmenne-e szavazni	biztosan elmenne	83,0%	72,3%	56,2%	77,2%	79,2%	70,7%
	valószínűleg elmenne	7,3%	14,1%	16,0%	10,3%	8,8%	12,1%
	valószínűleg nem menne el	3,4%	3,8%	8,4%	2,7%	1,3%	4,7%
	biztosan nem menne el	5,3%	9,4%	17,6%	8,0%	8,8%	11,0%
	nem tudja	1,0%	,5%	1,8%	1,8%	1,9%	1,4%
Total		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

JEGYZETEK

- ¹ A természettudományok felől kiinduló hálózatalméleti alapvetésekről lásd pl Newman-Watts-Barabasi (2006), vagy a magyar nyelven is hozzáférhető irodalomból Barabási (2003), Csermely (2006), vagy a Magyar Tudomány (természet- és társadalomtudományi diszciplínákat is átfogó 2006. novemberi különszámát).
- ² Lásd Angelusz-Tardos (2006).
- ³ A politikai hálózati irodalom ma már meglehetősen kiterjedtségét jól illusztrálja, hogy egy közel-múltbeli – tapasztalataink szerint akár a törzsirodalom néhány klasszikus darabját tekintve sem teljes – nemzetközi bibliográfia (Schneider et al 2007) 84 oldalt, és – igaz, átfedésekkel – több mint ezer tételt tartalmaz.

- ⁴ A Lin-Dumin technika foglalkozási pozíciókra (meghatározott foglalkozások körében regisztrált, többnyire lazább ismeretiségekre) épül, azonban az alkalmazás más, például politikai jellegű ismeretiségekre, különböző pártok támogatóihoz fűződő kapcsolatokra is kiterjeszthető (erre az egyik első ilyen példa Angelusz-Tardos 2005, amelynek eredményeiről ebben az áttekintésben is szó esik).
- ⁵ Újabb fejlemény az erőforrás-generátoros technika kifejlesztése (Snijders-van Gaag 2005), azonban korábban a reputációs módszer alkalmazása is (Laumann-Pappi 1976) is voltaképpen ebbe a körbe sorolható.
- A pozíciógenerátoros technika politikai vonatkozásban továbbfejlesztett változata a tágabb ismeretiségi kör kapcsolataira vonatkozó pártgenerátor. Ennek korábbi változatáról lásd Angelusz-Tardos 2005a, illetve a szóban forgó kötet függelék L blokkjában szereplő kérdőív, újabb, immár mind a tágabb, mind a szűkebb kapcsolati kört bevonó verziójának kifejlesztéséről a jelen cikk további alfejezeteit.
- ⁶ A tágabb ismeretiségi kör jellemzőire vonatkozó Lin-Dumin-féle foglalkozási pozíciógenerátoros technika alkalmazására a DKMKA Magyar Választáskutatás Program újabb ciklusának 2008-ban kezdődött longitudinális felvétel sorozat első tavalyi hullámában került sor, melynek eredményeiről előkészületben lévő kötetekben számolunk majd be (a 2008-as felvétel alaperedményeit lásd www.valasztaskutatas.hu).
- ⁷ E felvétel során egy kérdés a barátok számát tudakolta, egy másik kérdéscsoport pedig a releváns kapcsolatokhoz – rokonokhoz, barátokhoz, ismerősökhöz – fűződő segítség-nexus megletéről, illetve a társas együttlét, vendégeskedés gyakorlatáról (a kifejezetten network-fókuszú kutatásokban is hangsúlyos két vonatkozásról) érdeklődött. A network-ellátottság indexét (egy ötfokú, a kapcsolatgazdagtól a periférikus helyzetig terjedő skálát) az említett a mutatókra alapoztuk
- ⁸ A kombinált index a fenti tényezők (másodlagos) főkomponens-elemzésének első rotálatlan faktorára épült.
- ⁹ A körök mérete az egyes háztartás-családok központi vagy periférikus helyzetét jellemzi a településen belüli interakciók alapján, míg a színjelzés a participáció fokára utal: a fekete szín a magas, a fehér az alacsony részvételhez társul.
- ¹⁰ Az irodalom más számba vett tulajdonságok alapján is foglalkozik azzal a körülménnyel, hogy bizonyos percepciók torzítások – amelyet akár a szavazói viselkedés felidézésének retrospektív torzításához is hasonlíthatnánk – az észlelt homofília mértékét valamelyest felülbecsli. Ahogy azonban a korábbi pártpreferenciák utólagos felidézéséről sem mondhatunk le e körülmény miatt a vizsgálatok során, úgy ez a fajta torzítás sem vonja kétségbe a téma empirikus vizsgálatának indokoltágát, és a feltárt alaptendenciák, esetünkben a szóban forgó politikai egyenmősödés folyamatának stabilizálódását, némi erősödését.
- ¹¹ Azt, hogy a kisebb pártok hívei körében bizonyos fokig más a helyzet – a homofíl kapcsolatok száma alapján véve az ún. mérethatás magyarázza (melynek a csoportközi interakcióban betöltött szerepével Blau foglalkozott hangsúlyosan). A kis csoportok esetében a csoporton belüli érintkezés pusztán valószínűsége (a formális matematikai esélyek szempontjából) kisebb, mint a nagyobb csoportok tagjai között, s ez világosan érvényre jut a szóban forgó összefüggések esetében is. Ami az utóbbiakra vonatkozó tendenciát illeti, ez már ellentmondásosabb (a balol-

dali blokk kis pártjai esetében a homofília általános tendenciáját követi, a jobboldali esetében már nem).

- ¹² A nemzetközi irodalomban rendelkezésre álló adatokat tekintve (így Marsden 1988) is hasonló a kép. Említettük, a politikai homofília empirikus kutatása aránylag csekély múltra tekint vissza, s az említett forrás is csupán iskolázottsági, életkori, nemi és felekezeti összehasonlításokat tesz lehetővé az Egyesült Államokra vonatkozóan. Míg az iskolázottságra és a nemre vonatkozó adatok ($\lambda .07$, illetve $.18$) lényegesen alacsonyabbak a politikai homofília hazai értékeinél, az életkori és a felekezeti asszociációs mutatók ($\lambda .35$ és $.38$) megközelítik azt. Egyedül az etnikai hovatartozás partnerek közötti szelektivitását tekintve tapasztaltak a fentihez hasonló értéket a nyolcvanas évek közepén az Egyesült Államokban ($\lambda .59$). (A csoportközi kapcsolatokra vonatkozó kutatások – így Blau-Schwartz 1984 – ugyancsak aláhúzták az etnikai tényező kitüntetett jelentőségét a partnerkapcsolatok amerikai szerveződésében.)
- ¹³ Ahogy az erős kötésű politikai homofília-heterofília esetében tettük, ide is kívánczik egy megjegyzés. Mivel már egyetlen más irányú politikai kapcsolat előfordulását a heterofília megnyilvánulásaként tekintettük, ez valamelyest növelte az ilyen típusú politikai kapcsolatok számba vett előfordulását. A tendencia jellegét mindez alapvetően azonban itt sem befolyásolja.
- ¹⁴ Megjegyezzük, hogy a politikai nexusdiverzitás tényezője nem csak a fentiekben jelzett közéleti-politikai aktivitás, hanem például a személyes keresetek terén is érvényesült az elvégzett többváltozós regresszioelemzések szerint (ahol az utóbbi a függő, az előbbi a független változók közt szerepelt). Legerősebben az az összefüggés a 45 éven felüli férfi keresőknél jelent meg, olyan közegben tehát, ahol a politikai kapcsolatok, intézményes erőforrások szerepe viszonylag jelentékeny (a 45 éven aluli korosztályon belül viszont már inkább a nők körében bizonyult számottevőnek a szóban forgó összefüggés).
- ¹⁵ Lásd az erre vonatkozó adatokat a 10-fokú bal-jobb skála szélső és középső pozícióira épülő index 1994 és 2008 közti adatai alapján a Függelék 10. táblázatában.
- ¹⁶ 1991 és 1997-8 között ötfokú, 2003 és 2008 között négyfokú skála alapján.
- ¹⁷ 1997-8 előtt 8 osztálynál kevesebb, utána max. 8 osztály.

IRODALOM

- Adamic, L. A. and N. Glance (2005): The Political Blogosphere and the 2004 U.S. Election: Divided They Blog', Annual Workshop on the Weblogging Ecosystem, WWW 2005, Japan.
- Angelusz R.–Tardos R. (2003): Miért mennek el mégis? *Századvég*, 18 (4): 3–31.
- (2004): A választási részvétel hazai atlaszához. In: Mészáros József–Szakadát István (szerk.): Magyarország politikai atlasza. Budapest, Gondolat Könyvkiadó, 2005. 67–82.
- (2005a): A választói tömbök rejtett hálózata. In: Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest, Demokrácia Kutatások Magyar Központja Alapítvány, 65–159.
- (2005b): Választási részvétel és politikai aktivitás. In: Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerk.): *Törések, hálók, hidak. Választói magatartás és politikai tagolódás Magyarországon*. Budapest, DKMKA. 323–384.

- (2006): Hálózatok a magyar társadalomban. In: Kovách Imre (szerk.): *Társadalmi metszetek. Érdekek és hatalmi viszonyok, individualizáció és egyenlőtlenség a mai Magyarországon*. Budapest, Napvilág Kiadó. 2006. 227–252.
- (2008): Assessing Social Capital and Attainment Dynamics – Position Generator Applications in Hungary, 1987–2003 In: Lin, Nan–Bonnie Erickson (szerk.): *Social Capital. Advances in Research*. Oxford, Oxford University Press. 394–420.
- Baldassarri, B. and P. Bearman (2007) Dynamics of Political Polarization. *American Sociological Review*, Volume 72, Number 5 * October 2007 784–811.
- Barabási A.-L. (2003): *Behálózva – a hálózatok új tudománya*. Budapest, Magyar Könyvklub.
- Blau, P. M. (1960): Structural effects. *American Sociological Review*, 25 (April, 1960): 178–193.
- Blau, P. M. and J.E. Schwartz (1984): *Crosscutting social circles: testing a macrostructural theory of intergroup relations*. Orlando, Academic Press.
- Bourdieu, P. (1998): *Practical Reason: On the Theory of Action*. Cambridge, Polity Press.
- Breiger, R.L. (1991): A nemzetek közti gazdasági kapcsolatok struktúrái. In: Angelusz R.–Tardos R. (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, MKI 111–135
- Bruszt, L.–B. Vedres and D. Stark (2005): Shaping the Web of Civic Participation: Civil Society Websites in Eastern Europe. *Journal of Public Policy*, 25(1):149–163.
- Burris, V. (2005): Interlocking Directorates and Political Cohesion among Corporate. Elites. *American Journal of Sociology*, November 111:249–283.
- Burt, R. S. (1992): *Structural Holes: The Social Structure of Competition*. Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Burt, Ronald S. (1982): *Toward a Structural Theory of Action*. New York, Academic Press.
- Coleman, J. S. (1990): *Foundations of social theory*. Cambridge, Mass., Harvard Univ. Press.
- Csermely P. (2006): *A rejtett hálózatok ereje*. Budapest, Vince Kiadó.
- Csäte A. (2001): Europeanising Rural Hungary. Rural policy networks and policy representations of the countryside in Hungary in the 1990s, In: H. Tovey–M. Blanc eds.: *Food, Nature and Society: Rural Life in Late Modernity*. Institut National de la Recherche Agronomique, France. 253–273
- Csizmadia E. (2003): *A politika és az értelmiség*. Budapest, Századvég Kiadó
- Csizmadia Z. (2008): Kapcsolathálózatok és társadalmi „tőkék”. A társadalmi viszonyok felértékelődése a szociológia legújabb szakaszában, In Némédi Dénes (szerk.): *Modern szociológiai paradigmák*. Budapest, Napvilág Kiadó. 265–321
- Letenyei L. –Takács K. (2006): Az előzetes esélyek önerősítő vagy öncafoló szerepe. Elemzés kísérletek és közvélemény-kutatási adatok segítségével, In: Angelusz R.–Tardos R. (szerk.): *Mérésről mérésre. A választáskutatás módszertani kérdései*. Budapest, DKMKA, 293–314.
- Diani, M. and D. McAdam (2003): *Social movements and networks: Relational approaches to collective action*. N.Y., Oxford University Press.
- Emirbayer, M. (1997): Manifesto for a Relational Sociology. *The American Journal of Sociology*, Volume 103, Number. 2. 281–317.
- Fokasz N. (2004): *Istenek nélkül, Politikai táborok születése Görögországban*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Fowler, J. H. (2005): Turnout in a Small World, in: Zuckerman, Alan: *Social Logic of Politics*, Philadelphia: Temple Univ. Press, 269–287

- Granovetter, M. (1985): Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness. *American Journal of Sociology*, 91 (3): 481–510, November
- Huckfeldt R. and J. Sprague (1995): *Citizens, Politics and Social Communication: Information and Influence in an Election Campaign*. N.Y., Cambridge University Press
- Huckfeldt, R., P. E. Johnson and J. Sprague (2005): Individuals, Dyads and Networks: Autoregressive Patterns of Political Influence, in: A. S. Zuckerman ed. *Social Logic of Politics*. Philadelphia, Temple Univ. Press, 21–50.
- Ikeda, K. and T. Kobayashi (2008): Making democracy work via the functioning of heterogeneous personal networks: An empirical analysis based on a Japanese election study. (In) Ray-May Hsung, Nan Lin, & Ronald Breiger (Eds.): *Contexts of Social Capital: Social Networks in Markets, Communities and Families*. London: Taylor & Francis. 72–90.
- Kadushin, Ch. (1988): Kapcsolathálózatok a kultúra termelésében. *Szociológiai Figyelő*, 3. sz., 33–38.
- King, G., O. Rosen, M. A. Tanner and A. F. Wagner (2008): Ordinary Economic Voting Behavior in the Extraordinary Election of Adolf Hitler. *The Journal of Economic History*, Cambridge University Press, vol. 68(04), 951–996.
- Kmetty Z.–Matics E. (2009): *Kivel beszélünk a politikáról? – A politikai diskurzus hálózatelemzési oldalról*. VI. Hungarian Sunbelt Conference for Social Network Analysis. Budapest, 2009. jún.
- Knoke, D. (1992): *Political Networks*. N.Y., Cambridge University Press.
- Knoke, D., F. U. Pappi, J. Broadbent and Y. Tsujinaka (1996): *Comparing Policy Networks: Labor Politics in the U.S., Germany, and Japan*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Krassa, M. (1991): Társadalmi csoportok, szelektív észlelés és magatartási fertőződés a közvéleményben. In: Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Bp.: MKI 263–291.
- Kriesi, H., S. Adam and M. Jochum (2006): Comparative Analysis of Policy Networks in: Western Europe. *Journal of European Public Policy*, 13(3): 341–361.
- Kürtösi Zs. (2004): Nők a felsővezetésben: Hozhat-e újat a kapcsolathálózati megközelítés? *Szociológiai Szemle*, (2) 77–95
- Laumann, E. O. (1973): *Bonds of Pluralism: The Form and Substance of Urban Social Networks*. New York, John Wiley.
- Laumann, E. O. and F. U. Pappi (1976): *Networks of Collective Action: A Perspective on Community Influence Systems*. New York, Academic Press.
- Laumann, E. C. and F. U. Pappi (1991): A közösség és az elit egymásra hatása In: Angelusz R.–Tardos R. (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, MKI 263–291.
- Lazarsfeld, P., B. Berelson, and H. Gaudet (1944): *The People's Choice*. New York, Columbia University Press.
- Lengyel Gy. (1993): *A multipozicionális gazdasági elit a két világháború között*. Budapest, ELTE Szociológiai és Szociálpolitikai Intézet.
- Lin, N. and M. Dumin (1986): Access to Occupations through Social Ties. *Social Networks*, 8:365–85.
- Lup, O. (2006): *Whose Influence Matters? An analysis of the political relevance of personal networks in Hungary*. ECPR workshop 23: *The Role of Political Discussion In Modern Democracies*. Nicosia, Cyprus, April 2006.

- M. Newman, D. Watts, and A.-L. Barabási (2006): *The Structure and Dynamics of Networks* Princeton. Princeton Univ. Press.
- Marsden, P.V. (1988): Homogeneity in confiding relations. *Social Networks*, 10: 57–76.
- McAllister, L. and C. S. Fischer (1978): A Procedure for Surveying Personal Networks. *Sociological Methods and Research*, 7, (2): 131–148.
- Mizruchi, M. (1992): *The Structure of Corporate Political Action: Interfirm Relationships and Their Consequences*. Cambridge, Mass., Harvard University Press.
- Moreno, J. L. (1934): *Who shall survive? Foundations of sociometry, group psychotherapy and sociodrama*. New York, Beacon House.
- Pálné Kovács I., Futó P., Fleischer T. (2003): Governance in regional and environmental policies in Hungary: challenges of Europeanisation and adaptation. In: Paraskevopoulos-Getimis-Rees (eds): *Adapting to EU Multi-Level Governance*. Aldershot, Ashgate, 107–135
- Pappi, F.-U (1991): A kispolgárság és az új középosztály. In: Angelusz Róbert–Tardos Róbert (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Bp.: MKI 92–110
- Putnam, R. D., R. Leonardi and R. Y. Nanetti (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*. Princeton, Princeton University Press.
- Rigler András–Bartha Eszter (2006): Diffúziós modellek és szimulációs eljárások a pártok választási mozgósításának vizsgálatában In: Angelusz R. –Tardos R. (szerk.): *Mérésről mérésre. A választáskutatás módszertani kérdései*. Budapest, DKMKA 315–340.
- Rogers, E. –Kincaid, D. L. 1981. *Communication Networks: Toward a New Paradigm for research*. New York, Free Press.
- Sampson, R. J., D. McAdam, H. MacIndoe and S. Weffer-Elizondo (2005): Civil Society Reconsidered: The Durable Nature and Community Structure of Collective Action. *The American Journal of Sociology*, 111 (3): 673–715.
- Schneider V., A. Lang, Ph. Leifeld, B. Gundelach, (2007): *Political Networks – A Structured Bibliography*. Konstanz, Universitaet Konstanz (epaper)
- Scott, J. and C. Griff (1985): *Directors of Industry: The British Corporate Network, 1904–1976*. Cambridge, Polity Press.
- Sik E. (1990): Networks to Cope with Crisis. The Case of Transylvanian Refugees in Contemporary Hungary. *Innovation*, Vol. 3., No. 4., 729–748.
- Stokman, F. N., R. van Oosten (1994): The Exchange Of Voting Positions: An Object-Oriented Model of Policy Networks. In: B B. de Mesquita and F. N. Stokman (eds): *European Community Decision Making: Models, Applications, and Comparisons*. New Haven, Yale.
- Szántó Z., Janky B. (2007): Az InvesTel története (1991-98). Szervezettörténeti leírás. In: Szántó Z. –Vedres B.(szerk): *Kapcsolathálók, szervezeti kultúra, pénzügyi teljesítmény. Szervezetszociológiai tanulmányok a magyar távközlésfejlesztés finanszírozásáról*. Budapest, AULA, 7–31.
- Tóth I. J. (2002): Szisztematikus eltérések a pártpreferencia-vizsgálatok eredményeiben. In: Kolo-si,T– Tóth I. Gy. –Vukovich, Gy. (szerk.):*Társadalmi Riport (2002)*, Budapest,Tárki, 368–384.
- Useem, M. (1984): *The Inner Circle*. New York, Oxford University Press.
- Van der Gaag, M. P. J., T. A. B. Snijders (2005): The Resource Generator: measurement of individual social capital with concrete items. *Social Networks*, 27:1–29.

- Vedres B. (1997): Bank és hatalom. A bankok helye a magyar nagyvállalatok kapcsolathálójában. *Szociológiai Szemle*, 1997/2, 101–123.
- Vedres B. (2006): Politikusok a magyar nagyvállalatok hálózatában 1987–2001 között. *Magyar Tudomány*, (11) 1339–1344.
- Verba, S., K. L. Schlozman and N. Burns (2005): Family Ties: Understanding the Intragenerational Transmission of Political Participation. in Zuckerman, A. ed.: *Social Logic of Politics*, Philadelphia, Temple Univ. Press, 95–114
- Woolcock, M. (1998): Social capital and economic development: toward a theoretical synthesis and policy framework. *Theory and Society*, 27,2, 151–208
- Zuckerman, A. S. (2005): *The Social Logic of Politics*. Philadelphia, Temple Univ. Press.

GOVERNANCE, POLICY NETWORKS – INFORMÁLIS POLITIKAI SZEREPLŐK A DÖNTÉSHOZATALBAN

Gajduschek György

(MTA Jogtudományi Intézet, tudományos főmunkatárs)

ÖSSZEFOGLALÓ

A governance fogalma arra a helyzetre utal, amelyben a döntéseket számos szereplő együttesen hozza meg, az ún. policy networkök keretében. Bár a szereplők egyike általában maga az állam, ám a döntéshozatal során többnyire nincs abban a megszokott hierarchikus-hatalmi pozícióban, ahonnan ráerőltethetné akaratát a döntéshozatali hálózatban részt vevő többi szereplőre. A networkökben az érdekelttek egymással interakcióban és kölcsönös függőségben hozzák meg a döntéseket. A cikk a „governance”, illetve „policy network” kifejezések tartalmát kísérli meg kibontani. Ennek keretében áttekinti a jelenség tudományos vizsgálatának történetét, a főbb irányzatokat és az ezek közötti vitapontokat. Ezután a téma olyan nagy kérdéseit vizsgálja, mint hogy a governance erősíti vagy gyengíti a közpolitikai döntések hatékonyságát, mennyiben illeszkedik a demokratikus politikai berendezkedés logikájához, és mi az állam elvárható és lehetséges szerepe egy governance típusú kormányzás esetén.

Kulcsszavak: közpolitika ■ kormányzás ■ governance ■ policy network ■ érdekérvényesítés ■ döntéshozatal

A szerkesztők által meghatározott fogalmak: „governance”, „policy network” kétségtől egy, a szakirodalomban széles körben tárgyalt jelenségre utalnak. Persze ezen a területen, ahogy a társadalomtudományokban általában, azonos fogalmaknak a különböző szerzők, illetve irányzatok *más-más tartalmat adnak, miközben eltérő fogalmak nagyon hasonló jelenség-, illetve összefüggés-együttesre utalhatnak*. Nincs ez másként ebben az esetben sem. A policy network kifejezés mellett számos hasonló tartalmú kifejezést is találhatunk. Ilyenek az issue network, advocacy coalitions, policy community, policy/government sub-systems, subelites, subgovernments, governance, metagovernance etc. Számos szerző kísérelte meg, hogy a fogalmak között rendet tegyen. Összességében azonban ezek a magyarázatok csak újabb értelmezéseket adnak a már meg-lévőkhoz, amivel nemhogy nem segítik, inkább megnehezítik a tisztázást. Éppen ezért az alábbiakban nem törekszem a fogalmak pontos meghatározására, in-

kább megkísérlem a társadalmi-politikai jelenséget, illetve annak szakirodalmát bemutatni.

Előzetesen megkísérlem meghatározni a legalapvetőbb fogalmak tartalmát. Később ezeket a meghatározásokat fogom finomítani, árnyaltabbá tenni.

A *governance*¹ arra a szituációra utal, amelyben az állam elveszíti általános hatalmi, illetve monopolhelyzetét a közösségi-kormányzati, avagy közpolitikai döntések meghozatalában. Ehelyett ezeket *a döntéseket számos szereplő együttesen hozza meg a policy networkök keretében*. Ezen szereplők közül az egyik az állam lehet (általában az is), ám a döntéshozatal során *nincs abban a hierarchikus-hatalmi pozícióban*, ahonnan ráerőltethetné akaratát a döntéshozatali hálózatban részt vevő többi szereplőre. Így a governance fogalom a kormányzás olyan helyzetére utal, amelyben az egyes közpolitikai döntésekben a policy networkök játszanak domináns szerepet.

Salamon, az amerikai governance-kutatás meghatározó alakja, egy táblázatban foglalja össze a „klasszikus” kormányzás és a governance közötti különbségeket: (Salamon, 2002: 9).

Klasszikus kormányzás, közigazgatás	Új kormányzás, governance
Programok és ügynökségek	Eszközök és technikák
Hierarchia	Hálózat
Köz- vs. magánszféra	Köz- és magánszféra
Parancs és ellenőrzés	Tárgyalás és meggyőzés
Menedzsment-készségek	A képessé tevéshez (enablement) szükséges készségek

Az alábbiakban előbb röviden áttekintem a téma szakirodalmát, annak történetét. Ezután megkísérlem értelmezni a jelenséget, annak mibenlétét, okait és főleg lehetséges következményeit.

ESZMETÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A téma kutatásának *kezdeteit* szinte valamennyi szerző Hugh Heclóhoz köti. Hecló az Egyesült Államok központi döntéshozatali rendszerét leíró ún. iron triangle-elmélettel szemben fogalmazta meg álláspontját. Az iron triangle-elmélet szerinti, az adott közpolitikai területért felelős kongresszusi bizottság, az adott közigazgatási egység (ügynökség, bürokrácia), valamint az érdekelt csoportok hármasa együttesen határozza meg, hogy milyen közpolitikai döntés születik. Látható, hogy ez a hetvenes évek elején már közismert és általánosan elfogadott felfogás sem kizárólagos döntéshozóként tekint az államra, különösen nem a törvényhozásra. Ugyanakkor a résztvevők köre egyértelműen meghatározott, stabil. A szerepek és játékszabályok teljességgel ismertek, a résztvevők által adottnak vettek, elfogadottak és hosszabb távon is változat-

lanok, a háromszög két csúcsán pedig állami szereplőt találunk. Heclo (1978) éppen ezeket a jellemzőket vitatja. Úgy véli, a résztvevők köre sokkal szélesebb, előre nem határozható meg. A részvétel jellege, a szerepek és szabályok jórészt magában a folyamatban alakulnak ki, nem pedig eleve adottak. A végkimenetel így aligha számítható ki előre, mivel nincs egyetlen szereplő sem, aki uralná, vagy akár csak jól átlátná a folyamatot. Nem sokkal később hasonló gondolatokat fogalmazott meg az érdekcsoportokat vizsgáló angol Richardson–Jordan (1979) szerzőpáros is, ezzel mintegy importálva a gondolatot Európába.

Tatcher (1998) és mások is utalnak arra, hogy ezen a ponton a „network” kifejezés nem egy kutatási irányt kívánt kijelölni; inkább egyfajta *metaforaként* működött, utalva a döntéshozatal többszereplős voltára, és jelentős mértékben strukturálatlan, legalábbis nem kívülről, formalizáltan strukturált jellegére. A *következő időszak* az egyes közpolitikai területeknek ilyen szemlélettel történő vizsgálatával jellemezhető, elsősorban az *esettanulmány módszerére* alapozva. Az esettanulmányok jó szolgálatot tesznek az egyes közpolitikai területeken a tényleges folyamatok leírásában, kimutatva abban az állami döntéshozókon túli résztvevők szerepét, a befolyásgyakorlás módját és mértékét stb., azonban nehezen összegezhetőek. A következő időszakot Tatcher (1998) a *tipológiák felállításának* periódusaként láttatja. Ennek során a szerzők különféle csoportosításokkal, az egyes networktípusok meghatározásával kísérelték meg a networkök elemzését elméleti szintre emelni. A *kilencvenes évek elejétől viszont a szisztematikus network elemzési módszerek alkalmazása* válik meghatározóvá. A social network analysis módszereit alkalmazzák, az ott meghatározott tényezőket, a kapcsolatok sűrűségét, központi vagy perifériás helyzetét (Wikipedia) stb. mérik és elemzik. Úgy tűnik, hogy a hálózatban elfoglalt pozíció jobban leírja a résztvevők közpolitikákra gyakorolt hatását, mint az egyéni jellemzők önmagukban. A kutatások gyakran óriási metodológiai apparátusra támaszkodva nagyon mélyre tudtak ásni a hálózati struktúrák feltárása során. Ez a hálózatok iránt érdeklődő kutató számára önmagában nyilván rendkívül izgalmas terepet jelentett. Ugyanakkor viszonylag keveset tudunk meg arról, hogy milyen erők vagy igények hozzák létre ezeket a hálózatokat, illetve formálják őket éppen olyanná, amilyenek. Keveset tudunk meg arról is, hogy a közpolitikák lényegére, vagyis azok tartalmára milyen módon vannak hatással a különféle hálózatok. Márpedig a közpolitikai folyamat, vagy tágabban a kormányzati tevékenység kutatóját éppen ezek a kérdések izgatják. Valójában a hálózatok vizsgálata kapcsán ezek a kérdések alig jelennek meg, sőt gyakran az sem tisztázott, hogy ezek a hálózati struktúrával, illetve folyamatokkal milyen ok-okozati kapcsolatban állnak. Vajon a közpolitikai terület tartalma (hajléktalanügy, külpolitika, adópolitika stb.) a hálózatok szempontjából az oki, vagy az okozati oldalon, esetleg mindkettőn megjelenik? Vajon egy közpolitikai terület

relatív súlya, fontossága hat ki a hálózati formációra, vagy ellenkezőleg, a hálózat jellege határozza meg a közpolitikai terület súlyát, esetleg mindkettő?

A kilencvenes évek végétől egy új irányzat jelentkezik, amely a diskurzusra, az egymásra ható kölcsönös értelmezésekre helyezi a hangsúlyt. Ebben a szemléletben a policy network szereplői folyamatosan értelmezik az adott közpolitika, a közpolitikai hálózat átfogó és a többi résztvevő egyéni céljait, a hálózatot működtető szabályokat (mi helyes és elvárható, és mi helytelen). Ezeknek az egymásra is ható értelmezéseknek az eredményeként áll elő egy – jobbára ideiglenes – megegyezés a követendő közpolitikáról.

Bogason (2006) a governance-irodalom fejlődését *három nagy szakaszra tagolja*. Az 1980-as éveket a többszereplős, illetve az állami szereplőkön túli résztvevőket is bevonó döntéshozatali folyamat feltárásával jellemzi. Ennek során elsősorban a politikai rendszeren belül értelmezik a jelenséget. Az informális szerveződés megértése alapvetően más szemléletet és részben más eszközöket is igényelt a kutatóktól. Bogason ebben az időszakban két iskolát vél megkülönböztetni. A racionális iskola az egyes cselekvőkről azt feltételezi, hogy az adott hálózati környezetben keresik azokat a megoldásokat, amelyekkel el tudják érni céljaikat. Számukra a hálózat azt jelenti, hogy a viszonyok jóval nehezebben kiszámíthatóak, a célélérés módját inkább a játékelméleti modellek, semmint a klasszikus racionális döntéshozatali modellek írják le. Ezzel szemben a másik irányzat számára a hálózatokban generált szabályok és együttesen kialakított célok adják a cselekvés mozgatórugóit; nem önértékű, hanem kultúra-, illetve normavezérelt (szociális) cselekvést feltételeznek.

Az 1990-es éveket a governance-elmélet időszakaként jellemzi Bogason. Ekkorra a kutatók körében széles körben elfogadottá válik, hogy a kormányzati döntéshozatalban meghatározó a network jellegű működés. Ezt vizsgálják a kutatók mikro- és makroszinten egyaránt, egyebek mellett bonyolult network-elemzési technikákkal. A governance-szemlélet elfogadottá válása ugyanakkor elkerülhetetlenül a fogalom kiüresedéséhez vezetett, hiszen a legkülönbözőbb tartalmakkal használták.² Ami a fogalomban jórészt még közös: az állam és a civil társadalom (köz- és magánszféra) közötti merev határok megszűnése, feloldódása. Ennek során az állami szereplők (a közigazgatás és főleg a törvényhozás) súlya csökken, helyettük egy sokszereplős hálózati térben születnek a döntések, jórészt az állami szereplők számára sem kiszámítható módon. Az állami szereplők ezekben a hálózatokban nincsenek domináns helyzetben, hiányoznak azok az eszközök, amelyekkel a korábbi modellekben dominálni tudták a közösségi döntéshozatalt. A jogalkotás lehetősége például csak egy a hálózatokban megjelenő számos erőforrás (pénz, befolyás, stb.) mellett.

A 2000-es éveket Bogason a diszkurzív elméletek dominánssá válásával jellemzi. A szakirodalom áttekintése ezt kétségtelenné teszi. Így pl. a közigazgatási szakma egyik (vagy talán a) legtekintélyesebb folyóirata, a Public Administration 2009-es első, tematikus számát teljes egészében e témának szen-

teli. Bevir és Richards (2009) bevezetőjükben – egy, a Bogasonéhoz nagyon hasonló történeti tagolás után – a decentralált elmélet meghatározóvá válását deklarálják. Ennek lényege, hogy a szereplők folyamatosan értelmezik a hálózat mibenlétét. Folyamatosan értelmezik a hálózat célját: mik a lehetséges, ezen belül mik a legitim célok? A hálózatban uralkodó szabályokat: mi a helyes és helytelen, mi az elfogadható, mi a sikerre vezető viselkedés, illetve stratégia? És értelmezik a többi résztvevő szándékait, viselkedését, stratégiáját. Ezek az értelmezések egymásra is hatnak. Egy ilyen kölcsönös megértési folyamatban maguk a résztvevők is változtathatják stratégiájukat, sőt akár céljaikat is. Ebben a helyzetben az állami vezetők helyzete is megváltozik. Ahogy Rhodes, a téma egyik meghatározó kutatója összegzi: „A menedzsment legalább annyira értelmezés és megértés, mint racionális kalkuláció.” (Rhodes, 2006: 441)

A téma eközben a közpolitikával és általában a kormányzati tevékenységgel foglalkozó kutatások homlokterébe került. Amint az – az EBSCO-adatbázisból készült, három kifejezés³ előfordulását bemutató – 1. táblázatból is látható, a téma irodalma évtizedenként közel egy nagyságrenddel nőtt. Jóval kisebb, és torzítottabb mintán szerzett tapasztalatom szerint a téma könyvben történő feldolgozására ez még inkább jellemző.

1. táblázat

	1900–1969	1970–1979	1980–1990	1990–1999	2000–
Policy network	0	8	26	160	604
Policy community	2	2	511	94	380
Governance	206	406	915	8 515	53 149
Együtt	208	416	1 452	8 769	54 133

ÉRTELMEZÉSI LEHETŐSÉGEK

Az alábbiakban előbb röviden azt tekintem át, hogy miként gyökeredzik vagy kapcsolódik a téma más tudományterületek gondolataihoz, majd az értelmezés lehetséges szintjeire utalok.

Kapcsolódás más területekhez

Legalább négy nagy tudományterülethez mutatható ki közvetlen kapcsolódás, illetve kölcsönhatás. Ezek közül a legdirektebb összefüggés nyilván a közpolitikai irodalommal van.

- *Közpolitika-elmélet.* A közpolitikai döntéshozatal klasszikus elmélete egyfajta racionális problémamegoldó folyamatot lát a közpolitika-alkotásban. Ennek során (a) meghatározzuk a problémát, és értelmezzük annak társadalmi beágyazottságát, összefüggéseit (okait és okozatait, más oldalról: összefüggéseit más közpolitikai területekkel), (b) megjelöljük az elérendő

célokat, majd (c) alternatívákat generálunk (lehetőleg kreatív módon), és ezen alternatívák közül (d) kiválasztjuk a céljainknak legmegfelelőbbet, s azután (e) megvalósítjuk azt. Végül (f) az elért eredményeket összevetjük céljainkkal, ami kijelöli számunkra az újabb (a–d) feladatokat.⁴ Ezt a racionális modellt elvi alapon támadta a kielégítő (satisfying) döntések elmélete (Simon, 1982). Kifejezetten a kormányzati döntéshozatalt elemezve Charles Lindblom (1994) rámutat arra, hogy a közpolitikai folyamatban nem a klasszikus racionalitás az uralkodó. Egy másfajta racionalitás érvényesül, ami azonban hosszabb távon gyümölcsözőbb lehet. Ebben a folyamatban a döntéseket nem annyira meghozzák, mint inkább előállnak. Ebben nagy szerepe van az érdekelték befolyásának, támogatásának, vagy blokkoló magatartásának. Lindblom óriási hatású munkájában nem nehéz meglátni a governance-szemlélet évtizedekkel korábbi előképét (Bogason, 2006: 100–102). A közpolitika-értékelés (evalváció) fordulata későbbre, a kilencvenes évek elejére tehető. Ez az ún. negyedik generációs evalváció arra a felismerésre épül, hogy a hagyományos-racionális értékeléseket a résztvevők általában figyelmen kívül hagyják, vagy csak kiragadott elemeket használnak fel. Az új irányzat ezért azt javasolja, hogy a programértékelés az érdekelték bevonásával, egy diszkurzív folyamatban történjen, amelyben az evaluátor a kívülálló szakember szerepe helyett inkább a facilitátor szerepében jelenjen meg (Guba–Lincoln, 1989).

- *Politikatudomány.* Az issue network gondolata nyilván szorosan kötődik a politológiai érdeklődés és nyomásgyakorló csoportok, később a mozgalmak stb. kutatásához is. Nem nehéz meglátni egyes pontokon a részvételi demokrácia gondolatához való szoros kapcsolódást sem. Sajátos, a képviseleti demokrácia kereteit feszegető politikai berendezkedés a neokorporativizmus is, amelynek irodalma szintén összefüggést mutat a governance irodalmával, amennyiben itt is kilépünk az állami keretek közül a közpolitikai döntéshozatalban. Az állam egy szereplővé, esetleg csak közvetítővé válik egy döntéshozatali folyamatban, amelyben meghatározó szerep jut a magánszférába tartozó szerveződéseknek: a munkáltatók és munkavállalók képviselőinek.
- *Szervezet- és vezetéselmélet.* A governance elmélete (lévén hogy a kormányzás maga is részben szervezeti jelenség) természetesen számos kapcsolódást mutat a szervezetelmélethez. Meghatározó jelentőségű a szervezetelmélet 1960–70-es évekre tehető fordulata, amely a szervezetet már nyitott rendszerként értelmezi (Katz–Kahn, 1978, Ladó, 1986: 162–167), a környezettel való kölcsönhatást meghatározónak láttatja. Így pl. a szervezetek közötti kapcsolatok vizsgálata, a koordináció problémájának és típusainak (beleértve a horizontális, vagyis nem hierarchikus koordinációt is) tárgyalása olyan kutatási területek, amelyekre a governance elmélete is támaszkodik. A hasonlóságok további forrása, hogy a vezetési folyamat,

mint racionális problémamegoldó folyamat, szinte teljes egészében meg-
egyezik a közpolitikai ciklus folyamatával. Nyilvánvaló párhuzamot lehet
vonni a változásmenedzsment két irányával is (Dobák, 1999: 177–207,
Bakacsi, 1998: 283–305), amelyek közül a szervezetfejlesztés koncepciója
egy részvételen és kommunikáción alapuló folyamatként írja le a válto-
zást.

- Végül a governance elmélete több ponton támadja az állam klasszikus el-
méletét, beleértve a köz- és magánszféra éles elhatárolására, a hatalmi
ágak megosztására, a „köz” és a szuverenitás mibenlétére, vagy a terüle-
ti elv dominanciájára vonatkozó gondolatokat is. Ilyen módon a governance
elmélete a *politikaelméletet*, sőt a társadalomelmélet egészét is érinti.

Az értelmezés lehetséges szintjei

Úgy vélem, hogy a governance jelenség értelmezése három, egymástól elméle-
tileg többé-kevésbé elkülöníthető szinten történhet.⁵ Melyek ezek a szintek?

- *Közpolitikai szint.* Értelmezhetjük a jelenséget a közpolitikai folyamatban.
Ebben az esetben a vizsgálódás terepe egy konkrét, szűkebb vagy tágabb
közpolitikai terület: szociálpolitika, azon belül szegényügy, azon belül
hajléktalanügy. A végső tudományos cél általánosítható megállapítások
megfogalmazása arról, hogy a döntéshozatali folyamat hogyan zajlik.
Vizsgálhatók tehát a funkciók, a folyamatok (azok mintázatai), a struktú-
rák és a végeredmény, a közpolitikai tartalom, illetve mindezek összefü-
gései. A vizsgálódás köre azonban mindig maga a közpolitikai döntésho-
zatal. A gyakorlat oldaláról a nagy kérdés az, hogy miként menedzselhe-
tő az a diffúz, sokszereplős folyamat, amelyet a networkök működése
jelent. Az elmélet oldaláról pedig az, hogy hogyan értelmezhető ez a fo-
lyamat; milyen modellekkel lehet azt leírni (le lehet-e írni egyáltalán), il-
letve hogyan értelmezhető a kimenet (vagyis maga a közpolitika) a raci-
onalitás fogalma felől közelítve. Ezen a szinten meghatározó a policy
network fogalma.
- *Kormányzati szint.* A kormányzati szintet vizsgálva nagyobb látószögű ob-
jektívvel dolgozunk, túllépünk a konkrét közpolitikai döntéshozatal szint-
jén. Arra kérdezzük rá, hogy hogyan érinti a governance jelensége a kor-
mányzat egészét. Pl. nyilván átalakulnak a politikusokkal és a vezető köz-
tisztviselőkkel szembeni követelmények. Ez kihat az elit rekrutációjára,
szocializációjára stb. Átalakul a munkamegosztás a kormányon belül a
politikai és szakmai elem között, ami kihat e két csoport strukturális hely-
zetére, hatalmi pozícióira stb. És természetesen gyökeresen megváltozik
a kormány és a magánszféra viszonya. Összességében itt már általában a
kormányzást vizsgáljuk, aminek csak egy eleme a közpolitikai döntésho-
zatal. Ezen a szinten meghatározó a governance fogalma, ami már a kor-
mányzás egészének más minőségére utal.

- *A politikai rendszer egészének szintje.* A legnagyobb kérdés itt az, hogy hogyan érinti a networkök megjelenése a politikai rendszer egészét, különösen a demokratikus működést. Már az eddigiekből is érzékelhető, hogy a döntéshozatal kicsúszik a választott képviselők kezéből. Olyan szereplők válnak dominánssá, akik valamiképpen – a választásokkal ellentétben – egy, a közösség egészéhez nem köthető, azáltal nem kontrollált folyamatban kerültek be a döntéseket meghozó networkbe, így legitimációjuk kérdéses. Beszélhetünk-e ezek után még demokratikus működésről? Egyáltalán, hogyan érinti a governance jelensége a demokratikus politikai rendszert?

Természetesen ez a három szint összefügg egymással. A legtöbb esetben az egyes konkrét jelenségek mindhárom szinten értelmezhetőek, illetve nehéz lenne elhatárolást adni. Érdekes, hogy a második szinttel a – legalábbis az általam áttekintett – governance-szakirodalom kevésbé foglalkozik. Alighanem azért, mert ezek a politológia klasszikus témái, ott kerülnek tárgyalásra. Ehhez a governance networkök megjelenése független változóként értelmezhető, így a téma a governance szakirodalmától viszonylag elkülönülten vizsgálható. Megjelenik viszont, legalább néhány szerzőnél, a governance-irodalomban az a kérdés, hogy az újfajta közpolitikai döntéshozatal miként egyeztethető össze a demokrácia elméletével.

Részben a szakirodalomban inherensen meglévő súlypontokat, részben a szerkesztői felkérést követve, amely a közpolitikai folyamat átalakulásának bemutatását kérte, az alábbiakban a hármas tagolásból a közpolitikai szintre koncentrálok, és ezen túl csak röviden szólok a demokrácia és a governance együttélésének lehetőségéről.

KÖZPOLITIKAI SZINT

A közpolitikai folyamat networkmodelljének különösen jó összefoglalását adja Klijn (1996), aki már a kilencvenes években is a diszkurzivitás fontosságát hangsúlyozta. Az alábbiakban a network jellegű közpolitikai folyamatot elsősorban az ő leírása alapján mutatom be, utalva más szempontokra is.

A résztvevők helyzete a networkön belül – hatalmi viszonyok

Klijn felfogásában a hálózatok résztvevői egymástól kölcsönösen függő résztvevők. Ebben a helyzetben *a résztvevők relatív helyzetét, kvázi hatalmát a hálózaton belül a következő két, illetve három tényező határozza meg:*

- *A résztvevők erőforrásai.* Ezek a legkülönbözőbb erőforrások lehetnek. Ilyen az állami autoritás, a jogalkotás és a jogi szankciók alkalmazásának lehetősége, de ilyen a pénz, vagy sajátos természetbeni javak, és ilyen a szakér-

telem, vagy a társadalmi támogatottság is. Klijn ezt nem részletezi, és általában a legtöbb szerző kerüli az ilyen jellegű „kategorizálást”, de nyilvánvaló, hogy egyes erőforrások elsősorban az állami, mások az üzleti szervezeteknek, megint mások az ún. civil szerveződéseknek állnak rendelkezésére. Többen, így pl. Rhodes (2006) a network lényegét abban látják, hogy a résztvevőknek kölcsönösen szükségük van egymás erőforrásaira céljaik eléréséhez, viszont így számolniuk kell a többi résztvevővel is, akiket saját céljaik motiválnak.

- *A szabályok.* A szabályok (normák) is befolyásolhatják a szereplők helyzetét. Egyes kérdésekben meghatározó szerepet juttathatnak a hálózatok bizonyos szereplőinek. Hangsúlyozni kell azonban, hogy – bár a külső szabályok szerepe is fontos lehet – a szabályok jelentős része mégis a hálózaton belüli folyamatokban, kommunikációban alakul ki, és egy részük folyamatosan újraértelmeződik.⁶ Mégis a szabályok jelentős mértékben meghatározzák a résztvevők pozícióját.
- *A szereplők által követett stratégia.* Megfelelő stratégiával a résztvevők jobb helyzetbe képesek kerülni, mint arra erőforrásaik és a hálózaton belüli szabályok önmagában predesztinálnák őket. Természetesen pozíciójuk gyengülhet is.

Ugyanakkor a hálózati működés valamennyi releváns eleme a résztvevők értelmezéseitől, illetve azok kölcsönhatásától is függ. A résztvevők folyamatosan újraértelmezik a hálózat célját, működési szabályait, a többi résztvevő céljait, stratégiáit, viselkedését, és ezek kapcsán változtatják saját elvárásait, céljait és stratégiájukat. Mindez természetesen vezet a végeredmény kiszámíthatatlanságához, amit még növel, hogy az egyes résztvevők egyszerre számos hálózat részesei, illetve egy-egy hálózaton több közpolitikai kérdés megvitatása (Klijn a játszma kifejezést is alkalmazza) is zajlik, így ezek egymásra is hatnak.

Az állam szerepe és eszközei

Jól látszik, hogy ez a döntési folyamat a *legkevésbé sem felel meg a közpolitika racionális döntési modelljének*. Persze ha megnézzük, hogy mit is tekint a közpolitikai szakirodalom általában racionális döntésnek, akkor előbb-utóbb eljutunk a közérdek valamiféle, jobb esetben viszonylag jól operacionalizált fogalmához (amilyenek például a társadalmi hasznosság-függvények). (Elster, 2000; Stieglitz, 2000: 109-140; Johnson: 24–53; Gajdusчек, 2009) Ugyanakkor, mint láttuk, még az egyértelmű állami dominanciával jellemezhető döntéshozatal kapcsán is súlyos kétségek merültek fel a tiszta, racionális modell praktikus, illetve empirikus alkalmazhatóságával kapcsolatban (Simon, 1982, Lindblom, 1994).

Ugyanakkor a legészantabb network-hívó szerzőknél is becsúsznak olyan mondatok, amelyek mégis valamiféle priori létező közérdekre utalnak.⁷ Ki-

mondva (többször kimondatlanul) a szerzők azt várják az államtól, hogy valamilyen módon a közösségi érdeket képviselje a networkben. Legtöbbször azonban nem fogadják el sem normatív, sem deskriptív az államnak azt a lehetőségét, hogy hatalmi szóval legyen jelen a hálózatban. Ez természetes is, hiszen ha az állam dominálja a hálózatot, akkor az már nem is igazán hálózat.

*Milyen eszközei vannak akkor az államnak a döntések befolyásolására?*⁸ Erre a kérdésre is viszonylag kevés konkrét válasz érkezik, s az is inkább spekulatív-normatív, semmint a gyakorlat empirikus ismeretén alapulna. (Klijn, 1996: 96–97). Ha pedig kutatáson alapuló válaszok születnek (mint pl. Klijn, 1998; vagy Sorensen–Torfing, 2007/d), akkor azok olyan bonyolult elméleti összefüggésbe vannak ágyazva, hogy az a gyakorlati állami szereplő (pl. egy minisztériumi vezető) számára aligha értelmezhető.⁹ Elvonatkoztatva a sajátos elméleti kontextusoktól, a következő eszközök adódnak az állam reprezentánsai számára:

- A tárgyalási és alkuszituációkban használható technikák készség szintű, „profí” alkalmazása. Ugyanez mondható el a kommunikációs készségekről (hallgatás-megértés, kifejező- és meggyőzőkészség stb.) is. Ezek olyan eszközök, amelyekre a hálózatban működő résztvevők mindegyikének szüksége van a sikerhez.
- Az állami szerepvállalás gyakran jelent konfliktuskezelést, mediációt, *facilitációt*, amihez természetesen szintén sajátos képességek szükségesek. Ez a tevékenység gyakran csak azt célozza, hogy a network fennmaradjon (ne robbantsák szét a konfliktusok), a döntéshozatal megfelelő módon történjen stb. Ezt a szerepet elvileg bárki betöltheti a networkben, ám különösen gyakran hárul az államra, azért, mert leginkább az rendelkezik az ehhez szükséges erőforrásokkal: adminisztratív és szakmai háttérrel, anyagi erőforrásokkal és végső soron jogalkotási lehetőséggel. (Sorensen–Torfing, 2007/e: 170–171)
- A fentihez képest továbblépést jelent, ha a *facilitáció* a szereplők céljai közötti *kongruencia feltárására* irányul. Ez ugyanis már egy közösen kialakított közpolitikai tartalom irányába mutató lépést jelent.
- Ugyancsak résztvevőként befolyásolhatja az állam a network többi tagjának felfogását a helyes, a követendő viselkedésminták, és általában a network célja tekintetében. Ehhez hivatkozhat az ún. legjobb megoldásokra (best practices), segítségül hívhatja a kulturális elemek olyan hordozóit, mint a történetek, szimbólumok, rituálék. A lényeg, hogy a szereplők felfogása ennek során alakuljon át, egy jórészt tudattalan megértő folyamaton keresztül. A *megváltozott percepciók* a network dinamikájának változásához vezethetnek, ami végső soron befolyásolja a közpolitikai döntés tartalmát is.
- A network dinamikáját, illetve a végeredményt befolyásolhatja új szereplő, vagy szereplők bevonása is. Ez a lehetőség is talán leginkább, bár ko-

rántsem kizárólag a network résztvevőjeként jelen lévő állam számára adott.

- *Beavatkozó szerepben is megjelenhet az állam*, különösen akkor, ha magára a közpolitika tartalmára is befolyással kíván lenni. Ezt elsősorban ismét a legtöbb résztvevőnél jóval jelentősebb erőforrásaira támaszkodva teheti meg. Nyilvánvalóak ugyanakkor az ilyen beavatkozás veszélyei is: csökkenti a tagok közötti bizalmat, rontja az együttműködés légkörét stb. Néhány szerző, így az irodalomban általában a Max Planck Intézethez kötött irányzat kifejezetten szükségesnek tartja, hogy az önszabályozó networkök működésének *általános kereteit előzetesen az állam szabályozza*.¹⁰ Ennek nem kell direkt módon érvényesülnie, az úgynevezett shadow hierarchy azt jelenti, hogy az állam fő szabályként nem avatkozik be, a normák kikényszerítése a network résztvevőinek dolga, de végszükség esetére az állam mégis ott van.
- A fentiekhez kapcsolódik, de sajátos minőséget jelent a *„játékszabályok” meghatározása*, ami szintén vonatkozhat a folyamatra és a végeredményre (közpolitikai tartalom) egyaránt. Ennek eszköze lehet a network működésének olyan alakítása, amelyben a pozitív összegű játszma elve érvényesül, a kooperáló résztvevőket jutalmazza a folyamat.

A network működésének befolyásolására, a szabályok, normák, intézményes keretek alakítására irányuló törekvést a szakirodalom gyakran a *metagovernance* fogalmával írja le.

A „networkösödés” hatása a folyamat minőségére

A legvégső kérdés persze az, hogy *jobbá válik-e a közpolitikai döntéshozatal* azáltal, hogy az nem egy egységes államhatalom, hanem a széttagolt governance network keretében zajlik? A kérdést az általam ismert szakirodalomból a legkoncentráltabban Rhodes (2000: 80–84) valamint Sorensen és Torfing (2007/a: 13–14) tárgyalják. Mindkét megközelítés egyetért abban, hogy a rosszul működő networköktől nem várható hatékony döntéshozatal. Sorensen–Torfing (2007/d) a lehetséges hibákat sorolja fel: a network összetételében történő gyakori változások, a megoldatlan feszültségek, a rossz irányítás (leadership), a látható eredmények hiánya okozta frusztráció, vagy a kívülről érkező erőteljes zavaró ingerek destabilizálják a hálózatot, rossz hatásfokúvá, esetleg működésképtelenné teszik azt.

Bizonyos *környezeti feltételek* között a network egyszerűen nem működhet eredményesen. Más szituációban viszont a networkök jelentősen javítani tudják a döntések minőségét. Ilyen feltételek Rhodes (2000: 81) szerint: ha a résztvevőknek jelentős mennyiségű információra van szükségük; a döntés minősége nehezen mérhető (pl. nem határozható meg ár); rugalmasságra, a sajátos helyzethez, körülményekhez (pl. helyi sajátosságokhoz) való igazodásra van

szükség; számos entitás (közigazgatási és egyéb szervezetek stb.) együttműködésére van szükség, miközben ezen entitásokat jelentős kulturális különbségek jellemzik; a résztvevők hajlanak a kooperációra; a közpolitika megvalósítása várhatóan konfliktusos jellegű. Jómagam a networkalapú döntéshozatal talán legnagyobb erényét abban látom, hogy az érintettek közös erőfeszítése nyomán létrejövő, általában elfogadott döntés megvalósítása gördülékenyebben és így hatékonyabban történhet, az érintettek legnagyobb meglegedésére.

Ugyanakkor meghatározhatóak azok a jellemzők, amelyek a networkalapú döntéshozatal *kudarcat valószínűsítik*. A legjelentősebb probléma a közpolitikai eredményesség szempontjából az, hogy a networkben a résztvevők saját hasznukat tartják szem előtt, szélsőséges esetben a közérdek egyértelmű kárára, illetve, hogy „megpróbálják a saját közpolitikai döntésük költségeit a networkön túli” szereplőkre hárítani. (Rhodes, 2000:81)

További probléma, hogy a networkben általában lassan születnek a döntések, és ezt nem lehet a networklogika megtörése nélkül siettetni. Ez viszont a politika világában, illetve általában a modern társadalom gyakorlatában nem mindig elfogadható. Szintén a network sajátos működési módjából következik, hogy nehéz azt irányítani, akkor is, ha ez nyilvánvaló előnyökkel járna, amelyet a résztvevők túlnyomó része is belát. Gyakran a network működését teljességgel megbénítja a kezelhetetlen vagy kezeletlen konfliktusok tömege. A szakirodalomban már az *Új Közmenedzsment* kapcsán is feszegetett probléma, hogy a network governance erősíti a fragmentációt, hiányzik a közpolitikák koordinációja, és emiatt elvesznek a szinergikus hatások is. Az esetek jelentős részében reaktív viszonyulás jellemzi ezt a döntéshozatali formát: a problémákra reagálnak, nem pedig előre látják és megelőzik azokat, amit a szakirodalom a preaktív viszonyulás fogalmával ír le.

DEMOKRÁCIA ÉS/VAGY GOVERNANCE?

Ha a fentiekben a vizsgálódás szintjét az egyedi közpolitikai döntéshozatali folyamat jelölte ki, és a fő kérdés a hatékonyság és eredményesség volt, akkor az alábbiakban a politikai rendszer szintjére ugrunk, és a fő kérdés a demokrácia lesz:¹¹ Hogyan viszonyul a network governance a demokratikus politikai berendezkedéshez?

Sorensen és Torfing (2007) egy egész kötetet szenteltek a kérdésnek. Válaszuk rövid vizsgálódás után meglehetősen egyértelmű: *„a governance networkök feltétlenül veszélyt jelentenek a képviseleti demokráciára, bár nem feltétlenül jelentenek veszélyt a demokráciára általában.”* (Sorensen–Torfing 2007/e: 233) Ezután a szerzők arra hívják fel a figyelmet, hogy *„összetettebb és optimistább képet kapunk, ha a kérdést a demokrácia posztliberális nézőpontjából szemléljük.”* (Sorensen–Torfing 2007/e: 236). Arra hivatkoznak, hogy a klasszikus demok-

ráciafelfogás a magán- és közzsféra éles elkülönítésén alapul, míg a network governance egyik alapvető gondolata a határok elmosódása, a magán- és a közszereplőknek a kölcsönösség elve alapján történő együttműködése. A szerzők itt különféle demokráciaelméleti irányzatok érvelését rekonstruálják. Anélkül, hogy ezeket ismertetném, azokat az elemeket sorolom fel, amelyekkel kapcsolatban intuitív alapon is elfogadhatjuk, hogy azok a network governance *demokratikus működést erősítő jellemzői*:

- Jelentősen növeli a közösségi döntésekben részt vevő állampolgárok számát.
- A ténylegesen érdekelteteket vonja be a döntéshozatalba, konkrét ügyek kapcsán, ami nagyobb érdeklődést és elkötelezettséget válthat ki.
- Szabályozott és civilizált keretek közé tereli a konfliktusokat.
- A beleszólás, a kölcsönös meghallgatás, megértés és elfogadás kultúráját erősíti.
- Erősítheti a döntések elfogadottságát az érintettek körében, így általában a rendszer legitimitását is.
- Erősíti az önkormányzatiságot.
- Közvetítőként jelenik meg az elitek és a társadalom között, segíti az ún. „szubelitek” létrejöttét, amelyből az elitek rekrutációja is megtörténhet. Ugyanakkor megkezdik ezeknek a szubeliteknek a „betanítását”, szocializálását a közösségi döntéshozatali folyamatban.
- A területi és a hatalmi ágak szerinti hatalommegosztás mellé egy újabb hatalommegosztási dimenziót jelöl ki (ti. a közpolitikai területek szerinti, avagy funkcionális dimenziót).
- Nagyban megfelel a nem stratégiai kommunikáción alapuló, Habermas nevéhez köthető demokratikus döntéshozatali ideálnak.

Ugyanakkor nagyon határozottan jelentkeznek az általában vett *demokráciával nyilvánvalóan ellentétes tendenciák*. Ebben a felsorolásban is az első helyen azt a veszélyt említhetjük, hogy a döntés a networkben részt vevők, és nem a közösség egészének érdekeit fogják szolgálni: a *résztevők saját előnyeiket maximalizálják*, míg a költségeket a networkön túli társadalmi szereplőkre hárítják. Ezzel összefüggésben, de részben ettől függetlenül is a legtöbb szerző által szisztematikusan említett veszélyek a következők:

- Nem minden érintettet vonnak be a hálózatba. A legvalószínűbb ez a kevés erőforrással rendelkező érintettek, avagy a politikai szociológia nyelvén a gyenge érdekérvényesítő csoportok esetében.
- Egyes résztvevők valójában dominálják a networköt, így a döntéshozatalt és annak eredményét, bár ezt a network forma eltakarhatja.
- A networkök működése a külső szemlélő számára kevésbé átlátható, hiányoznak a nyilvánosság – más politikai entitások esetében már intézményesedett – formái. Akár a titkolódzás is jellemezheti ezeket a szervezeteket.

- Egyfelől az átláthatóság hiánya, másfelől a döntéshozatal, így az ehhez kapcsolható felelősség széttagoltsága miatt nehezen, vagy egyáltalán nem érvényesül az elszámoltathatóság elve. Hiányoznak a felelősök, így hiányzik a felelősségre vonhatóság lehetősége.

Ezek a tényezők jelentős kételyeket ébresztenek tekintetben, hogy mennyire illeszkedik a network governance a demokrácia működési logikájához. Vagy ahogy Bogdanor (2006: 109) fogalmaz: *„aligha tekinthető bizonyítottnak, hogy a networkök egy új és jobb demokrácia létrejöttéhez járulnának hozzá”*. Rhodes (2000: 76) még sarkosabban fogalmaz: *„...általános megfigyelésnek tekinthető, hogy a network governance sokarcú, kissé kaotikus világa jelentős demokratikus deficitet mutat fel”*.

ÁLTALÁNOS ELMÉLETI KÉRDÉSEK

Az alábbiakban néhány olyan kérdést vizsgállok, amely a fentiekben definiált három szint egyikéhez sem köthető egyértelműen, illetve mindhárom szinten jelen van.

Leglényegesebb kérdés: kik vesznek részt a networkökben?

Mint láttuk, a network a magánszféra szereplőinek aktív bevonása, bevonódása a közösségi döntéshozatali folyamatba. De kik tartoznak a magánszféra szereplői közé? Talán mert az angolszász szemlélet a magánszférát egységesnek látja, ritka az olyan szerző, aki ezt a kérdést felveti, még ritkább, aki határozott választ is ad a kérdésre. Talán a kontinentális szemlélet, talán Habermas (s. a.) hatása, hogy jómagam határozott különbséget látok a magánszféra legalább két területe között: *a piaci-üzleti szféra és a civil szerveződések*, állampolgári kezdeményezések között. Előbbi ugyanis egy rendszerszerűen szerveződő szféra, a piac logikája alá tartozik, amelyben meghatározó, definitív elem, hogy a résztvevők saját önös érdekeiket figyelik, cselekvéseikben – a piaci körülményekre tekintettel – olyan stratégiát követnek, amellyel hasznukat maximalizálhatják. A rendszer ezt a viselkedésmódot kikényszeríti; aki más stratégiát követ, azt egyszerűen kiszelektálja (tönkremegy). A piaci szereplőket tehát minden esetben a szigorú önérdekűség és racionális haszonmaximalizálás jellemzi. Ezzel szemben a társadalom szövetéből kinövő civil szerveződések¹² gyakran értékek alapján orientálódnak. Ha érdekek képviseléről van is szó, akkor ez nem a szűk, saját érdeket, hanem egy kisebb vagy nagyobb társadalmi csoport érdekét jelenti, és ebben az esetben is megjelenik valamiféle normatív alap.

Érdekes, hogy amíg a cselekvés motiváltságával kapcsolatban a racionális vs. norma- vagy kultúravezérelt cselekvés kérdése több szerzőnél is hangsúlyozottan megjelenik,¹³ addig ennek konkretizálása jobbra hiányzik. Az egyetlen kivétel talán Rhodes (2006: 430), aki a governance-elmélet megjelenését

jórészt az Új Közmenedzsment hatásának tudja be. Annak, ahogyan – a privatizáció, kisserződés stb., később a public-private partnership hatására – az üzleti szféra szereplői meghatározó szerepet kaptak a közfeladatok ellátásában, vagy ahogyan az ún. agencializáció hatására az ügynökségek fölötti központi állami kontroll gyengült, míg a vállalati partnerek szerepe megnőtt. Bodgason (2006: 101) pedig Lindblom azon véleményére utal – anélkül, hogy a kérdésben állást foglalna –, hogy az amerikai közpolitikai döntéshozatalt a „big business” dominálja.

Ám ennél többet a szakirodalom viszonylag széles áttekintése után sem sikerült fellelnem a témáról. Márpedig ha a networkökben a vállalkozások vannak túlsúlyban, akkor súlyos kérdőjelek merülhetnek fel bennünk a közérdek érvényesülése tekintetében. Legalábbis akkor, ha kevésbé vagyunk vevők a „piaci mechanizmus elvezet a társadalmi optimumhoz” – manapság már nehezen eladható – ideológiájára, vagy a „közérdek előáll a magánérdekek ütköztetéséből” angolszász felfogására. Alighanem ez lehet az oka annak, hogy a networkökért többségében lelkesedő szerzők, akik ebben a jelenségben jobbra a társadalom bevonódását, a hatalmi-hierarchikus szerveződés lebomlását látják, nem szívesen szembesülnek a „mi is a big business szerepe” kérdéssel, ezért ennek a kérdésnek még a feltevését is láthatóan kerülik.

Jómagam *az üzleti szféra bevonódását a közügyekbe legalábbis kétséges folyamatnak látom*. Előnye lehet ennek a folyamatnak, ha a networkök az üzleti-magán-profit érdeket korlátozni képesek, illetve azt ellensúlyozva egy közösségi, közösségibb érdek irányába tudják terelni. Előnye lehet továbbá, ha a networkben folyó diskurzus nyilvános, így átláthatóvá teszi a szempontokat. Az üzleti érdek így nyíltan jelenhet meg ahelyett, hogy jobb esetben legális, ám természetsszerűleg zárt ajtók mögött folyó lobbitevékenység, rosszabb esetben pl. az ún. agency capture jelenségén keresztül, legrosszabb esetben pedig a „sima” korrupción keresztül érvényesülne. Ugyanakkor tudjuk, hogy a networkök egyik általános problémája az átláthatóság és nyilvánosság hiánya, és hogy a networkök dominálhatók, ha valamely szereplő az erőforrások meghatározó részét birtokolja.

A praktikum szintjén a közigazgatási reformok mindkét nagy iskolája, az Új Közmenedzsment és az ún. Good Governance is a közösségi döntések meghozatalában és megvalósításában nyitást jelentenek a magánszféra felé. Ha úgy tetszik, mindkettő a széles értelemben vett governance irányába történő elmozdulást jelenti. A lényegi eltérés felfogásom szerint abban van, hogy mit értünk a magánszféra alatt: a rendszerszerűen szerveződő üzleti szférát, vagy a szűkebb értelemben vett – ha úgy tetszik, az életvilághoz jobban kapcsolódó – civil szerveződések világát. Előbbi preferálása esetén az üzleti szféra, utóbbi esetén a civil társadalom helyzetbe hozásáról van szó. Nem véletlen talán, hogy az Új Közmenedzsment egyértelműen a politikai jobboldalhoz, míg a Good Governance irányzat inkább a baloldalhoz köthető.

A változás

Mint arra Rhodes (2006) rámutat, a változás magyarázata a strukturális elemzések – így a network analysis – esetében is általában megkerülhetetlen kérdés. A maga konkrétságában azonban korántsem olyan nehéz megválaszolni. Klijn (1996: 102) szerint a változás a következő okokra vezethető vissza:

- A résztvevők közötti folyamatos interakciók, amelyek az egymáshoz való viszonyok és szabályok állandó újraértelmezését is jelentik, folyamatossá teszik a változást.
- Új szereplők belépése értelemszerűen változást generál.
- Mivel a résztvevők számos networkben vesznek részt egyszerre, a networkökön belül pedig több játszma is zajlik folyamatosan, ezek egymásra hatása is generálja a változásokat.

A network governance újdonsága

További lényeges, ám a szakirodalomban kevésbé tárgyalt kérdés, hogy vajon a network governance egy új jelenség, amelynek megjelenésére reflektált a szakirodalom, vagy pedig egy új elméleti megközelítés született valamire, ami már régtől fogva létezik, esetleg kevésbé szembeszökő formában?

Az általam áttekintett irodalomban egyetlen szerző tárgyalja ezt a kérdést. Rhodes (2000: 64) úgy véli, hogy egy alapvetően új jelenségről van szó. Rhodes elsősorban az Új Közmenedzsment hatását látja amögött, hogy olyan entitások jelennek meg tömegesen, amelyekben az állam már nem domináns szereplő, s amelyek meghatározóak a közpolitika területén. Jómagam azonban a történelemben számos olyan szituációt vélek felfedezni, amelyben a network governance-hoz nagyon hasonló helyzetben volt az állami entitás. Hogy mást ne említsek, a feudális uralkodó helyzetét nagyon hasonlónak látom. Igaz, ebben az időszakban egyáltalán nem válik szét a köz- és magánszféra, ezért egyfajta premodern governance-ként határozhatnánk meg ezt a helyzetet.

Nem tárgyalt, de lényeges további kérdések

Számos, a network governance kapcsán felvetődő további lényeges kérdést még ilyen hevenyészve sem tudok érinteni. Így egyáltalán nem tárgyalom az államon belül a *politikai és szakmai-adminisztratív réteg* megváltozó funkcióit, és ebből következően megváltozó viszonyát, strukturális helyzetét. Ezt máshol bővebben megteszem, igaz nem kifejezetten a governance elméletére vonatkoztatva: Gajduschek 2008/a: 25–34.

Szintén nem tárgyalom, hogy a közpolitikai folyamat mely szakaszában jelennek meg a networkök. Mindenekelőtt: *a döntéshozatal során és/vagy a megvalósítás során*. A legtöbb szerző esetében csak elejtett megjegyzésekből lehet következtetni a válasza. Általában elsősorban a döntéshozatalban látják szerepét (pl. Parsons 1995: 184–194), bár pl. Bogdanor (2006) utal a megvalósításban játszott szerepekre is.

Nem szóltam arról, hogy a networkök jelenléte meglehetősen *eltérő az egyes közpolitikai területek* esetében, amiként a networkökben részt vevők száma és a networkök jellege is eltérhet. Hasonló eltérések tapasztalhatók *országok között* is, bár ezzel kapcsolatban meggyőző összehasonlító irodalmat egyáltalán nem sikerült találnom.

További kérdés, hogy miként viszonyul a network governance más kormányzati technikákhoz, mindenekeelőtt a legtöbb szerző által (pl. Mayntz, 1993, Rhodes, 2000, 2006, Bodason, 2006, Sorensen–Torfing, 2007/d) alternatívaként említett *piaci és hierarchikus-állami kormányzati mechanizmusokhoz*. A kérdés egyfelől úgy vethető fel, hogy milyen körülmények között melyik mechanizmus kecsegtet sikerrel, vagy okozhat kudarcot. Másfelől az a kérdés vetődik fel, hogy miként kombinálhatóak ezek, illetve kombinálhatóak-e egyáltalán? Tipikusabb az a vélemény, hogy a network típusú működés különösen nehezen kombinálható más formákkal.

ÖSSZEGZŐ GONDOLATOK

E tematikus számot a „network” koncepciója, a szűk értelemben vett network-analízis fogja össze. A policy networkök kapcsán számos ilyen munka született, ám ezek viszonylag kevés eredményt hoztak. A fő kérdés ugyanis itt az lenne, hogy a policy networkök miként hatnak ki a folyamatra, de mindenekeelőtt magára a végeredményre: a közpolitikai döntések tartalmára. Ezzel kapcsolatban a networkanalízis szinte semmilyen használható információval nem szolgált. Sőt, még az is kérdéses, hogy a networkjellemzők oki vagy okozati kapcsolatban állnak-e a közpolitikák jellegével, tartalmával. Ugyanakkor a policy network gondolata – bár a networkanalízis módszertana nélkül – elfogadottá vált.

A policy network szakirodalma az utóbbi néhány évtizedben meghatározódott, alapgondolata pedig általánossá vált. De mi ez az alapgondolat? Egyszerre nehéz és könnyű is a válasz. Nehéz, mert minden irányzat és minden szerző mást hangsúlyoz. Az egyik szerint a hálózatok résztvevőinek cselekvését a haszonmaximalizáló kalkuláció határozza meg, a másik szerint inkább a közösen elfogadott és interiorizált célok és normák. Az egyik az intézményes keretek kívülről adottságát, a másik azoknak a résztvevők kölcsönös értelmezési folyamatában való újraalkotását hangsúlyozza. Az egyik az erőforrások miatti kényszerű egymásrautaltságot, a másik a közös értékeket látja a networköt egybetartó legfőbb erőnek. Az egyik a governance dominánssá válását állítja, míg a másik egy lehetséges kormányzási formaként kezeli azt, amely egyes közpolitikai területeken, illetve egyes országokban meghatározó jelentőségű, míg másokban alig van jelen. Az egyik csak a döntéshozatalban, a másik viszont a teljes közpolitikai ciklusban szán szerepet a networköknek.

Bár az ellentéteket hosszan lehetne sorolni, megragadható néhány közös pont is. Ilyen, hogy a döntéshozatalban megszűnik az állam kizárólagossága, gyakran még a dominanciája is. A közösségi döntésekbe bevonódnak a magánszféra szereplői, a döntések által érintettek is, ami a köz- és magánszféra társadalomelméleti szétválasztottságát is kikezdi. A networkön belül részben vagy egészében a résztvevők által meghatározott normáknak megfelelően zajlik az interakciók sora. A normák érintik a network céljára vonatkozó elképzeléseket is. Bármi motiválja is a résztvevőket (önérdek vagy értékek), céljaikat csak a többi résztvevő céljainak figyelembevételével érhetik el. Bár a résztvevők pozíciója nem feltétlenül egyenlő, még sincs egyetlen szereplő sem, aki meg tudná határozni a network döntésének végeredményét.¹⁴ A döntéshozatal nagymértékben kiszámíthatatlan. Éppen ezért azt gyakran a szemetesedény-modellel (*garbage can*: Cohen–March–Olsen, 1972) szokták jellemezni. Tulajdonképpen ez a döntéshozatali mechanizmus a flipper működéséhez hasonlít inkább: belövik a golyót (tipikusan egy közpolitikai probléma, esetleg alternatíva), és ezt a különböző pöccök lökdösik. A profi játékos nagyjából meg tudja mondani, hogy melyik pöccök milyen irányba lökheti a golyót, de senki sem tudja megjósolni, hogy hol lesz a golyó akár csak néhány érintés után, s főleg azt nem, hogy mikor és hol esik le.

A közpolitikai döntéshozatalban a networkök jelenlétének számos lehetséges előnye és hátránya van. Ha a kérdést a konkrét közpolitika szintjén vizsgáljuk, akkor elsősorban a hatékonyság kérdése vethető fel. A racionális döntési tradíció felől szemlélve hatékony megoldás a networkökben szinte csak véletlenszerűen következhet be. Más elméleti megközelítés – különösen Lindblomé – viszont jelentős potenciált lát az ilyen döntéshozatalban. A kevésbé elméleti, inkább praktikus kutatások pedig azt keresik, hogy melyek azok a körülmények, amelyek sikert, és melyek azok, amelyek sikertelenséget valószínűsítenek.

A „jó vagy rossz” kérdése felvethető egy magasabb szinten, a politikai rendszer szintjén is. Ebben az esetben a demokrácia jelenti a mércét. Hogyan hat a governance a demokratikus berendezkedésre? A válaszok itt is ellentmondásosak. Ami biztos: a klasszikus, képviseleti demokrácia logikájával szemben áll a governance-típusú kormányzás – jelentős részben kiüresíti azt. Lehetséges azonban, hogy éppen a governance jelöli ki a demokrácia továbbfejlődésének irányát.

A legtöbb szerző azonban nem a vagy-vagy lehetőségében gondolkodik, hanem az adott szituációhoz alkalmazkodó legjobb megoldás kiválasztásában. A governance-modellel egy lehetséges kormányzati működési mód. Emellett legtöbbször két további működési módot különítenek el. Az egyik a klasszikus állami működés, amelyet a hierarchia jellemez, amelyben az állam a közösségi döntéshozatal monolit centruma, s amelyben a jogi normák játszanak meghatározó szerepet. A másik a piac, amelyben az egyéni, haszonmaximalizáló

döntéshozók tömege található egymás mellett, s amelyben a piaci mechanizmus, a láthatatlan kéz vezet egyfajta társadalmi optimalitáshoz. E három mechanizmus együttesen van jelen a széles értelemben vett kormányzás területén. Normatív oldalról tekintve a teendő a megfelelő arányok megtalálása, illetve a megfelelő módszer hozzáillesztése a feladathoz és körülményekhez; „Managing the Mix”, ahogyan Rhodes (2006: 499) fogalmaz. Deskriptív oldalról pedig azt mondhatjuk, hogy bár a governance szerepe nyilván nőtt, nem minden közpolitikai területen és nem minden országban van jelen ugyanolyan mértékben. Egyesekben szerepe elhanyagolható, mert ott a piaci vagy a hierarchikus-állami kormányzati működés egyértelműen domináns.

A kelet-közép-európai országokban a networkök szerepe gyaníthatóan kisebb.¹⁵ *Magyarországon*, bár elszórta vannak a network governance-nak jelei, ezek azonban semmiképpen nem tekinthetők dominánsnak. Kérdés, hogy a közeli jövőben milyen esélyei lehetnek a policy networkök elterjedésének, és kérdés, hogy mennyire lenne az üdvözlendő. A válasz egy külön dolgozatot igényelne. E ponton csak arra utalok, hogy (a) a működési modellek (weberi-jogias, Új Közmenedzsment, governance) egymásra rétegződése mindenhol problémát okoz (Paulsen, 2009). A magyar állami működést azonban e modellek kaotikus együttélése jellemzi, miközben az állam egyik modell által meghatározott funkciójának sem képes eleget tenni. Úgy vélem, (b) hiányoznak a strukturális feltételek, mindenekelőtt egy kiépült, kiegyensúlyozott (minden jelentős csoportot, érdeket és értéket képviselő) civil szervezeti hálózat. Félő, hogy néhány, főképp üzleti érdekcsoport a network leple alatt valójában saját érdekei szerint alakíthatná a közösségi politikákat – ahogyan erre utaló jeleket ma is bőséggel találunk. Hiányoznak (c) a kulturális feltételek is: a másik érveinek és személyének elfogadása, a közösen hozott döntések tiszteletben tartása és végrehajtása, a networkműködés alapját képező bizalom (Uslaner-Badescu, 2005). Rhodes (2000: 81) szerint: „A [társadalmi és politikai] változások rendkívül gyors üteme, mélyen beágyazott társadalmi konfliktusok jelenléte, valamint az erőteljesen megjelenő, rövid távú politikai, különösen pártpolitikai érdekek” lényegében lehetetlenné teszik a tárgyalásos megoldást, amelyen a networkök léte alapul. E jellemzők mindegyike jól illik a magyar társadalomra és politikai rendszerre. A network governance meghatározóvá válása így Magyarországon a közeli jövőben aligha várható, s talán nem is igazán kívánatos.

De azokban az országokban sem tűnik el az állam, ahol a governance meghatározó jelentőségűvé vált. Legfeljebb átalakul. Megtanul együttműködni a vállalkozásokkal és a hálózatokkal egyaránt. Kimondva-kimondatlanul az állam szerepe a hálózatok esetében is az, hogy biztosítsa a közérdeket, vagy legalábbis megakadályozza a nyilvánvalóan közérdek-ellenes hálózati döntések megszületését. Az eltérés a szerzők között inkább abban van, hogy ehhez a hálózatokban való működés technikáit lehet csak felhasználni, vagy végső

esetben alkalmazni lehet és kell kevésbé hálózatbarát eszközöket: a hatalmi szót, a jogot és a jogi szankciót is. A legtöbb szerző ebben a kérdésben nem vall színt. Néhányan azt sugallják, hogy ezt az államnak nem szabad megtennie, vagy nem is képes megtenni. Jómagam Mayntz felfogásával egyezően úgy vélem, hogy az államnak továbbra is jelen kell lennie mint a közérdek végső hordozója, szükség esetén megfogalmazója. Más kérdés, hogy a gyakorlatot elemezve úgy látom, hogy legalábbis a magyar állam erre már ma is képtelen – igaz, nem a jól működő networkök miatt. (Gajduschek, 2008: 243–249)

Az állam tehát nem vész el, nem szűnik meg, legfeljebb átalakul, és talán azt sem olyan mértékben, mint azt a network governance-szal foglalkozó, az iránt többnyire elkötelezett szerzők művei alapján gondolnánk. Az állam ugyanis már sok mindent túlélt. Talán azért, mert szükség van rá.

JEGYZETEK

- ¹ A továbbiakban gyakran fogom a network, a policy network, valamint a governance kifejezést, vagyis az angol terminológiát használni, gyakran magyar ragokkal kiegészítve. Bár ez az eljárás vitatható, mégsem vállalkoznék arra, hogy a megfelelő magyar kifejezéseket magam határozzam meg.
- ² Stoker (1998) pl. a governance kifejezés öt, Rhodes (2000) pedig már hét jelentés-csoportját különbözteti meg.
- ³ A governance kifejezés a nyolcvanas évek előtt általában a corporate – vagyis vállalati – governance kifejezésre utal az üzleti szférában; a policy community pedig jobbra a helyi önkormányzati-községi (community) közpolitikai döntéshozatalra.
- ⁴ A modell részletesebb leírását adják: Hajnal–Gajduschek 2002: 15–24, valamint Gajduschek 2002: 3–17; mindkét esetben a magyar folyamat rövid értékelésével.
- ⁵ A három szint kijelölése mintegy rárimel az angolban a politikára utaló három kifejezésre: policy (közpolitika, elsősorban tartalmi oldalról), politics (a politikai folyamat) és polity (a politikai rendszer egésze, elsősorban azonban az intézmények, illetve struktúrák).
- ⁶ A szabályok újraértelmezésének két fontos korlátja van. (1) A szabályok, illetve normák, mint általában a kultúra elemei, viszonylag lassan képesek csak változni. (2) A hálózatban uralkodó szabályoknak egyszerre csak kisebb részét lehet megkérdőjelezni, ellenkező esetben, szabályok híján, a hálózat működésképtelenné válik.
- ⁷ Például Sorensen és Torfing 2007/a:9–11 a governance network definíciójának egyik elemeként határozzák meg, hogy annak a közösségi célok megvalósításához kell hozzájárulnia. Ennek kapcsán kimondják, hogy amelyik network nem járul hozzá ehhez, az nem nevezhető governance network-nek. Éppen csak azt hagyják nyitva, hogy ki dönti ezt el, és azon kívül, hogy ez a network esetleg duzzog, mert őt nem nevezik „governance”-nak. Van-e ennek bármi jelentősége, ha eközben jelentős, az egész társadalmat érintő döntéseket hoz?
- ⁸ Azt a kérdést tehát mellőzöm, hogy miért is tenné, miért próbálná a köz érdekében befolyásolni a döntéseket az állam? Mi motiválná erre egy governance-jellegű döntéshozatalban? Miért

nem törekednek inkább az állam képviselői, leplezetlenebbül mint valaha, saját személyes, illetve csoportérdekeik megjelenítésére, ahogyan azt pl. a Public Choice-elmélet szerint (Niskanen 1971, Blais-Dion 1991, magyarul: Johnson 1999) várhatnánk. A kérdést az általam áttekintett irodalom explicit módon fel sem veti, bár jómagam kulcskérdésnek látom.

- ⁹ Ugyanakkor úgy tűnik, hogy a governance kormányzás tipikus államaiban (Benelux és a skandináv államok) az állami vezetők, a gyakorlat során fokozatosan elsajátítják a networkökben való (együtt)működéshez szükséges készségeket.
- ¹⁰ Az institucionalista és a racionális megközelítés sajátos kombinációját jelentő irányzat úgy véli, hogy ellenkező esetben a hálózatok működése a közérdekkel szembeni magán- és részérdekeket szolgálhat (Maytz 1993). Ennél is lényegesebb a tárgyalási dilemma (negotiators' dilemma), ami nagyon hasonlít a szerződések problémájához: a résztvevőknek bíznia kell abban, hogy a másik betartja a megállapodásban foglaltakat. A Másik viszont gyakran növelni tudja hasznát, ha megszegi ígéretét. A tudat, hogy az állam ott áll a háttérben, és szükség esetén kikényszeríti a vállalást, minimalizálja ezeket a kockázatokat és az ezekhez köthető jelentős költségeket.
- ¹¹ Lőrincz 2007: 75–88, a hatékonyságot és a demokratizmust tekinti a közigazgatás legfontosabb alapelveinek.
- ¹² Hangsúlyozom, hogy itt egy ideáltípust vázlok fel, amelynek a tényleges civil szerveződések nem feltétlen felelnek meg.
- ¹³ Pl. Bogason 2006; Howlett-Ramesh 2003; Sorensen-Torfin 2007 az egész kötetten szisztematikusan végigviszi ezt az elkülönítést.
- ¹⁴ Ha ugyanis ilyen van, akkor ez nem felel meg a network definíciójának – mondja a szakirodalom. Más kérdés, hogy a gyakorlatban bőven találkozunk ilyen networkökkel, pontosabban olyan entitásokkal, amelyek a politikai rendszerben – sikeresen – magukat, és az általuk meghozott közpolitikai döntést is networkökként adják el.
- ¹⁵ Potouchek–Leloup–Jenei–Váradi eds. (2003) a kelet-közép-európai közpolitikákról írt könyve nem is említi a governance (és társai) szerepét.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bakacsi Gyula (1996): *Szervezeti magatartás és vezetés*. Budapest, KJK.
- Bevir, Mark–Richards, David (2009): Decentering Policy Networks: A Theoretical Agenda. *Public Administration*, 87/1 3–14.
- Blais, Andre–Dion, Stephane ed (1991): *The Budget-Maximizing Bureaucrat*. Pittsburg, University of Pittsburg Press.
- Bogason, Peter (2006): Networks and Bargaining in Policy Analysis. 97–114. In: Peters, Guy B.–Pierre, Jon eds. (2006): *Handbook of Public Policy*. London: Sage, 512.
- Bouckaert, Geert–Halligan, John (2008): *Managing Performance. International Comparisons*. London, Routledge.
- Cohen, M.D.–March, J. G.–Olsen, J. P. (1972): The Garbage Can Model of Organizational Choice. *Administrative Science Quarterly*, 17 (1–25).
- Dahl, Robert A. (1989): *Democracy and its Critics*. New Haven, Yale University Press.

- Dobák Miklós (1996): *Szervezeti struktúrák és vezetés*. Budapest, KJK.
- Elster, Jon (2000): Rationality, economy, and society. In: Turner, Stephen ed: *The Cambridge Companion to Weber*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Gajdushek György (2009): Közigazgatási eredményesség – piaci hatékonyság? Avagy alkalmazható-e a piaci ideál a közigazgatásban? In: Lőrincz Lajos szerk.: *Eredményesség és eredménytelenség a közigazgatásban*. Budapest, MTA Jogtudományi Intézet.
- Gajdushek György (2008/a): *Közszolgálat*. Budapest, MKI-KSZK.
- Gajdushek György (2008): *Rendnek lenni kellene*. Budapest, MKI-KSZK.
- Gajdushek György (2002): Bevezetés. 5–17. pp. In: Gajdushek György–Rossitre, Tony (szerk): *A közpolitika formálásának gyakorlata a brit és a magyar közigazgatásban*. Budapest, Magyar Közigazgatási Intézet–Civil Service College, 2002.
- Guba, E. G.–Lincoln Y. S. (1989): *Forth Generation Evaluation*. Landon, Sage.
- Habermas, Jürgen (s. a.): *A kommunikatív cselekvés elmélete*. Budapest, ELTE egyetemi jegyzet.
- Hajnal György–Gajdushek György (2002): *Hivatali határok – társadalmi hatások. Bevezetés a hatékony közigazgatás módszertanába*. Budapest, Magyar Közigazgatási Intézet–Miniszterelnöki Hivatal.
- Heclo, Hugh (1978): Issue networks and the executive establishment. In: A. Kind (ed): *The New American Political System*. Washington DC., AEI.
- Hirst, Paul (2000): Democracy and Governance. 13–35. In: *Pierre 2000*.
- Johnson, David B. (1999): *A közösségi választások elmélete*. Budapest, Osiris.
- Katz, Daniel–Kahn, Robert: (1978): *The Social Psychology of Organizations*. New York, Wiley.
- Klijn, Erik-Hans (1996): Analyzing and Managing Policy Processes in Complex Networks. *Administration & Society*, 28/1 May 1996, 90–119.
- Kooiman, Jan (2000): Societal Governance: Levels, Modes, and Orders of Social-Political Interaction. 139–164. In: *Pierre 2000*.
- Kooiman, Jan (1993/a): Social-Political Governance: Introduction. pp. 1–8 In: Kooiman, Jan: *Modern Governance. New Government-Society Interactions*. London, Sage.
- Ladó László (1986): *Szervezélmélet és -módszertan*. Budapest, KJK.
- Lindblom, Charles (1994): A kis lépések tudománya. In: Stillman, Richard J. szerk.: *Közigazgatás*. Budapest, Osiris.
- Lőrincz Lajos (2007): *A közigazgatás alapintézményei*. Budapest, hvgorac.
- Mayntz, Renate (1993): Governing Failures and the Problem of Governmentability: Some Comments on a Theoretical Paradigm. 9–20. In: Kooiman, Jan (1993): *Modern Governance. New Government-Society Interactions*. London, Sage.
- Niskanen, W. A. (1971): *Bureaucracy and Representative Government*. Chicago, Aldine-Atherton.
- Parsons, Wayne (1995): *Public Policy. An introduction to the theory and practice of policy analysis*. Aldershot, UK, Edward Elgar.
- Pierre, Jon ed. (2000): *Debating Governance*. Oxford, Oxford University Press. 251.
- Pierre, Jon ed. (2000/a): Introduction. 1–10. In: *Pierre 2000*.
- Pollitt, Christopher (2003): *Essential Public Manager*. Maidenhead, Open University Press.
- Potouchek, Martin–Leloup, Lance T.–Jenei, György, Váradi eds. (2003): *Public Policy in Central and Eastern Europe*. Bratislava, NISPAcee.

- Poulsen, Brigitte (2009): Competing Traditions of Governance and Dilemmas of Administrative Accountability: The case of Denmark. In: *Public Administration*, 87/1, 117–131.
- Rhodes, R. A. W. (2006): Policy Network Analysis. 425–447. In: Moran, Michael–Rein, Martin–Goodin, Robert eds. (2006): *The Oxford Handbook of Public Policy*. Oxford, Oxford University Press. 983.
- Rhodes, R. A. W. (2000): Governance and Public Administration. 54–90. In: *Pierre 2000*.
- Richardson, J. J.–Jordan, G. (1979): *Governing under the Pressure: The Policy Process in a Post-Parliamentary Democracy*. Oxford, Martin Roberston.
- Salamon, Lester M (2002): The New Governance and the Tools of Public Action: An Introduction. In: Salamon, Lester M. (ed.): *The Tools of Government. A Guide to the New Governance*. Oxford, Oxford University Press. 1–48.
- Simon, Herbert A. (1982): *Korlátozott racionalitás*. Budapest, KJK.
- Sorensen, Eva–Torfing, Jacob (2007): *Theories of Democratic Network Governance*. New York, Palgrave Macmillan. 356.
- Sorensen, Eva–Torfing, Jacob (2007/a): Introduction: Governance Network Research: Towards a Second Generation. 1–24. In: *Sorensen–Torfing, 2007*.
- Sorensen, Eva–Torfing, Jacob (2007/b): Theoretical Approaches to Governance Network Dynamics. 25–42. In: *Sorensen–Torfing, 2007*.
- Sorensen, Eva–Torfing, Jacob (2007/c): Theoretical Approaches to Governance Network Failure. 95–110. In: *Sorensen–Torfing, 2007*.
- Sorensen, Eva–Torfing, Jacob (2007/d): Theoretical Approaches to Metagovernance. 169–182. In: *Sorensen–Torfing, 2007*.
- Sorensen, Eva–Torfing, Jacob (2007/e): Theoretical Approaches to Democratic Network Governance. 233–246. In: *Sorensen–Torfing, 2007*.
- Sorensen, Eva–Torfing, Jacob (2007/f): The Second Generation of Governance Network Theory and Beyond. 297–314. In: *Sorensen–Torfing, 2007*.
- Stiglitz, Joseph H. (2000): *A kormányzati szektor gazdaságtana*. Budapest, KJK–Kerszöv.
- Stoker, Gerry (1998): Governance as theory: five propositions. *International Social Science Journal*, 50/155, 1998 March, 17–28.
- Tatcher, Mark (1998): The development of Policy Network Analyses. From Modest Origins to Overarching Frameworks. *Journal of Theoretical Politics*, 10/4 389–416.
- Uslaner, Eric M.–Badescu, Gabriel (2005): Tisztesség, bizalom és jogi normák a demokratikus átalakulásban. In: Kornai János–Rothstein, Bo–Rose–Ackerman szerk.: *Tisztesség és bizalom a poszt szocialista átmenet fényében*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó.
- Wikipedia: Social Network Analysis – szócikk. Letöltve 2009. 05. 30.

POLITIKAI KOMMUNIKÁCIÓ AZ INTERNETEN¹

Szabó Gabriella

(tudományos segédmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Politikai Tudományok Intézete)

Mihályffy Zsuzsanna

(tudományos segédmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Politikai Tudományok Intézete)

ÖSSZEFOGLALÓ

Tanulmányunk arra tesz kísérletet, hogy az internetnek, mint kommunikációs eszköznek és mint hálózatnak, a legfontosabb politikatudományi vonatkozásait tekintse át. Írásunk egyfajta „topic review”, amelyben bemutatjuk, hogy a kutatók milyen jelentőséget tulajdonítanak a modern információs és kommunikációs eszközöknek – eminensen az internetnek –, illetve hogyan óhajtják beilleszteni a politikáról való tudományos gondolkodás kereteibe, miként értelmezik a néhol e kereteket feszegető jelenségeket. A tanulmányban először áttekintjük az internet megjelenésére adott politikatudományi válaszokat, szót ejtve egyrészt a mainstream tudomány két fő irányáról, a technológiai determinizmusról, és a társadalmi determinizmusról, továbbá egyes fogalmak, így a demokrácia és a részvétel újraértelmezéséről. Emellett kitérünk a pártok, a politikusok és a politikai kommunikáció egyéb szereplőinek internethasználati sajátosságaira, illetve a nemzetközi és hazai kutatások idevonatkozó tapasztalataira.

Kulcsszavak: politikatudomány, internet, politikai kommunikáció, pártok, média, állampolgárok

Tanulmányunk célja annak bemutatása, hogy az internet politikai hálózatként történő értelmezésére milyen kísérletek születtek a hazai és nemzetközi szakirodalomban. Ugyanakkor témánkat szűkítenünk kellett, s előrebocsátjuk, hogy e szűkítéskor a saját szakterületünk, vagyis a politikai kommunikáció szempontjait vettük előre. Így sajnálatosan nem áll módunkban a politika és az internet minden létező érintkezési pontjáról beszélni; olyan fontos területeket hagytunk érintetlenül, mint például az internet szabályozási kérdései, illetve az internet elterjedését, az információs társadalom megerősítését szolgáló szakpolitikai programok és intézkedések értékelése.

Az internetről szóló értekezéseknek tárgyuknál fogva reflektálniuk kell a hálózatiság-, a network-problematikára. Miként jelenik ez meg a politikai kommunikációban? Beszélhetünk például a technika általi kommunikációs össze-

fonódásokról; a politikai aktorok (politikusok, pártok, média, állampolgárok, civil szervezetek, agytrösztök, nemzetközi rezsimek stb) közötti interakciók újabb és újabb mintáiról, melyek továbbvezetnek bennünket olyan jelenségek mint a politika „amatőrizálódása”, illetve a politikáról való tudástermelés médiában zajló új folyamatainak értelmezése felé.

Hogyan épül fel tehát a tanulmány? Először is a nagy elméletek szintjén arra keressük a választ, hogy a társadalomtudomány miként reagál az internet megjelenésére. Bemutatjuk azokat a gondolatokat, amelyek valamiféle új, *internetparadigma* bevezetésével kísérleteztek, és kitérünk azokra a következtetésekre is, melyek szerint olyan forradalmi változások (még) nem következtek be, amelyek jogossá tennék a manapság is használatos tudományos keretek átalakítását.

A politikai kommunikáció vizsgálata főként a tanulmány későbbi fejezeteiben érvényesül. A *politika mint felhasználó* részben ugyanis azt vesszük górcső alá, hogy a pártok és politikusok miként állítják csatasorba az internet biztosította eszközöket saját, elsősorban a választópolgárok megnyerésére irányuló tevékenységük erősítésére.

Végül egy rövid kitekintéssel a politikai kommunikáció két további fontos aktorára fordítjuk a figyelmet. Úgy látjuk, hogy mind a média működésében, mind az állampolgárok egymás közötti politikai diskurzusaiban is teret hódít az internet. A médiapiacra új szereplők lépnek be – internetes újságok, politikával foglalkozó blogok –, és egyre nagyobb népszerűségük komoly kihívást jelent a hagyományos média képviselőinek. Fontos azonban az is, hogy legyen valamiféle képünk arról, hogy az állampolgárok saját politikáról szóló beszélgetéseikbe mennyire vonják be az internetet, és mindez milyen következményekkel jár.

A POLITIKATUDOMÁNY VÁLASZA

Az első megközelítések

A politikatudomány számára az internet akkor vált érdekessé, amikor nyilvánvalóvá és kutathatóvá vált annak politikai vonatkozása. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy ne tudnánk olyan munkákról, amelyek már igen korán előrevetítettek valamiféle politikai következményeket. Ezeket nevezi Z. Karvalics László az internet paratudományának (Z. Karvalics, 2004: 196–197), és valami hasonlóról beszél Kiss Balázs is, amikor megkülönbözteti az értelmiségi jövődöléseket a szolid politikatudomány szakirodalmától (Kiss, 2005: 12–15). Barry Wellman 2008-as tanulmányában pedig egyenesen úgy véli, hogy a kilencvenes évek elejének időszakát, amelyet az internettudományok első korszakának nevez, kimondottan a *punditok*, azaz a véleményformáló (de nem feltétlenül szaktudós) értelmiségiek reflexiói jellemzik (Wellman, 2008). Wellman szerint ezek az internetről való gondolkodás „mitikus” típusát jelentik, ame-

lyekben az évezredváltásra új felvilágosodást hirdető, eufórikus hangú utópiák vagy éppen a legsötétebb techno-pesszimizmust tükröző vélekedések láttak napvilágot. A kommunikáció és a tudás internet általi felszabadítását ünneplők a közvetlen demokráciához hasonlatos új politikamodellt vizionáltak, amelyben a digitális agóráként működő platformok segítségével minden állampolgár kifejezésre juttathatja véleményét a közügyek alakításában, mondván: a hálózatos kommunikáció lehetőségeinek hála az állampolgárok lokalitásuk határán túl is közvetlenül kapcsolatba léphetnek egymással, így az információs társadalom aranykora megszünteti az elitet, és vele együtt a hatalmi harcokat, a kizsákmányolást és a manipulációt. Az optimista jóvendölések mellett ugyanakkor megjelentek a társadalom totális atomizálódásának veszélyével riogató nézetek is. George Orwell 1984 című regényének világát élénk táró szövegekben a demokratikus szabadságjogok végét és a techno-diktatúra aggasztó rémét villantották fel (ezekről lásd még Pintér, 2004). De más félelmek is megfogalmazódtak. Egyesek megkérdőjelezték az interneten elérhető információk hitelességét, s ezáltal kétségesnek tartották, hogy az állampolgárok valódi és releváns politikai tudással vértéződjének fel a világháló segítségével (például Selnow, 1998: 108). Mások arra figyelmeztettek, hogy az új világ új egyenlőtlenségeket hoz a meglévők mellé, hiszen már az internet terjedésének korai szakaszában megfigyelhető volt, hogy az egyes társadalmi csoportok eltérő módon reagáltak az új eszközök megjelenésére. Már a nyolcvanas évek elejétől használják az „*információszegények*” kifejezést (Haywood, 1995; Pintér, 2004) amely arra utal, hogy mintha lennének olyan földrajzi, demográfiai, szociológiai kategóriákkal meghatározható csoportok, amelyek egyszerűen kizorulnak az internet és a modern infokommunikációs eszközök használatának előnyeiből, így beláthatatlan hátrányt szenvednek az oktatásban, a munkaerőpiacon, s úgy általában a társadalmi érdekérvényesítés terén. A helyzet súlyosságát hangsúlyozandó a publicisztikai irodalom és a politikai nyelv gyakran digitális szakadékként (digital gap) hivatkozik az egyenlőtlenség új formáira, amelyben központi elem: a „*kimaradók lemaradnak*” tétel.³

A fentiekben tehát a tudományon kívül eső gondolatokat sorjáztuk. Mi adja mégis ezek fontosságát? Elsősorban az, hogy a paratudományos, punditszerű, vagy másként értelmiségi jóvendölések elterjedése fordította a politikatudomány figyelmét az internet felé. Valamelyest kényszerről is beszélhetünk, hiszen így vagy úgy, de egy jó darabig meg kellett küzdeniük a jóvendölés típusú szövegekből származó toposzokkal. Az akadémiai szférától a kilencvenes évek közepén egyértelműen azt várták, hogy paradigmatis kutatásokkal és módszeres empirikus felmérésekkel döntsék el a kérdést: valóban földcsuszamlásszerű következményekkel jár-e az internet politikai célokra történő alkalmazása, s tényleg át kell-e alakítsuk a politikatudomány elméleteit, kategóriáit, fogalmait ennek hatására.

A mainstream társadalomtudomány főbb kutatási irányai

Andrew Chadwick szerint az internetről szóló tudományos megközelítések születésekor két, már igen hosszú múltra visszatekintő nézet rendelkezett nagy befolyással (Chadwick, 2006: 18–19). Az egyiket technológiai, a másikat társadalmi determinizmusnak nevezi. Lássuk röviden, hogy mit takar e két gondolatkör.

(Technológiai determinizmus – Technological determinism) A technológiai determinizmus már az internet elterjedése előtti diskurzusokban feltűnt: Karl Marx történelemfelfogása mellett talán Marshall McLuhan neve merül fel leggyakrabban. Számunkra ez utóbbi annyiban érdekes, hogy Marshall McLuhan az, aki szisztematikusan összekapcsolja a kommunikációtechnológiát és a társadalmi változások folyamatát. McLuhan koncepciója szerint a világtörténelem ugyanis nem más, mint uralkodó médiumok közötti váltakozások története. Minden korszaknak megvan a maga domináns médiuma, amelyet előbb vagy utóbb törvényszerűen letaszít trónjáról egy másik médium. Ekkor korszakváltás történik, amely komoly társadalmi és politikai következményekkel jár. Úgy véli, hogy korának uralkodó médiumát – a televíziót – hamarosan az internet váltja fel. Az új korszakban a társadalmi interakciók rendszerét a közvetlenség, az egyidejűség, illetve a gyors és azonnali reakciók határozzák majd meg. Mindez természetesen a politikát, a politikai kommunikációt sem hagyja érintetlenül (Varga, 1992). Az internet tudományos recepciójának hajnala nem véletlenül hozott McLuhan-reneszánszt (Kiss–Boda, 2005: 13). Manuel Castells trilógiájában McLuhan nyomdokain haladva az internet technológiai sajátosságaként definiált hálózatosodás világmagyarázó elvvé válik. Elméletében az új társadalmi modellben az információ hálózatba szervezett előállítása, tárolása játssza a legfontosabb szerepet. Nem arról van szó tehát, hogy az internet plusz egy eszközként vagy csatornaként áll rendelkezésre, hanem sokkal inkább az emberi kapcsolatokat, a társadalmi szerkezetet átalakító új logika, a hálózatok győzelmét látjuk (Nyíri, é. n.; Pintér, 2004). A networkrendszerben a kommunikációnak – elvileg – nincs sem intézményes, sem földrajzi határa, globális és lezáratlan természetű. Éppen ezért ír Castells hálózati társadalomról (network society). A szerző a hatalom hálózatosodását is említi, amelyben a politika és a különböző egyéb networkök (gazdasági, oktatási, kulturális, tudományos stb.) találkozási pontjait ellenőrző személyek vagy intézmények rendelkeznek valós befolyással. Más szóval: a központ és a hierarchia fogalma nem tűnik el, csak új értelmezést nyer; vagyis pluralizálódik (központok és hierarchiák), úgy és idő függvényében dinamizálható, illetve kommunikatív természetű (Castells, 2004).

A technológiai determinizmus azonban nemcsak Castells munkájában jelenik meg. A politikatudományban – az előző részben ismertetett értelmiségi

jövendölések nem kis hatására – is igen elterjedt feltételezés, hogy az új médium forradalmi változásokat eredményez a politika világában (is). A politikának ugyanis nincs más választása, mint követni az internet sajátosságaiból fakadó mintákat. Miért? Egyszerűen azért, mert nem teheti meg, hogy figyelmen kívül hagyja a változásokat, amennyiben nem óhajt leszakadni a társadalom más szegmenseiben, a szintén az internet hatására bekövetkezett tendenciáktól. Voltaképpen ez a technológiai determinizmus nézet jelenik meg azokban a kutatásokban, amelyek olyan kérdéseket tesznek fel, mint: vajon a politikai intézmények kihasználják-e az internet biztosította többletlehetőségeket, mennyiben adekvát egy párt vagy kormány kommunikációja az internetkorszakban, illetve hogyan tud a politika hatékonyan megszólítani olyan rétegeket, akik számára az internet mindennapi realitás (Gibson–Römmel–Ward, 2004; Kitcat, 2001).

Kiss Balázs *Politika az interneten* című kötetének bevezető fejezeteiben leszögezi, hogy a politikatudományi vizsgálatok többségének ilyen vagy ehhez hasonló nézet szolgál kiindulópontként (Kiss–Boda, 2005: 17).

(Társadalmi determinizmus – Social determinism) A társadalmi determinizmus paradigmájának kiindulópontja, hogy elsősorban a társadalmi, sőt elsősorban a hatalmi viszonyok vannak befolyással a technológia fejlődésére, terjedésére. A megjelenő új eszközök épphogy nem felborítják, hanem belesimulnak a meglévő környezetbe, nem felborítják a társadalmi státusokat, hanem megerősítik. Ezért hívhatjuk ezt a koncepciót más néven megerősítés-paradigmának is (Kiss–Boda, 2005: 17). A társadalmi determinizmus képviselői leszögezik, hogy abból, hogy valami technikailag lehetséges, nem következik politikai alkalmazása. Az internet tehát nem kényszerítő hajtóerő, hanem lehetőség a politika számára is. Önmagában nem okozhat forradalmi változásokat, de teret adhat új gondolkodásmódok, új eszközhasználati minták elterjedéséhez, amelyek valamikor a jövőben valamiféle változást hozhatnak.

A társadalmi determinizmus mint politikatudományi recepció alapja minden bizonnyal az ezredforduló hétköznapi tapasztalásai és a kibomló empirikus vizsgálatok eredményét tükrözi. Az egyre differenciáltabb és szofisztikáltabb internetkutatások nem látták azoknak a forradalmi változásoknak a jelét, amelyeket akár az értelmiségi jövendölések, akár a technológiai determinizmus előrevetítettek. Olyan karakteres koncepciók láttak napvilágot, mint Michael Margolis és David Resnick *politics as usual*-felfogása, amely szerint semmi szükség a politika alapjainak és kereteinek átalakítására (Margolis–Resnick, 2000). Illetve megjelentek olyan írások, amelyek amellet érveltek, hogy bár az internet a politikatudomány paradigmáját mind ez ideig nem rengette meg, néhány fontos fogalom új értelmezésre szorul(hat).

A következőkben essen szó ezekről a kísérletekről.

Politikatudományi kulcsfogalmak új köntösben

A következőkben azokat a diskurzusokat szeretnénk ismertetni, amelyek a leginkább foglalkoztatják a politikatudományi szempontú internetkutatást végzőket. Olyan témákról lesz szó, amelyek egy-egy politikai-politológiai kulcsfogalom újraértelmezésén vagy továbbgondolásán alapszanak. Továbbá kimutatható, hogy napirendre kerülésükben nagy szerepet játszott az internetgondolat felmerülése, noha tágabb kontextusban is értelmezhető konzekvenciákkal járnak. E helyütt nincs módunk a fogalmak mögötti tézisek pontos körüljárására, mindössze arra vállalkozhatunk, hogy kiemeljük a legfontosabbnak gondolt összefüggéseket. Arra sem vállalkozhatunk, hogy az összes fogalmat e helyütt bemutassuk. Úgy véljük, a két legfontosabb – a demokrácia és a részvétel – körüljárásával rávilágítunk a politikatudomány sajátos megközelítésének jellegzetességeire.

(Demokrácia) Az internet és a politika összefüggéseinek tárgyalásakor a végső, „nagy” kérdés általában a modern technikák demokráciára tett hatását firtatja. Pontosabban arra keresi a választ, hogy vajon az internet elősegíti-e a demokrácia kiteljesedését, hozzájárul-e, hogy a vezetők és vezetettek közötti kapcsolat a demokráciának megfelelő legyen. Ezen a ponton felmerül, hogy tulajdonképpen mit is értünk demokrácia alatt. Az 1990-es évekbeli angolszász Habermas-kultusz és az internetdiskurzusok hatására a deliberatív demokraciafelfogás egyre népszerűbb lett. Többen úgy vélték, hogy az internet lökést ad a politikai témák tartalmi vitájának, vagyis a közéleti beszélgetések minél szélesebb körben történő lefolytatásához. Persze nem mindegy, hogy milyenek ezek a társalgások, hiszen a deliberáció szigorú követelményekhez kötött (Kiss–Boda, 2005: 25).

Egy másik csoport szerint tévút a deliberativitás erőltetése, éppen annak erőteljes normativitása és értéktelítettsége miatt. Az internetes fejlemények új kategóriákat kívánnak (Schifferes, 2006). Így született meg az elektronikus demokrácia vagy digitális demokrácia kifejezése. Meg kell említsük azonban, hogy a szakirodalomban nincs egységes szóhasználat vagy koncepció ezekre nézvést. Nagy a bizonytalanság tehát abban a tekintetben, hogy miről is beszélünk, amikor elektronikus vagy digitális demokráciáról értekezünk. Általánosságban véve azt mondhatjuk, hogy itt a demokrácia működtetésének és kiterjesztésének az internet által megvalósuló mintáin van a hangsúly. Ez teljesen új intézmények és eljárások megjelenésére utal anélkül, hogy azok felforgatnák a politikai rendszer egészét. Ezek a vizsgálatok a politikai intézmények primátusából indulnak ki, az internetre pedig olyan eszközként tekintenek, amely a pártok, kormányzatok és egyéb politikai szervezetek hatékony működését, céljaik minél sikeresebb elérését segíti elő. Mégis nyitva hagyják az utat eddig sohasem látott újdonságok politikai célú alkalmazása felé, amely-

nek vizsgálata rávilágíthat az ezredvégi politika jellegzetességeire is. A tanulmányok többsége ilyennek tekinti a vezetők és a vezetettek közötti interakciók egyre bővülő online arzenálját, amely a politikába való bevonódás, a részvétel kérdésének vizsgálatát kívánja meg.

(Részvétel) Az európai demokratikus országok egyik, évtizedes égető problémája a politikai apátia. Az állampolgári részvétel megerősítésének igénye már jóval az internet megjelenése előtt megfogalmazódott. Az új médium közvetlen és interaktív volta azonban tovább fokozta a várakozásokat a demokratikus döntéshozatal konzultatív és participatív elemeinek fejlődését illetően.

Az internet politikai célokra történő felhasználása azzal kecsegtetett, hogy megkezdődhet egy adott politikai közösség új alapokon történő építkezése, s az új módon működő közösségekben különféle társadalmi státusú szereplők – politikusok, köztisztviselők, civil szervezetek képviselői, egyszerű állampolgárok – mozognak, intézik ügyeiket, szereznek érvényt elképzeléseiknek, kormányozzák saját magukat. Az internet kétségkívül rugalmasabb és változatosabb keretet biztosít a politikai aktivitás megélésére, mint a ciklusonkénti szavazás, a politikai rendezvényeken történő megjelenés vagy a párttagság.

Bruce Bimber így teszi fel a kérdést: „*Does the medium matter?*” (Bimber, 1999: 410) vagyis befolyásolják-e az új technikák biztosította részvételi lehetőségek a politikai magatartásunkat és a politikai rendszer egészével kapcsolatos attitűdjeinket. Az internetkutatások hajnalán itt is két teljesen ellenkező előjelű hipotézissel találkozhattunk, a mobilizációs és a megerősítés elméletekkel (Norris, 2003; Kiss–Mihályffy–Szabó, 2007). A mobilizációs hipotézis szerint az internet decentralizált és demokratikus mivolta lehetővé teszi, hogy egy szűk elitcsoportnál szélesebb kör hallassa hangját egy-egy ügy vagy a politikai folyamatok egésze kapcsán. Ezzel az elit kezéből kiesik az addig birtokolt információs és mobilizációs monopólium, miközben online és offline akciók összekapcsolásával bővül a politizálás horizontja. A legmerészebb elképzelések az internetet mint valami teljesen új, a hagyományostól lényegesen különböző részvételi formát tételezték fel, amely erősíti a közvetlen demokráciát (Budge, 1996), élénkíti a pártversenyt (Chadwick, 2006), új közösségeket teremt (Schwartz, 1996) és csökkenti a távolságot a kormányzat és az állampolgárok közt (Grossmann, 1995). Vagyis: lehetőséget ad arra, hogy a politikáról ne mint jogszabályokkal, intézményi, szervezeti, eljárásrendi korlátokkal körülbástyázott alrendszerrel beszéljünk, hanem olyan rugalmas, diffúz és ad hoc hálózatok által működtetett szférát lássunk benne, amelyben különböző társadalmi státusú szereplők, úgynevezett stakeholderek mozognak, diskurálnak, intézik ügyeiket, szereznek érvényt elképzeléseiknek, kormányozzák saját magukat.

A kutatók azt gondolták, hogy egy jól megtervezett, innovatív website segít a szervezeteknek stratégiai céljaik elérésében: bővíti az újságok olvasótá-

borát, növeli a kormányzati szervek átláthatóságát, megerősíti a pártszimpátiákat, és így tovább (Norris, 2003). Az optimista álláspont képviselői szerint az internet egyre több embert fog bevonni a politikába, és alapjaiban alakítja át a választás és a kampány folyamatát (Morris, 1999; Norris, 2003; Chadwick, 2006).

A megerősítés teóriája azonban úgy látja, hogy az egyedüli, aki számára új utak nyílnak meg, az éppen az elit. Miért? Mert az elit tagjai képesek megszerezni és megtartani azt a szellemi és anyagi tőkét, amellyel az internet újdonságát legalább annyira kontroll alatt tartják, mint a régi részvételi formákat. A Woody Stanley és Christopher Weare szerzőpáros szerint azonban mindkét hipotézis zsákutcába vezet a kutatókat (Stanley–Weare, é. n.): empirikus kutatásokkal ugyanis mindkét tétel mellé számos bizonyíték állítható. Tény, hogy a politikai részvétel tekintetében nem látjuk azokat a bombasztikus változásokat, amelyekre a mobilizációs hipotézis utal. Viszont az is látszik, hogy az internet nem hagyta érintetlenül a politikusok és a pártok kommunikációját, a kampányokat. Továbbá azt is állíthatjuk, hogy online eszközök segítségével bizonyos választói csoportok (például a fiatalok) elérése és mozgósítása könnyebb (Kitcat, 2001; Kissane, 2008).

A következőkben azt járjuk körül, hogy a politikai szereplők internethasználatának melyek a legfontosabb területei, s a tudományos feltárásnak melyek a legérdekesebb hozadékai.

A POLITIKA MINT FELHASZNÁLÓ

Miért fordulnak a pártok és a politikusok az internet felé?

Az internet és a hagyományos tömegmédia szembevető különbségei (Gibson–Ward, 2000; Carlson–Djupsund, 2001; Vedel, 2003) óriási lehetőségekkel kecsegtették a politikai kommunikáció résztvevőit, elsősorban is a pártokat, politikusokat. De mi is az, ami vonzóvá teszi a webes jelenlétet egy párt számára? Mire lehet jó egy párt honlapja?

Vedel (2003: 42) az új infokommunikációs eszközök és technikák,⁴ köztük az internet hét jellemzőjét sorolja fel, ezek számottevő előnyöket jelenthetnek a nagy médiával szemben: az információ-előállítás, -tárolás és -terjesztés *alacsony költsége*, az információforrás és a címzett közötti *közvetlen kapcsolat*, a *címzettek szelektálhatósága*, az információáramlás *sebessége*, az *interaktivitás* lehetősége, a *decentralizált* felépítés és végül a *globális dimenzió*. Ezek a tulajdonságok lehetővé teszik, hogy gyakorlatilag bárki tartalom-előállítóvá váljék, ezáltal nagy mennyiségű, széles körben elérhető, és akár folyamatosan frissíthető információ-tömeg keletkezzen. Lehetővé válik továbbá a kommunikáció földrajzi adottságoktól független szervezése; a címzettek visszajelzést adhatnak a kommunikáció forrásának, aki ez alapján az igényeikhez igazíthatja a kommunikációt. Az internettel ráadásul megkerülhető a nagymédia, így annak

szűrő, üzenetmódosító hatása nem érvényesülhet. A marketing logikája alapján további lényeges körülmény, hogy azok köre, akik számára elérhetővé tesszik az információt, tetszés szerint szűkíthető, vagyis az internet megkönnyíti a *célzott* (targeted) *kommunikációt*. Különösen fontos a *kétirányú kommunikáció* lehetősége, amely hozzájárulhat ahhoz, hogy a televíziós korszakban passzivizálódott választók (Norris, 2003) újra a politika aktív résztvevőivé váljanak. Gibson és Ward (2000) a különböző *formátumok* – szöveg, kép, hang, mozgóképek – kombinálásának lehetőségét is megemlíti az internetes kommunikáció előnyei között.

A politikai szereplők internethasználatának első tapasztalatai

A politikai aktorok webes megjelenése és internethasználata tehát nagy reményekkel kecsegtetett: a kutatás egyik fő fókuszát a világháló használatában rejlő új lehetőségek, az online kampányolás feltérképezése jelentette. A kutatók azt várták, hogy a pártok hagyományos funkcióik egy részét az online térben, a honlapjukon keresztül is ellátják majd, és az új eszköz segítségével jobban igyekeznek bevonni az embereket a politikába. Kérdésként merült fel az is, hogy az internet használata átalakítja-e magukat a pártokat, az internet mint szerveződési mód hatással lesz-e a pártok felépítésére, megjelennek-e a „hálózatos pártok” (Kiss–Boda, 2005). Ez az irány azért tűnt izgalmasnak, mert a tapasztalatok szerint a civil szervezetek nagy sikerrel használják az internetet, fejlődésük összefonódik annak fejlődésével, és tevékenységük nagy részét minden probléma nélkül képesek „áttenni” a világhálóra. Ezt részben azzal szokás magyarázni, hogy a civil szervezetek felépítése és működése nem hierarchikus, hanem hálózatos logikát követ – hasonlóan a világhálóéhoz (lásd Kiss–Boda, 2005: 148–152).

Milyen funkciókat láthatnak el a pártok az online térben? A szakirodalom jó néhány, a világhálón is megtalálható funkciót sorol fel: az *információsolgáltatást*, a *kampányolást*, a politikai *részvétel* más formáinak az *előmozdítását*, az anyagi és emberi *erőforrás-teremtést*, a *szervezetépítést*, a *kapcsolatteremtést* más szervezetekkel (networking), továbbá a *véleményformálást*, a *közvélemény becsatornázását*, a szavazókkal történő *interakciót*, valamint a párt *arculatának az erősítését* (Gibson–Ward, 2000; Römmele, 2003; Kiss–Boda, 2005). A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy egy párthonlap nemcsak információt szolgáltat, hanem lehetővé teszi az odalátogató számára az aktív megnyilvánulást, sőt, közösséget is szervezhet. Az érdeklődő kapcsolatba léphet a párttal, a politikussal vagy a többi odalátogatóval az üzenőfalon, chatszobán, e-mail-küldésen vagy online vitafórumokon keresztül. Maga is információt szolgáltat, és hozzájárulhat a tartalomhoz cikk, videó, illetve kép beküldésével, olvasói levéllel, vagy a faliújságra írt üzenettel; továbbá véleményt nyilváníthat, például részt vehet egy-egy szavazáson, vagy kommentárt fűzhet egy-egy cikkhez.

A politikai szereplők és az internet kapcsolatával, főként az online kampányolással az 1996-os amerikai elnökválasztás tapasztalatai után kezdett foglalkozni a szakma (Margolis–Resnick–Tu, 1997), majd ezután gombamód szaporodni kezdtek a kampányokról és a politikai szereplők webes megjelenéséről szóló munkák (Auty–Nicholas, 1998; Gibson–Ward, 1998; Gibson és mtsai 2000; Newell, 2001; Carlson–Djupsund, 2001 stb.)

A várakozásokhoz képest azonban az első empirikus kutatások csalódást keltettek. Margolisék, nem tagadva az internetes kampányolás novumait és kirobbanó sikerét, úgy látták, hogy a világháló egyelőre *inkább megerősíti az amerikai politika meglévő struktúráit, semmint megváltoztatná azokat* (Margolis és mtsai, 1997). A kezdeti kutatások azt mutatták, hogy a pártok és politikusok leginkább csak kötelességtudatból, illetve mintakövetésből vannak jelen az online térben, ám az internetet az offline kommunikációhoz hasonlóan, kvázi annak meghosszabbítására használják – tehát elsősorban információterjesztésre, és nem arra, hogy interakcióba lépjenek a választókkal. Auty és Nicholas (1998) a ’97-es brit választási kampány után egy évvel elemezve a párthonlapokat például azt találta, hogy a pártok többsége annak ellenére fenntartotta az internetes jelenlétét, hogy kevésbé használták ki a technológia előnyeit, a site-jaikat ritkán frissítették, és jobbra egyirányú kommunikációt folytattak rajtuk. Hasonló eredményekre jutott később Gibson és Ward (2000) is, a brit és az ausztrál Munkáspárt honlapját, Carlson és Djupsund (2001) a finn politikusok honlapjait, Newell (2001), később Bentivegna (2004) pedig az olasz politikusi és párthonlapokat vizsgálva. Autyék eredményei közül ugyanakkor érdekes megállapítás, amelyet Gibson és Ward (1998) is megerősített, hogy a kisebb pártok tűntek a leginkább innovatívnak, ami az internetnek a potenciális pártverseny-kiegyenlítő hatására utal.

Norris (2003) a fentieknél árnyaltabb véleményt fogalmazott meg. Ő sem gondolta, hogy az internet forradalmasította volna a demokráciaképünket, azonban felhívta a figyelmet a politikusi és a párthonlapok pozitívumaira. Ezek között említette az információs pluralizmust, a választópolgárok nagyobb tájékozottságához való hozzájárulást, az alulról felfelé irányuló kommunikáció lehetőségét, és így a választók és a politika közötti kapcsolat erősítését. Ezek miatt állítja Norris, hogy tévedés lenne azt gondolni, hogy az interneten is csak „a szokásos módon” jelenik meg a politika. Vizsgálatának legfontosabb hozadéka, hogy kimutatta: a párthonlapok elsősorban olyanokat érnek el, akik már eleve érdeklődnek a politika iránt, sőt, szimpátiával is rendelkeznek, más szóval a honlap a „megtérteknek prédikál”. Az internettel kapcsolatban nagy várakozásokat megfogalmazókkal szemben Norris konklúziója tehát az, hogy a hagyományos hírmédiához hasonlóan az internet is *elsősorban megerősíti az elkötelezetteket* – az azonban kérdéses, hogy lehet-e szerepe az aktivitás felérésztésében a politika iránt kevésbé érdeklődők körében.

Noha magyar pártok viszonylag korán indítottak honlapot – az SZDSZ és a Fidesz már 1996-ban, az MSZP '97-ben, az MDF és a MIÉP pedig '98-ban (Dányi, 2002), –, a hazai politikai kommunikációban a 2002-es választási kampány volt az első, amelyben az internet nagyobb szerephez jutott (Kiss és Boda 2005; Dányi 2003). A pártok vezető politikusainak is elkészült a honlapjuk, a pártok több fontos eseményről is online közvetítést adtak a honlapjukon (Dányi, 2003), ráadásul az állampolgárok részéről is váratlanul erős online aktivitás nyilvánult meg⁵. A magyar politikusi és párthonlapok egyik legrészletesebb elemzését Kiss és Boda (2005) készítette el. A szerzőpáros a honlapokat öt funkció – a párt arculatának megjelenítése, az információátadás, a közvélemény becsatornázása és interaktivitás, a szavazók megerősítése, a támogatók megszervezése – alapján vizsgálta a 2002. évi országgyűlési választás előtti 3 hónapban. A vizsgálat a nemzetközi szakirodalommal nagyrészt összecsengő eredményeket hozott, így például Kiss és Boda kutatása szerint a közvélemény becsatornázása és az interaktivitás nem bizonyult a magyar párthonlapok erősségének a vizsgált időszakban, ez alól egyedül az SZDSZ tűnt kivételnek, azonban ez a honlap is inkább *kváziaktivizmust* folytatott,⁶ a tényleges interaktivitás, így a fórum, az e-mail küldésének lehetősége hiányzott.

A legutóbbi fejlemények, online kampány 2.0

A politikai kommunikációban, a pártok internethasználatában nagy változást jelentett a Web 2.0-ás technikák megjelenése és elterjedése. A Web 2.0 (O'Reilly, 2005) tulajdonképpen a világháló fogalmának újraértelmezése, mégpedig egy olyan, mindenki által elérhető és alakítható platformként, amely megteremt a kollektív intelligencia és az egyes felhasználók által hozzáadott érték kölcsönös és maximális kihasználását a dinamikus információalkotás és információcsere során. A Web 2.0-ban emberközelibbé válnak a párbeszédnek az interperszonális networking, illetve az individualizáció révén (Lilleker–Jackson, 2008). A Web 2.0 fogalmába beletartoznak mindazok az interneten fellelhető szolgáltatások és eszközök, amelyeket a felhasználók megváltoztathatnak, módosíthatnak, akár tartalmában, akár külső megjelenésében. Az alkalmazásokra, vagyis a felhasználók által készített internetes tartalmakra közismert példák a Wikipedia nevű online enciklopédia; a YouTube nevű videomegosztó (magyar rokona a Videa és az Indavideo); vagy az olyan közösségi oldalak (social networking sites), mint a Facebook, a Myspace, illetve a magyar iwiw; de ide sorolhatók a blogok is, és a szabad forráskódú szoftverek (pl. Linux). A Web 2.0-ban az internet hálózatos jellege és közösségteremtő funkciója minden korábbinál jobban érvényesülhet, mert akár földrajzilag nagyon távol eső egyének is közösséggé formálódhatnak. Mivel így az eddiginél is jobban elmosódnak a felhasználók (users) és az előállítók (producers) közötti határok, a politika amatőrízűsítéséről is beszélhetünk, amely a politikai tanácsadók megjelenésével összefüggő professzionalizációt sajátosan ellenpontoszza (Gibson, 2008).

Az internetes alkalmazások a politikában elsőként a 2004-es amerikai elnökválasztás előtt jutottak főszerephez (Chadwick, 2006)⁷, mégpedig Howard Dean demokrata párti politikus kampányában. Dean támogatóknak és anyagi forrásoknak egyaránt híján volt a kampánya elején, ám alig egy év alatt a mezőny élére küzdötte fel magát, pénzgyűjtésben sokszorosan felülmúlva párttársát, John Kerryt⁸. Dean volt az első jelölt, aki honlapján blogot indított, amelyen nyílt párbeszédre hívta a választókat (Meraz, 2005). A kampány másik nagy vívmánya volt, hogy összekapcsolta a virtuális és a valóságos teret. Dean kampányfőnöke, Joe Trippi a Meetup.com weboldalon keresztül számtalan találkozót szervezett a jelölt és támogatói számára, melyekből azután további találkozók nőtték ki, és kis szimpatizánsközösségek szerveződtek – vagyis a Dean-csapat a virtuális (online) teret használva valódi (offline) networköket hozott létre.

Dean kampánya nagy hatással volt riválisai kampányára is, akik maguk is blogot indítottak, megjelentek a Meetup.comon, és online pénzgyűjtő kampányba kezdtek⁹. E lépések a pénzgyűjtés forradalmasítása mellett lokális szinten is nagy változásokat hoztak. Az állampolgári részvétel új formáját teremtette meg azáltal, hogy a virtuális érdeklődést valódi támogatássá alakította, s mivel e technikákat a riválisok is hamar elsajátították, az elemzők szerint az online kampány is hozzájárult ahhoz, hogy a választói részvétel 61%-ra nőtt (Chadwick, 2006: 167).

A 2004-es elnökválasztás tapasztalatai ha lehet még nagyobb várakozásokat ébresztettek az online kampányolással kapcsolatban (Chadwick, 2006). A Web 2.0-ás technikák alkalmazását a 2008-as elnökválasztást megelőző kampányban Barack Obama és stábja fejlesztette tökélyre (Gibson é. n; Smith–Bratt, 2009¹⁰). Szinte valamennyi közösségi site-ot felhasználták Obama kampányában arra, hogy a politika iránt korábban nem érdeklődők szimpátiáját felkeltse, és új potenciális szavazókkal lépjenek kapcsolatba. A MySpace-on például 57 profilt hoztak létre, amelyeket naponta frissítettek, például a YouTube-on létrehozott saját videocsatorna linkjeivel. A központi profilnak 1 milliónál is több „barátja” lett, voltak tagállami profilok („Oregon for Obama”), és bizonyos tulajdonság alapján kialakított profilok („Students for Obama”, „Obama Pride”). A Facebookon még népesebb volt a baráti csoportok taglétszáma, a központi Obama-profil egyedül 3 millió barátot számlált. Obama közösségi site-októl független kampányoldalán („Obama for America”) szintén saját profilt lehet létrehozni. Mindezeket a kampánystáb első lépésben arra használta, hogy informálódjon az érdeklődőkről; a megadott személyes adatokból minél jobban feltérképezze a szimpatizánstábort, hogy azután kifinomult statisztikai módszerekkel rendkívül pontosan vehesse őket célba a kifejezetten nekik szánt üzenetekkel (microtargeting). A kampány sikerét a nagyszámú érdeklődőn – és nem melleleg Barack Obama győzelmén – túl az is mutatja, hogy a szimpatizánsok egy idő után spontán aktivitásba kezdtek, és önszervezőkké váltak.

Közösségi oldalakon további szimpatizánsköröket hoztak létre (pl. „Sacramento for Obama”, „One Million Strong for Obama”), vagy az ellenfelet támadó platformokat készítettek (pl. „I Have More Foreign Policy Experience than Sarah Palin”); illetve e-mailben terjesztették az ismerőseik körében az érdekesnek talált tartalmakat. A Facebookon még Obama-témájú virtuális ajándékokat is lehetett küldeni egymásnak. A példákat hosszan lehetne sorolni, az azonban már ennyiből is látszik, hogy Barack Obama kampányában az alkalmazások minden korábbinál sikeresebben vonták be az embereket a politikába. Az internetezők által előállított és terjesztett tartalmak sokasága a politika „amatorizálódásának” ékes bizonyítéka (Gibson, 2008).

Lássuk, mi a helyzet Magyarországon! Szembeötlő, hogy a magyar pártok egyre gyorsabban veszik át a külföldön bevált módszereket. Alig három hónappal a 2008-as elnökválasztás után, 2009 februárjában a Lehet Más a Politika (LMP) Obamáéhoz hasonló internetes adománygyűjtő akcióba kezdett. A Fidesz, szintén az európai parlamenti választási kampány részeként videócsatornát létesített a YouTube-on. A 2009 januárjában megtartott ferencvárosi időközi választáson induló John Emese blogot indított (johnforferencvaros.blog.hu), az iwiwen azonos című profilt hozott létre, a facebookos oldalát pedig egyértelműen kampánycélra rendezte be (például le lehetett tölteni plakátot, szórólapot).

Gyurcsány Ferenc egyedülálló módon, még a 2006-os kampányban, miniszterelnökként indított blogot, amely páratlanul sikeres lett, és a hazai politikai kommunikáció meghatározó tényezőjévé vált. Azóta több politikus üzemeltet blogot, például Schmitt Pál¹¹, illetve Demszky Gábor¹². A legnépszerűbb hazai közösségi portálon, az iwiwen jó néhány politikus fenn van (Fodor Gábor, Gusztos Péter, Horn Gábor, Eörsi Mátyás, Almássy Kornél, Révész Máriusz, Schmitt Pál, Hagyó Miklós, Horváth Csaba). A profilok között jelentős különbségek vannak a privát és a politikai tartalom arányát illetően, illetve a baráti kör méretében is. Általánosságban elmondható, hogy ritka az olyan profil, amelyet kifejezetten toborzásra, közösségépítésre, vagy bármilyen politikai célra hozott volna létre a tulajdonosa. Ekképpen sem a hazai politikusi blogokról, sem a közösségi oldalakon fellelhető politikusi profilokról nem állíthatjuk – legalábbis egyelőre –, hogy messzemenően kihasználnák az internet adottságait.

Egyéb szereplők online politikai kommunikációs aktivitása

A politikai kommunikáció szereplői között találjuk még a médiát és az állampolgárokat is, illő tehát, mintegy kitekintésként, hogy róluk is ejtsünk néhány szót az internet és a politika összefüggései kapcsán.

A média változó szerepben: politikáról tájékoztatás új mintái

Az internet és a tömegmédia találkozási pontján a szakirodalom jelentős része a kérdést az új versus régi kategóriapárjába helyezte el. Kezdetben a kuta-

tók úgy vélték, hogy az új technikák elterjedése fenyegetésként, de legalábbis kihívásként jelent meg az újságíró-társadalom, illetve a lapkiadói piac számára. Később azonban az egyre növekvő számú empirikus elemzések hatására finomodtak az vélemények. Ma már inkább arról beszélünk, hogy a régi – azaz a hagyományos média és újságírás – és az új – online fejlemények – egyrészt konvergálnak, másrészt az internet hatására megjelenő új minták inkább bővítik, színesítik a palettát, mintsem kiszorítanának vagy feleslegessé tennének egyéb formákat.

(Internet mint alternatíva) Az első vizsgálatok között nagyon karakteres hipotéziseket olvashattunk: csak úgy sorjázta azok a vélekedések, miszerint az internet egyszerűen feleslegessé teszi a tömegmédiát; a politikai diskurzusokban a közvetített kommunikációt felváltja a közvetlen kommunikáció; a politikusok és állampolgárok akkor lépnek kapcsolatba, amikor számukra szükséges és ideális, illetve olyan kérdéseket vethetnek fel, amilyeneket csak akarnak; a média politikai szocializációban, politikai napirend meghatározásában betöltött szerepe elpárolog. Valóban számos jel utalt arra, hogy a XX. század végén a politikai, közéleti sajtó nagy bajban van (olvasói érdeklődés megcsappanása, példányszámcsökkenés, tekintélyvesztés, szakmai éthosz körüli bizonytalanságok, pénzügyi gondok). E válság mögött sokan az internet terjedését sejtették (Szabó, 2005).

Azonban „a hagyományos tömegkommunikáció vége” jellegű irodalmak mellett nagy hatással bírtak azok a vélemények, amely szerint a világháló az egyenlőség, a szabadság, a cenzúramentesség szinonimájaként jelent meg, mint olyan szféra, amely a mindenkori hatalmi rendszerek ellenőrzésén kívül esik. A médiabirodalmak működtette, kereskedelmi televíziók uralta hagyományos nyilvánosságból kiszorult, a mainstreammel ellentétes hangok itt végre lehetőséget kapnak a megszólalásra, kérdésfelvetésre, gondolataik terjesztésére. Emellett az állampolgárok számára is kitarul a világ, végtelen információforrás kerül a kezünkbe, az információcserének immár nem szab gátat az elittel összefonódó újságíró-társadalom. A média torzító és kapuőri mechanizmusai örökre eltűnnek.

Az élet azonban csak részben igazolta az ilyen irányú elvárásokat. A tömegmédia politikai kommunikációs funkciója nem szűnt meg. Sőt, az internet nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, nem vált alternatív nyilvánossággá, sokkal inkább érvényesül a kommercializáció és a koncentráció tendenciája (Szabó, 2008).

(Online újságok) Az 1990-es években új szereplők jelentek meg a világ médiapiacán: az online újságok, vagy más néven a netsajtó. Népszerűségük néhány év alatt olyan mértékű lett, hogy felkeltette a kutatók érdeklődését is. A szakirodalom elsősorban arra volt kíváncsi, hogy mennyiben mások ezek a mé-

diumok, mint a hagyományos tömegkommunikáció egyéb formái. A konceptualizálás első időszakában a konvergencia tétele határozta meg a tudományos gondolkodást. Az online újságok vizsgálata rávilágított arra, hogy a mindent felforgató hipotézisek empirikusan nem bizonyíthatók. Helyettük inkább a médiumtípusok, illetve az online és offline logika között átjárhatóság és összeolvadás mutatkozott. Megszületett a konvergenciátézis, amelyet a régi média–új média dichotómia meghaladásának tekinthetünk. A konvergencia-irodalmak arra hívják fel a figyelmet, hogy az internet hatására a média rendszerében átalakulások tapasztalhatók, amelyek változásokat eredményeznek ugyan, mégsem forgatják fel fenekestül a tömegkommunikációs kereteket. A kutatók a könnyen belátható technikai konvergencia mellett rámutatnak az online és a hagyományos tömegkommunikációs csatornák működési elveiben is látható keveredésre is. Ennek egyik legjobb példája a nagy internetes hírportálok munkaszervezése, ahol lényegében hasonló jellegű szerkesztőségi rendszer épült ki, mint a nyomtatott sajtóban (Szabó, 2008).

A tézis nyújtotta kényelmes – se nem ilyen, se nem olyan – álláspont átgondolására a Web 2.0 fejleményei késztették a kutatókat. Napirendre került az internetes újságírás jellemzőinek vizsgálata. Felmerültek azok a gondolatok, amelyek szerint itt nemcsak a hozzáférési csatornák bővüléséről, hanem újfajta zsurnalisztikai minták megvalósulásáról van szó. A számos válaszkísérletből a terjedelmi korlátok miatt csupán a részvételi újságírás, vagy Mark Deuze kategóriáját használva a *prosumer* modell (Deuze, 2004) bemutatására van lehetőségünk, amely véleményünk szerint a leginkább megragadja a netsajtó esszenciáját.

A modell kiindulópontja, hogy az internet, többek között, különösen alkalmas az interaktivitás és a multimedialitás összekapcsolására, azaz az újságok írói és olvasói közötti határok lebontására. Mit jelent ez? Deuze megfigyelése szerint az online újságok többsége nemcsak hogy teret enged, de épít is tartalomfejlesztésében az olvasók tudására és készségeire. A fórum és egyes hírekhez fűzött kommentárok, az olvasók által készített és beküldött fényképek, videók ugyanúgy az újság integráns részét képezik, mint a szerkesztőségi gárda munkái. Való igaz, hogy más médiumokban ezek a lehetőségek, ilyen formában nem állnak a médiafogyasztók rendelkezésére. Deuze ezért éppen a tartalmak termelőinek (producer) és fogyasztóinak (consumer) összeolvadásából keletkezett prosumer-jelenséget tekinti az online újságírás differentia specificájának. Így megvalósulhat a politikára történő kollektív, társas reflexió, amely akár megváltoztathatja a politika mibenlétéről alkotott képünket is. Nem nehéz belátni, hogy itt is valamiféle tartalom-előállító network kialakulásának vagyunk szemtanúi.

(Politikai blogok) Azt, hogy az online újságoknak mennyire sikerült megkapaszkodniuk a médiapiacra, mi sem jelzi jobban, hogy a kutatók immár a

blogokat tekintik elsősorban a mainstream tömegkommunikáció vetélytársának. Így az utóbbi években született tanulmányok jelentős része azt vizsgálja, hogy miként jelenik meg a politika, a kampány a blogoldalakon. Mindez számunkra is tartogat fontos megállapításokat, hiszen ez idő tájt a legnépszerűbb, legolvasottabb blogok Magyarországon is az online újságokhoz, s azok stábjához köthetők. Az amerikai fejleményekről írva Jane Singer arról számol be a 2004-es elnökválasztási kampány alatt folytatott kutatásában, hogy a politikai blogok (nem politikusi, hanem újságírók vagy közéleti értelmiség által a politikáról írt webes bejegyzések) különösen a személyes vélemény kifejezésének a csatornáivá váltak. Emellett azonban az újságíró-bloggerok sok időt szántak a kampánnyal kapcsolatos általános hírfolyam értelmezésére is; több poszt foglalkozott máshol megjelent cikkek kommentálásával, összehasonlításával. Singer ezért úgy látja, hogy a blogoknak digestív funkciója is lehet, segít nekünk megemészteni a politika bonyolult világát, utat vág az információs dzsungelben, illetve mankóval lát el bennünket a kampányesemények értelmezéséhez, a nagy összefüggések meglátásához.

Singer szerint meglepően kevés, illetve limitált volt az olvasói interaktivitás, a közösségi politikai tudás és attitűdök termelésének tere. Az amerikai blogok többsége megelégedett a posztokhoz fűzhető kommentárok lehetőségével, melyek alakulását a bloggerek jószérivel figyelmen kívül hagyták (a kommentekre nem reagáltak). Singer mindössze egy-két példát talált arra, hogy egy-egy oldalon nem a blog tulajdonosa által készített tartalmat (írás, fotó, videó) tüntettek volna fel. A szerző kutatása tehát megerősíti, hogy a blogok birodalmában is tartja magát a kapuőr-jelenség (bár a korábbi gatekeeper angol kifejezés helyett egyre inkább a gatewatcher használatos), mely szerint a bloggerek saját oldaluk tartalmának fejlesztését önkezükből látják a legbiztonságosabbnak (Singer, 2005).

Világosan látható tehát, hogy az internet önmagában nem ad okot arra, hogy a tömegkommunikáció tudományos értelmezését teljesen új alapokra helyezzük. Az online újságok, illetve a politikai blogok az ezredvégi médiafragmentálódás és differenciálódás egyik példáját mutatják számunkra. Az internet továbbá önmagában nem okolható a politikai-közéleti sajtó médiapiaci zsugorodása miatt sem.

Az állampolgárok internetes politikai diskurzusa¹³

Ha valamivel adós az internetirodalom amúgy divatos kutatási területe, akkor az az állampolgárok online politikai társalgásainak szisztematikus vizsgálata. Mindez természetesen nem azt jelenti, hogy nem születtek tudományos munkák e témában, mindössze arról van szó, hogy a figyelem középpontjában inkább a politikai intézmények (pártok, kormányok, politikusok), illetve a média internetes kommunikációjának vizsgálata áll.

Ha vetünk egy pillantást a rendelkezésre álló forrásokra, azt látjuk, hogy a kérdés többnyire a közösség-, közösségi hálózatok-problematika keretében jelenik meg. Az első fontos összefüggés, amire rámutathatunk, a térképzetek megváltozása. Az internet ugyanis lehetővé teszi, hogy a kommunikációhoz való hozzáférés elszakadjon a földrajzi és kulturális határoktól. Már a kilencvenes évek közepén azon elmélkedtek, hogy az internet terjedésének hatására kialakul-e a globális világháló, vagy tovább erősödik-e a társadalmak fragmentációja. Mindkét fogalom arra utal, hogy az egymásmellettiesség nem geográfiai közelséget, hanem érdek- vagy értékközösséget jelent. Ugyanakkor a globális világháló hordoz magában egy olyan értelmezést is, miszerint az internetes közösségek között van kapcsolat, odafigyelnek egymásra, kiépülhet a kommunikációs csatorna közöttük, míg a társadalom fragmentációja-tézis inkább arra utal, hogy a csoportok elszigetelődnek egymástól, nincs vagy nagyon korlátozott a tudásuk a rajtuk kívüli világról, de különösebb erőfeszítéseket sem tesznek a más közösségek felé irányuló kommunikációs hálók kiépítésére.

Mit tudunk az online közösségekről? Elsősorban azt, hogy instabilak, hiszen az internetes csoportokhoz – többségében – könnyű csatlakozni, de ugyanilyen egyszerű elhagyni is. Ha megszűnik az egyén motivációja vagy lehetősége, esetleg konfliktusa támad a többi taggal, szimplán megszakítja a társalgást vagy a közösségi tevékenységét. Ezért hívhatjuk e csoportokat újtörzseknek (neo-tribes), melyek illékonyak, változékony tagsággal, illetve dinamikával működnek, tagságuk igen gyakran átmeneti. A virtuális közösség határai, kiterjedése, működése tehát bizonytalansággal terhelt. Az online közösségek másik általános jellemzője a radikalizálódás, vagy másként fogalmazva a tolerancia hiánya, a hasonló a hasonlóhoz mechanizmusainak érvényesülése. Az online csoportok dinamikáját vizsgálva gyakran azt látjuk, hogy erős a homogenizáció tendenciája. A társalgásokra épülő közösségekben a kisebbségi véleményt képviselőket kirekesztik, vagy azok egyszerűen meg sem jelennek. Mindez következménnyel jár(hat) a csoporttagok (politikai) szocializációjára is. Hiszen az egyén számára evidens élmény lesz egyrészt az, hogy az ő véleménye egyben a többség álláspontja is, másrészt pedig az, hogy legitim diszkurzív lépés a kisebbség kiszorítása.

Mi számít online politikai csoportnak? Egységes definíció híján azt mondhatjuk, hogy minimális követelmény a politikai társalgás folytatása. Más kritériumok is megemlíthetők persze, úgymint domináns ideológiával rendelkezik, és az ideológia terjesztése érdekében új tagokat toboroz. Ami azonban igazán érdekes, az az internetes politikai közösségekben folyó diskurzusok milyensége. Azon kevés empirikus kutatás, amely tartomelemzést végzett, egyáltalán nem az optimista forгатatókönyvek hipotéziseit erősíti meg. Rámutatnak, hogy az anonimitás – az internetes társalgások általános jellemzője, hogy a résztvevők álneveket (úgynevezett nickneveket) használnak – miatt igen keveset tudunk meg a tagok reprezentativitásáról (kik ők, mely demog-

ráfiai csoporthoz tartoznak, milyen társadalmi státussal rendelkeznek, vannak-e intézményes politikai kötődéseik stb.). Talán éppen az anonimitás, talán az internetes szubkultúra miatt a társalgásban igen gyakoriak a személyeskedő, sértegető, ad hominem támadások. A durvaságok bizonyos esetekben az egyet nem értő csevegők felé irányulnak, de többször érintik a beszélgetés „tárgyát” képező politikusokat, pártokat, politikai intézményeket. Egy következő jellegzetesség a vélemények burjánzása. Az online diskurzusokban mellesnek tűnik a kijelentések alátámasztása, a forrásmegjelölés, az adatok halmozása. Ezek helyett a fórumozók mindennapi tapasztalatai alapján leszűrt szubjektív véleményüknek adtak hangot. Az internetes társalgások célja ezek szerint tehát nem a látókörünk szélesítése, hanem saját álláspontunk megerősítése.

ÖSSZEFOGLALÁSKÉNT

A politika és az internet kapcsolatával foglalkozó hazai és nemzetközi szakirodalom igen gazdag. Az elérhető kötetek és tanulmányok egy része a témában rejlő teoretikus kihívásokat emeli ki, és arról beszél, hogy miként és mennyiben alakul(hat) át a politika, a politikai kommunikáció mibenlétéről alkotott tudományos és mindennapi tapasztalásunk. A szakirodalom másik csoportja szisztematikus, periodikus, illetve összehasonlító empirikus kutatásokkal operál, s lehetőséget ad egy-egy ország, választási év fejleményeinek bemutatására. De igen gyakran születnek elemzések a politikai kommunikáció aktorainak (pártok, politikusok, média, civil szervezetek, állampolgárok stb.) online aktivitásáról.

Úgy véljük, hogy a szakirodalom ez iránti érdeklődése, miként a modern információs és kommunikációs eszközök társadalmi elterjedése is, hullámozó. Mondhatjuk, hogy a kilencvenes évek közepén tetőzött a figyelem első hulláma, amelyben számos kísérlet történt az internet domesztikálására, vagyis a politikatudomány nagyméletei közé történő beillesztésre. A „dotcom lufi” kidurranásával a kutatók figyelme is újabb irányokat vett. Az idő tájt úgy tűnt, az internet mégsem rejt magában olyan hatalmas lehetőségeket, hogy a rá fordított energiákat igazolta volna. Napjainkban azonban az látszik, hogy a Web 2.0 megjelenése politikai-társadalomtudományi konzekvenciákkal is jár: első sorban a 2008-as egyesült államokbeli elnökválasztás fejleményei, azon belül is Barack Obama internetes kampánya ismét a szakértői-elemzői érdeklődés homlokterébe tolja az internet kérdését.

Szembetűnő, milyen sokféle értelmezés, széttartó paradigma, egymásnak akár teljesen ellentmondó elmélet született a politika és az internet kapcsolatát vizsgálva. A szakirodalom eddig nem volt képes, s talán már nem is fog tudni egységes álláspontot, megközelítést kialakítani alapvetések terén sem. A témával foglalkozó kutatóknak tehát gazdagon burjánzó koncepciódzsun-

gelen kell keresztülverekedniük magukat, és időről időre, a változások tükrében felül kell vizsgálniuk saját álláspontjukat. Tanulmányunkkal ehhez is szeretnünk volna hozzájárulni. Reményeink szerint írásunk iránytűt ad a területet feltérképezni szándékozók kezébe, és a kérdéskör főbb csomópontjainak megvitatásához is hasznos kiindulópontokat szolgáltat.

JEGYZETEK

- ¹ A tanulmány háttéréül a Választási kampányok 2009–2010 című, 73039 azonosítószámú OTKA-kutatás szolgált.
- ² Magyarul is számos átfogó munka érhető el a témában: Kiss–Boda (2005) több témát átfogó könyvétől kezdve az elektronikus kormányzat és kormányzás témáján (például Budai–Sükösd, 2005), vagy a civil szervezetek online aktivitásának (például Mihályffy, 2005), illetve a pártok és politikusok internetes megjelenésének vizsgálatán (például Dányi, 2002) át egészen az internet médiapiacra gyakorolt hatásáig (például Csermely–Ráduly–Sükösd, 1999).
- ³ Itt kell megemlíteni, hogy a kérdés később a tudomány napirendjére kerülve számos vizsgálat kiindulópontjává szolgált. A digitális szakadék kifejezést azonban gyorsan felváltotta a digital divide (digitális megosztottság) használata. Szisztematikus értelmezési kereteit először Brian D. Loader *Cyberspace Divide* című kötetében olvashattuk (Loader, 1998). A magyar műhelyek közül kutatások folynak az Információs Társadalom- és Trendkutató Központ (például Molnár 2002, 2004), illetve a TÁRKI (Bognár–Galács 2004) keretei között.
- ⁴ Information and Communication Technologies (ICTs), vagy magyarul infokommunikációs technológiák (IKT-k)
- ⁵ Lásd a Nyílt Társadalom idevonatkozó gyűjteményét (<http://www.osaarchivum.org/kampany-archiv/>).
- ⁶ Kiss és Boda ezen azt érti, hogy bizonyos aktivitást lehetővé tett ugyan a honlap – például az SZDSZ „poligocsi” játékában politikuskezdeményt lehetett nevelgetni –, azonban ehhez nem társult konkrét politikai cselekvés.
- ⁷ Chadwick nem Web 2.0-ás alkalmazásokról beszél, magát a fogalmat sem használja, hanem csak az első valódi internetes kampányként hivatkozik a 2003/2004-es Dean-kampányra.
- ⁸ Dean több mint 40 millió dollárt gyűjtött (Chadwick, 2006: 162). Dean kampányával kapcsolatban a továbbiakban Chadwicknek erre a művére támaszkodom, az eltérést külön jelölöm.
- ⁹ Miután riválisa, Kerry hivatalosan is elnökjelöltté vált, még intenzívebben folytatta a Deantól kölcsönzött online pénzgyűjtő kampányt, és nagyságrendekkel sikeresebbnek bizonyult e téren, mint George W. Bush (Chadwick 2006: 166).
- ¹⁰ Az Obama-kampánnyal kapcsolatos részletes információk kivétel nélkül Kimberly Smith és Erik Bratt *The Obama Playbook*. c. könyvéből származnak.
- ¹¹ www.schmitt.hu/blog
- ¹² www.demszky.hu/blog.html
- ¹³ E helyen teljes egészében Kiss Balázs áttekintésére és 2004-ben végzett kutatásának eredményeire támaszkodom. Forrás: Kiss-Boda (2005): 181–196 pp.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Auty, Caroline–David Nicholas (1998): British political parties and their web pages. *Aslib Proceedings*, Vol. 50., no. 10, 283–296.
- Bentivegna, Sara (2004): *Between innovation and tradition: the online electoral campaign of Italian candidates to the European Parliament*. Az „E-campaigning” workshopon elhangzott előadás anyaga. Budapest.
- Bimber, Bruce (1999): „The Internet and citizen communication with government: does the medium matter?” *Political Communication*, Vol. 16., no. 4, 409–428.
- Bognár Éva–Galács Anna (2004): *A társadalmi egyenlőtlenségek új dimenziója: A „digital gap” nemzetközi összehasonlításban*. IFM, Humán Erőforrás Háttér tanulmányok. 2004/2/6. b.
- Budai Balázs Benjámin–Sükösd Miklós (2005): *M-kormányzat, M-demokrácia*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Budge, Ian (1996): *The New Challenge of Direct Democracy*. Oxford, Polity Press.
- Castells, Manuel (2004): Afterwords: why networks matter? In McCarty–Miller–Skidman (eds): *Network logic. Who governs in an interconnected world?* London, Demos. 219–224.
- Carlson, Tom–Göran Djupsund (2001): „Old Wine in New Bottles? The 1999 Finnish Election Campaign on the Internet”. *Press/Politics*, Vol. 6., no. 1., 68–87.
- Chadwick, Andrew (2006): *Internet Politics: states, citizens and new communication technologies*. New York, Oxford University Press.
- Csermely Ákos–Ráduly Margit–Sükösd Miklós (1999). szerk.: *A média jövője. Internet és hagyományos média az ezredfordulón*. Budapest, Média Hungária Kiadó.
- Dányi Endre (2002): A faliújság visszaszól. *Médiakutató*, 2002/Nyár.
- Dányi Endre (2003): Posztmodern kampánytechnikák és az ellenőrzés válsága. In: *Kampánykommunikáció*. (Szerk.: Sárközy Erika és Schleicher Nóra) Budapest, Akadémiai Kiadó. 41–65.
- Dányi Endre–Dessewffy Tibor–Galács Anna–Ságvári Bence (2004): „Információs társadalom, Internet, szociológia”. *Információs Társadalom*, 3. évf., 1. sz. 7–25.
- Dányi Endre–Sükösd Miklós (2002a). Szavazzram.hu – Párthonlapok a választási kampányban. *Népszabadság*, 2002. márc. 25.
- Dányi Endre–Sükösd Miklós (2002b): *Töröl? Válaszol? Továbbít?* Előadás az e-Demokrácia workshopon. <http://www.edemokracia.hu/program/smskampany.php>
- Deuze, Mark (2004): What is multimedia journalism? *Journalism Studies*, Vol. 5, no. 2., 139–152.
- Gibson, Rachel K. (é. n.): New Media and the Revitalisation of Politics. A Hansard Society „Revitalising Politics” konferenciáján (2008 nov. 5–6., London) elhangzott előadás anyaga. Megjelenés alatt. A szerző engedélyével.
- Gibson, Rachel K. (2008): *Trickle-up Politics? A Politics: Web 2.0* nemzetközi konferencián (2008. ápr. 17–18., London) elhangzott előadás anyaga. A szerző engedélyével.
- Gibson, Rachel K.–Andrea Römmele–Stephen J. Ward (2004) szerk.: *Electronic Democracy. Mobilisation, organisation and participation via new ICTs*. London, Routledge.
- Gibson, Rachel K.–Michael Margolis–David Resnick–Stephen J. Ward (2003): Election Campaigning on the WWW in the USA and UK. A Comparative analysis. *Party Politics*, Vol. 9., no. 1., 47–75.

- Gibson, Rachel K.–Stephen J. Ward (1998): U. K. Political Parties and the Internet. "Politics as Usual" in the New Media? *Press/Politics*, Vol. 3., no. 3., 14–38.
- Gibson, Rachel K.–Stephen J. Ward (2000): A Proposed Methodology for Studying the Function and Effectiveness of Party and Candidate Web Sites. *Social Science Computer Review*, Vol. 18. no. 3., 301–319.
- Grossmann, Lawrence (1995): *The Electronic Commonwealth*. New York, Penguin.
- Haywood, Trevor (1995): *Info-Rich, Info-Poor. Access and Exchange in the Global Information Society*. Bowker Saur ed., London.
- Kiss Balázs–Boda Zsolt (2005): *Politika az interneten*. Budapest, Századvég kiadó.
- Kiss Balázs–Mihályffy Zsuzsanna–Szabó Gabriella (2007): *Tükörijáték*. Budapest, L'Harmattan.
- Kitcat, Jason (2001): *I voted for Big Brother, but I didn't vote the Prime Minister in*. Letöltés helye: <http://www.free-project.org> Letöltés ideje: 2009. március 5.
- Kissane, Dylan (2008): *Chasing the Youth Vote. Kevin07, Web 2.0 and the 2007 Australian Federal Election*. A *Politics: Web 2.0* nemzetközi konferencián (2008. ápr. 17–18., London) elhangzott előadás anyaga.
- Lilleker, Darren–Nigel Jackson (2008): *Politicians and Web 2.0: the current bandwagon, or changing the mindset?* A *Politics: Web 2.0* nemzetközi konferencián (2008. ápr. 17–18., London) elhangzott előadás anyaga. Letöltés helye: <http://newpolcom.rhul.ac.uk/>, letöltés ideje: 2009. március 1.
- Margolis, Michael–David Resnick (2000): *Politics as Usual: The Cyberspace „Revolution”*. London, Sage.
- Margolis, Michael–David Resnick–Chin-chang Tu (1997). Campaigning on the Internet. Parties and Candidates on the World Wide Web in the 1996 Primary Season. *Press/Politics*, Vol. 2, no. 1, 59–78.
- Mazzoleni, Gianpietro (2002): *Politikai kommunikáció*. Budapest, Osiris kiadó.
- Meraz, Sharon (2005): Lurking in Partisan Space: Analyzing Political Conversation on the Howard Dean Candidate Blog. *Paper presented at the annual meeting of the International Communication Association, New York City (NY)*, 2005. május 25–30. Letöltés helye: http://www.allacademic.com/meta/p14663_index.html, letöltés ideje: 2009. február 20.
- Mihályffy Zsuzsanna (2005): Magyar civil szervezetek a világhálón. In: *Civil társadalom: elmélet és gyakorlat* (szerk.: Szabó Máté). ELTE ÁJK Politikatudományi Doktori Tanulmányok, Budapest, Rejtjel Kiadó, 259–275.
- Mihályffy Zsuzsanna (2006a): „Átszervezés, adatbázis, tesztyüzem” In: *Távolabb a médiától! 2004-es kampányok elemzése*. Szerk.: Kiss Balázs. Budapest: L'Harmattan. 72–94.
- Mihályffy Zsuzsanna (2006b): „Csak könnyedén? Az SZDSZ kampánya” In: *Távolabb a médiától! 2004-es kampányok elemzése*. Szerk.: Kiss Balázs. Budapest: L'Harmattan. 95–116.
- Molnár Szilárd (2002): A digitális megosztottság értelmezési kerete. *Információs Társadalom*, 2002/4. szám, 82–101.
- Molnár Szilárd (2004): Öt tétel a digitális megosztottságról. *Egyenlítő*. 2. évf. 1. sz. 81–82.
- Morris, Dick (1999): *Vote.com. How Big Money Lobbyists and the Media Are Losing Thier Influence, and the Internet is Giving Power Back to the People*. Los Angeles, Renaissance Books.
- Newell, James L. (2001): Italian Political Parties on the Web. *Press/Politics*. Vol 6. No. 4., 60–87.

- Norris, Pippa (2003): *Preaching to the Converted? Pluralism, Participation and Party Websites. Party Politics*, Vol. 9., No. 1., 21–45.
- Norris, Pippa (2003): *A Virtuous Circle: Political Communications in Postindustrial Societies*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Nyíri Kristóf (é. n.): Castells, The Information Age. Letöltés helye: http://www.fil.hu/uniworld/nyiri/cast_hn.htm; letöltés ideje: 2009. március 3.
- O'Reilly, Tim (2005): *What Is Web 2.0? Design Patterns and Business Models for the Next Generation of Software*. Letöltés helye: <http://www.oreillynet.com/lpt/a/6228>; letöltés ideje: 2009. március 15.
- Römmele, Andrea (2003): Political Parties, Party Communication, and New Information and Communication Technologies. *Party Politics*, Vol 9., no. 1. 7–20.
- Pintér Róbert (2004): *A magyar információs társadalom fejlesztésének wilsoni szempontú elemzése*. Letöltés helye: http://www.artefaktum.hu/pinter_PhD_v1.pdf; letöltés ideje: 2009. március 5.
- Schifferes, Steve (2006): *Downloading democracy*. Letöltés helye: http://www.regione.toscana.it/regione/multimedia/RT/documents/1211883113797_schifferes.pdf; letöltés ideje: 2009. március 5.
- Schwartz, Edward (1996): *Netactivism: How Citizens Use the Internet*. Sebastopol, CA, Songline Studios.
- Selnow, Gary (1998): *Electronic Whistle-Stops: The Impact of the Internet on American Politics*. Praeger Series in Political Communication, Westport.
- Singer, Jane (2005): The political j-blogger. 'Normalizing' a new media form to fit old norms and practices. *Journalism*, Vol. 6., no. 2., 173–198. pp.
- Smith, Kimberly–Erik Bratt (2009): *The Obama Playbook. How digital marketing & social media won the election. Special Report*. Marketing Profs., www.marketingprofs.com.
- Stanley, Woody–Christopher Weare (2009): *The Effects of Internet Use on Political Participation: Evidence From an Agency Online Discussion Forum*. Letöltés helye: http://www.hks.harvard.edu/mrcbg/Conferences/rpp_rulemaking/Weare_Political_Participation.pdf; letöltés ideje: 2009. március 5.
- Szabó Gabriella (2005): Internetes tömegkommunikáció. In: Kiss Balázs–Boda Zsolt (2005): *Politika az interneten*. Budapest, Századvég.
- Szabó Gabriella (2008): Internetes portálok médiaszociológiai és politológiai elemzése. In: *Politikatudományi Szemle*, 2008/4. sz. 57–76.
- Varga, Barbara (1999): Manuel Castells és a McLuhan-galaxis halála. In: *Jel-Kép*. 1999/2.
- Vedel, Thierry (2003): Political Communication in the Age of Internet. In: Philippe J. Maarek–Gadi Wolfsfeld: *Political Communication in a New Era. A Cross-national Perspective*. London, Routledge. 41–59.
- Wellman, Barry (2008): *Studying the Internet Studies Through the Ages. Draft of a Contribution to the Blackwell Handbook of Internet Studies (2009)*. Letöltés helye: <http://chass.utoronto.ca/~wellman/publications/internet-10-5-0/4-ages.pdf>; letöltés időpontja: 2009. március 5.
- Z. Karvalics László (2004): Internet és társadalomtudomány: A kutatás helyzete. *Információs Társadalom*, 2004/3–4., 190–206.

A VÁLTOZÁS HÁLÓZATAI

SOCIAL NETWORKING, A MILLENNIUMI GENERÁCIÓ ÉS AZ OBAMA-KAMPÁNY

Dessewffy Tibor,

(Dessewffy Tibor szociológus, a DEMOS Magyarország elnöke,
az ELTE Társadalomtudományi Karának docense)

Ravasz Ábel

(Ravasz Ábel szociológus, a DEMOS Magyarország kutatója)

ÖSSZEFOGLALÓ

A hálózat mint fogalom egyre népszerűbb a társadalomtudományokban, ami jelentős részben a hálózatkutatásnak köszönhető. Ezen írásban a social networking (közösségi hálózatok) mai trendjeinek bemutatását kíséreljük meg, a hálózati működésre, a politikai értékpremisszákra, illetve a technológia által kinyitott lehetőségekre fókuszálva. Amellett érvelünk, hogy bár a legtöbb kutatás a hálózatot önálló aktorként mutatja be, azt az egyének működtetik. A Web 2.0-as oldalak (mint a Facebook, a MySpace és a Twitter) lehetővé teszik felhasználóknak a hálózati kommunikáció tartalmainak létrehozását és megosztását, ezzel még a tömegmédiánál is közvetlenebb véleményformálói hatalmat adva nekik. Az Obama-csapat számos okból akarta és tudta ezt a lehetőséget a saját javára fordítani: szerepe volt benne az új politikába vetett hitnek, a külső kényszernek, a személy, üzenet és médium közti egységnek, a Bush-faktornak, és nem utolsósorban a millenniumi generáció által formált új politikai kultúrának. Ezek a faktorok lehetővé tették Obamának a kampány meghaladását és egy alulról építkező társadalmi mozgalom létrehozását. Írásunkat azzal a gondolattal zárjuk, hogy bár a social networking a kampány egyik legfontosabb eleme volt, nem tudhatjuk, hogy ez lesz-e a trend a jövőben is, ugyanis az ebből a szempontból elengedhetetlen egység a személy, üzenet és médium között más kampányok tanulságai alapján nem a szabály, hanem a kivétel.

Kulcsszavak: Obama-kampány ■ virtuális hálózatok ■ Web 2.0 ■ social
networking ■ millenniumi generáció

„Az utolsó felülről lefelé irányított kampány – e szavakkal értékelte Hillary Clinton 2008-as előválasztási hadjáratát a legújabb kori amerikai kampánytörténet egyik vezető innovátora, Joe Trippi.¹ A Dean- és az Edwards-kampányok vesztes, de az információs technológiák használatának kiterjesztésével mégis egy új korszakot nyitó stratégiája szerint az egykori first lady vesztét az okozta, hogy tanácsadói nem ismerték fel az idők szavát: azt, hogy a lényeg

„a hálózat, te buta!“. Trippi természetesen az 1992-ben győztes Clinton-kampány guruja, James Carville jelmondatát parafrázeálta (a lényeg „a gazdaság, te buta!“), és ahogy Carville azóta már szállóigévé vált bemondása, úgy Trippi tömör összefoglalása is mély igazságokat takar. De mit is érthetünk a politikában hálózatok alatt? A kérdésre a látszat ellenére nem egyszerű a válasz.

A hálózat fogalmának ma divatja van. Tudományos és laikus körökben is felkapott lett, s ez a folyamat több forrásból is táplálkozik. Egyrészt egyre inkább tért hódít a társadalmi hálózatok kutatásának Granovetter immár több mint 35 éves cikkével (Granovetter, 1973) elindult iránya. Másrészt az utóbbi évek egyik legmarkánsabb új kutatási területe a természettudományok felé is kapcsolódási pontokkal rendelkező hálózatelemzés mint önálló kutatási terület (lásd pl. honfitársunk, Barabási Albert-László kutatásait). Harmadrészt pedig a katalán szociológus, Manuel Castells klasszikus trilógiájában a hálózatban találta meg az Információs Kor központi metaforáját, amelynek működését szinte valamennyi alszférában (politika gazdaság, kultúra) részletesen demonstrálta. És ha mindez még nem lenne elég, itt a legújabb, az internet körül szerveződő jelenség: a social networking.

A szociális hálók elemzése (*Social Network Analysis, SNA*), amely a hálózatelmélet és a szociometria oldalágaként kezdte karrierjét, mára a szociológia egy külön iskolájává lépett elő. A tudományág jól definiálható célja az emberek közötti interakció mintáinak megkeresése és egy interakciós hálózat definiálása illetve felépítése. Az új ötletet ebben az jelenti, hogy makroszintű rendszerekben jelenítik meg a mikroszintű interakciókat, lehetségessé téve annak bemutatását, hogyan lesznek a csoportokon belüli történésekből strukturális jelenségek. Wasserman és Faust (1994: 4) a következő pontokban foglalják össze a hálózati elemzés sajátosságait:

- A szereplőket és cselekedeteiket nem önálló és autonóm egységekként értékeli, hanem egymástól függőként.
- A kapcsolatok az anyagi és nem anyagi jellegű erőforrások szereplők közötti áramlásának csatornái.
- Az egyénekre fókuszáló hálózati modellek az egyéni cselekvés lehetőségeit tágító vagy korlátozó hálózati környezetekkel foglalkoznak.
- A hálózati modellek a struktúrát (társadalmi, gazdasági, politikai és így tovább) a szereplők közti tartós sémaként konceptualizálják.

Az elemzés során a két kulcsfogalom a csomópont (*node*) és a kapcsolat (*tie*). A szociális hálókban az előbbi az egyes aktorok (személyek, csoportok vagy intézmények) jelentik, a kapcsolatok pedig a köztük lévő rendszeres vagy rendszertelen interakciót. Az elemzés szempontjából az egyének közti eltérések, az individuális tulajdonságok másodlagosak, a cél a köztük lévő kapcsolatok feltérképezése és az általuk létrehozott struktúra bemutatása. Pontosabban ebből a

különleges tulajdonságból ered az SNA-jellegű elemzések erőssége: az egyéni tulajdonságok elhanyagolásával képesek a tradicionális szociológia eredményeit meghaladó állításokat tenni, társadalmi szereplővé emelve mindeközben az általuk létrehozott hálózatokat. Ugyanez azonban az SNA kritikusaiknak legfontosabb ellenérve is: szerintük ez az elméleti keret érzéketlen az egyéni illetékességek és kompetenciák valós súlyának felmérésére, és a szereplők fekete dobozként való elemzése miatt eredményei torzultak és túlzottan leegyszerűsítettek lehetnek, míg a hálózatok (Weber metodológiai individualizmusából kiindulva) nem valós szereplők.

Az SNA rövid bemutatását zárva fontos kitérni legfontosabb elemzési kategóriájára, a kapcsolatok minőségére is. Granovetter definíciója szerint a három lehetőség az erős, a gyenge és a hiányzó. Azt, hogy egy konkrét kapcsolat melyik kategóriába esik, a rá áldozott idő, az érzelmi mélység, az intimitás és a kölcsönös segítségnyújtás nehezen definiálható fogalmai alapján határozhatjuk meg. Granovetter a gyenge kapcsolatok (*weak ties*) kiemelkedő fontosságát hangsúlyozza: közeli barátainkkal és rokonainkkal szemben (ők az erős kapcsolatok) az ismerőseink azok, akiken keresztül interakcióba léphetünk a többi zárt klaszterrel, bővíthetjük a kapcsolati hálónkat. Ők ugyan nem tartoznak bele a szoros baráti körünkbe, de az ismeretségük hozzáférést biztosít számunkra (és a velünk erős kapcsolatban lévők számára) a saját köreikbe. A gyenge kapcsolatokat társadalmi tőkeként is értelmezhetjük, jelentősen javítják ugyanis a szociális mobilitást. Granovetter kutatásai szerint például az álláskeresők gyakrabban hallanak új munkalehetőségről a gyenge kapcsolataikon, mint az erőseken keresztül. (Granovetter, 1973: 205).

EMBER A HÁLÓZATBAN

Mielőtt továbbmennénk, és ez utóbbi jelenségkör politikai relevanciáját vizsgálánánk, érdemes megállnunk egy pillanatra, reflektálva a hálózati problematika egy sajátosságára. A sokszínű fogalom alkalmazói ugyanis egy különös bravúrt hajtanak végre: a hálózat ezen speciális fogalmának használatával társadalmi aktorrá emelnek egy alapvetően morfológiai, alaktani képződményt. Ez a transzformáció azonban elméletalkotási szempontból nem veszélytelen.

A hálózati szerkezetek megléte esetén magától értetődőnek tekintjük ugyanis a társadalmi szereplők hálózati működését. Ezzel szemben meggyőződésünk, hogy törekednünk kell arra, hogy ezen automatikus implikáció hibáit elkerüljük. Miközben a hálózati struktúrából valóban következnek a működést meghatározó sajátosságok (többek között a flexibilitás, a decentralizált kommunikációs szerkezet, a rekonfiguráció képessége), e hálózatok működésének meghatározó energiái mégis a társadalmi aktoroktól érkeznek, azok társadalmi cselekvései révén valósulnak meg. Más szavakkal: akár a legfejlettebb há-

lózati szerkezeteket is kimutathatjuk egy adott közösségben, ha azonban ezek működtetésére és használatára hiányzik az egyéni és kollektív ambíció, a hálózat jó esetben is csak üres forma marad. A social networking igazi működéséhez szükség volt tehát egy olyan közeg létrejöttére, amely képes és hajlandó volt annak struktúráit önállóan és öntevékenyen, „életforma-szerűen” működtetni.

Ha az olvasó számára ez az érvelés szofizmusnak tűnik, hadd emlékeztessünk azokra a fiaszkókra, amelyek például a politikai kampányok esetében a social networking-megoldások importjától remélnek megváltást, figyelmen kívül hagyva a kontextusokban, vagyis az aktorok ambíciójában és habitusában fellelhető különbségeket. Castellsnek igaza van abban, hogy a hálózati logika a személyes kapcsolatokra való tekintet nélkül képes „ölni vagy ölelni” („kiss or kill, nothing personal”), de arra sem árt emlékeztetnünk, hogy az ölés és ölelés is csak mint individuális cselekvők interaktív aktusa képzelhető el. Ahogy az amerikai fegyvertartók legnagyobb szövetségének (NRA) nevezetes szlogenje is mondja: „fegyverek nem ölnek embereket, az emberek viszont igen” (Guns Don’t Kill People, People Kill People), vagyis miközben valóban fontos a hálózatok működésének feltárása és elemzése, ez sikeresen csak az adott társadalmi kontextus ismeretében lehet elvégezni.

Egy ilyen, a társadalmi cselekvőkre fókuszáló megközelítést bizvást nevezhetünk weberiánusnak. A social networking kapcsán van egy további, más irányból érkező kihívás is, amely éppenséggel a weberi megközelítéssel és az annak nyomán kibontakozó társadalmi gyakorlattal megy szembe. Arra az antropológiai pesszimizmusra gondolunk, amely Webernél a felelősségétika formájában határozza meg a vezetők és vezetettek viszonyát, és amely implicit módon, többnyire ki nem mondva, alapvetően befolyásolta a modern nyugati politikai gondolkodást és gyakorlatot. Ez, esetünkben, azért különösen releváns, mert mint ezt az alábbiakban bizonyítani kívánjuk, a társadalmi networkök strukturális sajátosságai kedveznek az „alulról jövő”, „decentralizált”, „tömeges kreativitási” működési módoknak, amelyek korábban a politikai gyakorlat főáramára nem voltak jellemzőek. Miközben a szubkulturális csoportokban és az alternatív mozgalmakban korábban is megtalálhatók voltak ezek a jellegzetességek, ma a technológiai változások által megnyitott cselekvési tér a „hivatalos” politika átalakulásának lehetőségét is felveti.

Az alábbiakban három alapvetésből (hálózati működés, politikai értékpremisszák, illetve a technológia által megnyitott lehetőségek) kiindulva előbb áttekintjük a social networking mai trendjeit, majd az Obama-kampány példáján mutatjuk be a kérdés kapcsán felmerülő fontosabb elméleti kihívásokat. E vállalkozás során leginkább arra kell figyelni, hogy ne tévesszük össze egy kampány jellegzetességeit a politika mint olyan sajátosságaival. Mario Cuomo korábbi New York-i kormányzónak ugyanis igaza volt, amikor azt mondta: lírában kampányolunk, de prózában kormányzunk.² Végeredményben ugyan-

akkor minden indokolt óvatosság mellett is számos olyan figyelemre méltó tanulsággal szolgálhat a 2008-as amerikai elnökválasztás győztesének kampánya, amelyek akár hosszú távon is formálhatják a politikáról szóló gondolatainkat.

WEB 2.0: A HÁLÓZAT AZ EMBERBEN

Elemzésünket kezdjük két felvetéssel. Egyrészt az új kommunikációs technológiák, elsősorban az internet esetében is láthatjuk, hogy ezek valóban nagy hatást akkor fejtenek ki, ha beépülnek, ötvöződnek a már meglévő online-világ közösségeivel. Másrészt az új információs technológiák esetében is megfigyelhető egy sajátos, értelmezésbeli „elcsúszottság”. Az ezredvég dotcom-lufijának kipukkadásával a korábbi, a technológiához gyakran messianisztikus elvárásokat kapcsoló nézetek is mintha eltűntek volna. Eközben azonban épp a technológia további fejlődése, a Web 2.0 néven ismert jelenségkör volt az, ami a kompetenciahatárok újrafogalmazásának lehetőségét valóban megteremtette.

A szociális hálók vizsgálata valójában a Web 2.0 működési elv megjelenésével vált igazán aktuálissá és központi témává. Ez a gyakran üres frázisként használt kifejezés nagyon is valós változást takar: a 2.0-s oldalak és alkalmazások sajátossága, hogy a felhasználó immár nem csupán fogyasztja a tartalmat, hanem aktívan közreműködik annak létrehozásában, formálásában is (sőt helyenként kizárólagos szerkesztőként lép fel). A főként a „millenniumi generációt” (15–30 évesek, bővebben lásd később) megcélzó szolgáltatások közül a legfontosabbak az emblematis YouTube videomegosztó oldal, a blogok, a Wikipedia-klónok és a különféle közösségi oldalak. Ehhez szorosan kapcsolódik az RSS-feedek használata a tartalmak nyomon követéséhez, valamint az azonnali üzenetváltási rendszerek (Instant Messaging, IM) elterjedése. Ez utóbbi programok mára olyannyira elterjedtek, hogy a legnépszerűbbek (Skype, Windows Live Messenger, Yahoo! Messenger és a kínai Tencent QQ) 200–300 millió felhasználóval rendelkeznek.

Az internetes szociális hálózatok kiépítése napjainkban elsősorban a social networking-oldalakon keresztül zajlik. Ezen oldalak rendszerint lehetővé teszik a felhasználó számára egy személyes profil vagy kezdőlap létrehozását, valamint az ezen profilok közti kapcsolati háló kiépítését. Ez a háló általában egy másik felhasználó „ismerősként” való megjelölésével jön létre. Ehhez aztán különféle járulékos szolgáltatások csapódnak az egyes oldalak profiljától függően. A legnagyobb két ilyen oldal, a Facebook világszerte mintegy 200 millió felhasználóval büszkélkedhet, a második helyezett MySpace pedig ennek mintegy a felével (Arrington, 2009), de az utánuk következők is kilenc számjegyű tagbázissal rendelkeznek. A globális merítésű oldalak mellett a nagy regionális piacokra specializálódott site-tok is megjelentek – a „VKontakte” nevű oldal például az orosz piacot fedi le, a Mixi a japán, a Xiaonei a kínai, a

Skyrock a frankofón felhasználókat célozta meg. Egyes oldalak népszerűbbek bizonyos régiókban – a Google által létrehozott Orkut Indiában és Brazíliában futott be igazán, a Friendster pedig Délkelet-Ázsiában. Magyarországot főként az iwiw (4 millió felhasználó) és a myVIP (2,5 millió felhasználó) fedi le. Nem csak regionálisan, hanem érdeklődési kör szerint is pozicionálják magukat az oldalak: a fotósok a Flickr képmegosztót vagy a DeviantART közösséget, a zenészek a MySpace Music oldalait, a zenekedvelők a Last.fm online rádiót, a filmek után érdeklődők a Flixstert látogatják. A site-ok az egyes demográfiai csoportokat is igyekeznek lefedni – a Habbo a tiniket, a BlackPlanet az afroamerikaiakat, a 2007-ben indult Sagazone pedig az 50 éven felülieket célozta meg.

Ezen oldalak gazdasági működési elve roppant egyszerű. A regisztráció ingyenes, és a szolgáltatásokért sem kell fizetni. Az oldalak a reklámokból tartják fenn magukat, ezért céljuk a bázis folyamatos szélesítése és a látogatottsági adatok növelése – ez az ingyenesség egyik fő oka. A felhasználók ebben a modellben egyaránt előállítói és fogyasztói a tartalomnak, amihez az oldalak üzemeltetői csak keretet adnak. Emellett helyenként előfordulnak szponzorált, az üzemeltetők által feltöltött tartalmak, amelyek a bevételek további forrását jelentik. Az oldalak egyre nagyobb számban adnak teret független alkalmazások kifejlesztésére, amelyeket a közösségi térben lehet elhelyezni. Ezt a módszert a „nagyok” közül leginkább a Facebook aknáztta ki – a lehetőség 2007-es megjelenése óta több ezer hasznos és kevésbé hasznos alkalmazást hoztak létre. Magyarországon 2009 eleje óta az iwiw kísérletezik hasonló modellekkel.

Bár méretében nagyságrendekkel alulmúlja az említett oldalak többségét, jövőbeli jelentőségében akár meg is haladhatja azokat a 2006-ban beindított, 2009 tavaszán mintegy 6 millió felhasználóval rendelkező Twitter szolgáltatása. Az ötlet egyszerű: a felhasználók 140 karakterből álló üzenetek sorát töltik fel saját profiljukba, melyeket *hashtagnak* nevezett jelzésekkel akár témakörök alá is besorolhatnak. Ezek a rövid szövegek számítógépen keresztül, de akár mezei SMS segítségével is beküldhetők, ezért a *tweetnek* nevezett üzenetek minden más forrásnál aktuálisabbak és személyesebbek tudnak lenni. Az így létrehozott egyéni üzenetsorokra a YouTube személyes videocsatornáikhoz hasonlóan fel lehet iratkozni, ezzel könnyedén követhetővé válnak.

A Twitter jelentősége gyorsaságában és lokalizáltságában rejlik, amit számos alkalommal bizonyított fennállása óta. A 2008-as mumbai terrortámadás során percenként 50–100 #mumbai hashtaggel megjelölt üzenet, köztük számos fotó került fel a Twitterre, és a mainstream hírügynökségek csak futottak a gyakran szemtanúk által írt tweetekben lévő információtömeg után (Bell, 2008). A 2009. januári „csoda a Hudson folyón”, azaz egy repülőgép szerencsés kimenetelű New York-i kényszerleszállásának első képe is a Twitteren jelent meg, percekkel megelőzve még a CNN-t is, akik ráadásul eleinte szintén a fotó-tweetekre támaszkodtak az esemény bemutatásakor.

A Twitter kritikusai főleg azt hangsúlyozzák ki, hogy az üzenetek jelentős része semmitmondó, ráadásul a külső kényszer a folyamatos helyzetjelentésekre a megmaradt egyéni szabadság elvesztésével fenyeget (Lavallee, 2007). Egy más jellegű kritika szerint a tweetekre mint hírforrásokra támaszkodni meglehetősen kockázatos, mivel azok ellenőrzés és átfésülés nélkül születnek és válnak publikussá. A BBC például sok kritikát kapott, amikor a már említett mumbai támadásokról a Twitterre támaszkodva adott hírt.³

VIRTUÁLIS HÁLÓZATOK ÉS POLITIKA

Az egyéni szereplők mellett az imént bemutatott hálózatokat az intézmények és csoportok is igyekeznek felhasználni, köztük egyre nagyobb számban politikai és gazdasági szereplők is. Az üzleti szférának saját közösségi oldala van: ez a LinkedIn, amelynek 170 iparág mintegy 40 millió képviselője a tagja. Az oldal fontosságát jól jelzi, hogy az Egyesült Államok legnagyobb árbevételű részvénytársaságait tömörítő Fortune 500-lista mindegyik cégének vezetője regisztrált tag.⁴

A politikai szereplőknek másrésről nincs külön gyűjtőoldaluk, azonban egyre nagyobb számban jelennek meg az általános közösségi oldalak felhasználói között. A szintén növekvő fontosságú blogok mellett egyre gyakrabban találkozhatunk a politikus, a pártok és szervezetek Facebook- és MySpace-oldalaival, YouTube-csatornáival és Twitter-profiljaival is. A fő politikai nyereséget azonban nem ez jelenti, hanem az, hogy a véleményformálók az ismeretségi hálójukon keresztül minden eddiginél közvetlenebbül tudnak hozzáférni közönségükhöz. A baráti kapcsolatokon keresztül, szájról szájra terjed az információ, a megbízható aktivisták pedig még anno a tömegmédia korában is elképzelhetetlen nagyságú és mélységű penetrációhoz jutnak.

Hannah Arendt a weberi megfogalmazást meghaladó definíciója szerint a hatalom az egyének önkéntes együttműködésén alapszik, és célja a közösségi élet fenntartása (Arendt, 1970). A hatalom ebből a szempontból egyben tekintély is, és mindenekelőtt politikai kategória. Ez alapján beszélhetünk a social networking által képzett hatalomról, amit a véleményformálóval való közös és önkéntes együttműködés hoz létre. Ez egybecseng Foucault szavaival, miszerint a hatalom nem intézmény, hanem mások cselekvési terének befolyásolása. Ez a hatalom alulról jön, és mindenütt jelen van (Foucault, 1976: 96–97).

A közösségi oldalakon folytatott politikai tevékenység tehát korántsem marad a virtualitás csapdájában, hanem valós, a tömegmédiát részben megkerülő hatalmat jelent. Napjaink politikai kampányainak eseményeit is gyakran netes fórumok segítségével szervezik meg. Ennél jóval radikálisabb példák is akadnak: a 2009-es moldovai tüntetéssorozat résztvevői például a Twitter- és LiveJournal-bejegyzések segítségével tartottak egymással kapcsolatot, szer-

veztek rendezvényeket. A dolog olyannyira sikeresen működött, hogy a hatóságok már a mobiltelefonok térerejének korlátozását fontolgatták a főváros központjában.⁵ Hasonló eset történt a 2007-es myanmari (burmai) lázadás idején. A kormányzat a hivatalos hírcsatornák mellett az internetet is blokkolni próbálta, azonban a blogokon és közösségi oldalakon keresztül így is számos fotó, videó és beszámoló jutott ki a hálón, gyakorlatilag egyetlen, valós forrásként mutatva be a helyzetet.

A SOCIAL NETWORKING ÉS AZ OBAMA-KAMPÁNY

A politikai kampányok egy állandó episztemológiai torzítás áldozatai: a végeredményből – amely gyakran egyáltalán nem, többnyire pedig csak kismértékben függ a kampánytól – következtetünk a választási hadjárat minőségére. A mediatizált politika korában pedig ennél is tovább megyünk, a győztesek – és azok kampányvezetői – gyakran jelennek meg úgy a nyilvánosságban, mint a bölcsek kövének birtokosai, olyan szakemberek, akik mások előtt értették meg az idők szavát, s voltak képesek befolyásolni a korszellemet. Ezt az állítást remekül lehet illusztrálni azzal a kiterjedt „katasztrófa-irodalommal”, amelyben 2001 és 2007 között az Egyesült Államokban – persze különböző felhanggal – republikánus és demokrata szerzők sokasága festette a falra egy olyan republikánus hegemonia képét, amelyben az idők szava, a nemzetközi kontextus, az értékek változása és még számos más tényező miatt elkerülhetetlen az évtizedes konzervatív uralom. Ennek a korszaknak a sztárja volt a politikai kampányok területén Karl Rove, aki – ahogy a róla szóló könyv címe fogalmaz – az ifjabb Bush „agya” volt. Rove nemcsak a konzervatív média rajongott celebritásává vált, hanem egy olyan, a kultúrharcban fontos témák fókuszba állításával a vallási fundamentalisták mobilizálására építő doktrína kidolgozója is, amely a legtöbb elemző szemében egy olyan értékkonstellációt és diskurzus szerkezetet hozott létre, amely szerintük hosszú időre bebetonozhatta a hatalomba a republikánusokat.

Azért fontos ezt felidézni most, amikor Obama győzelmének tanulságait próbáljuk mérlegelni, mert az általános elemzői hangulat a korábbi illinoisi szenátor elnökségének kezdetén ugyanilyen végletesen vizionál egy hosszan tartó demokrata korszakot. Azonban Obama 2009 eleji beiktatása idején – alig két év múltán – Rove legfeljebb már csak a Wall Street Journalbe írt publicisztikáival tudta befolyásolni a közvéleményt, korábbi munkaadója szinte teljesen eltűnt a nagypolitikából, miközben a Republikánus Párt is romokban hever. Nem utolsósorban pedig korábban ünnepelt (vagy gyűlölt) valóság-interpretációjuk is porrá omlott az Obama-korszak kezdetére – sok szempontból még párttársaik szerint is tévesnek és elhibázottnak bizonyult. Visszatekintve az ezredfordulóval kezdődött Bush-érára ma az tűnik leginkább furcsának, hogy

a republikánus narratíváról hogyan gondolhatták oly sokan (és mindkét oldalon), hogy verhetetlen, különösen annak fényében, hogy – mint látni fogjuk – robusztus értékfolyamatokkal ment szembe. De a mi számunkra itt fontosabb az általános tanulság, hogy egy kampány értékeléseit, az abból fakadó generalizáló következtetéseket illő óvatossággal kell kezelni.

Mindezt azért is kellett előrebocsátanunk, mert az Obama-kampány kapcsán valóban nagyon sok elgondolkoztató, innovatív fejleményt figyelhetünk meg. Ma még lehetetlen lenne megjósolni, hogy ez a korteshadjárat valóban megváltoztatja-e a politikai kampányokat a következőkben, s hogy egy új demokrata hegemoniához vezető első lépés-e. E cikk feladata korlátozottabb, és csak arra szorítkozik, hogy a social networking szerepét bemutassa az illinois-i szenátor kampányában. Joggal élhetünk azzal a feltevessel, hogy a social networking az egyik döntő fontosságú innováció volt a sikerhez vezető úton.

Az Obama-kampánystáb már a kezdetektől ügyesen használta ki a social networking által nyújtott lehetőségeket. Az internetes kampány már a demokrata jelöltségért folyó harc alatt beindult. David Plouffe tanácsadó vezetésével komoly grass-root mozgalom és pénzgyűjtés kezdődött, amelynek egyik központja a my.barackobama.com közösségi honlap volt (Merkovity, 2009: 3). Obama azonban nem csak a saját oldalát fejlesztette fel, hanem a jól bevált közösségi oldalakon is hídfőket épített ki: a választások előtt a Facebookon 3 millió „ismerőse” volt, ami 2009 tavaszára duplájánál is nagyobbra emelkedett. Az elnöknek a MySpace-oldalon is 1,6 millió „barátja” van. Obama twittel is: sőt, hivatalba lépése óta a Fehér Háznak is saját profilja van az oldalon, itt 1,1 millióan követik őt (azaz az összes felhasználó mintegy 15–20%-a).⁶ A kampány során 13 millió Obama-támogató mailcímét gyűjtötték össze.

Az elnöki posztért folyó küzdelemben Obama csapata a Web 2.0-alapú alkalmazásokat részesítette előnyben. A hagyományos média helyett gyakran az online forrásokon jelentették meg először a híreket, sok esetben például a YouTube videomegosztó oldalon. Joe Biden alelnökké jelölését is ezeken a hálózatokon keresztül jelentették be, a professzionális hírforrások is innen informálódtak (Merkovity, 2009).

Az igazi áttörést az jelentette, amikor az Obama-stáb által üzemeltetett oldalakon kívül önálló kezdeményezések is létrejöttek, gyakran víruskampány formájában. Ezek közül a legnagyobb hatása talán a Will.I.Am nevű popzenész által készített, a YouTube-on közzétett, „Yes We Can!” című dalnak volt. A számos sztár közreműködésével létrehozott zeneszámot csak az eredeti web-lapon⁷ 2009 tavaszáig 18 millió felhasználó látta. Hasonlóan sikeres volt a „Crush on Obama” kezdetű videó is, ahol egy modell arról énekel, hogy szerelmes lett Obamába. A dal hatására fanklubok és remixek sora jött létre, „Obama Girl” pedig további videók sorában szerepelhetett – csak az eredeti videót⁸ több mint 14 millióan látták a beiktatás utáni hónapokig. A különféle Obama témájú honlapoknak azóta se szeri, se száma – az Encyclopedia Baracktannica⁹

például az elnökkel kapcsolatos új műszavakat gyűjti össze, de van afrikai obamás boltok képeivel foglalkozó blogrovat is.¹⁰

MIÉRT ÉPPEN OBAMA?

Az Obama-csapat teljesítményének jelentőségét csak történelmi léptékkal lehet mérni: az amerikai választástörténet legjobban finanszírozott, legkiválóbb demokrata koponyákból álló, legnagyobb médiatámogatással induló kampánycsapatát – Hillary Clinton stábját – győzték le szinte minden statisztikai valószínűséggel dacolva. Témánk szempontjából – vagyis hogyan és miért válhatott a social networking a kampány meghatározó elemévé – az alábbi öt tényezőt tartjuk meghatározónak.

Obama politikai karrierjét közösségsszervezőként kezdte. 1992-ben egy tízfős stábbal 150 ezer embert tudott mozgósítani egy választójogi módosítás érdekében. Politikai pályájának tapasztalatai a hálózati közösségépítésben rejlő lehetőségeket tudatosították benne 2006 novemberében is, amikor legszűkebb körének bejelentette indulását az elnöki posztért. Az országos politikai arénába mindössze két évvel korábban belépett szenátor, kampánya 2007. eleji hivatalos bejelentésekor is, a politikai siker zálogát egy új politizálási módban, egy új kampányszerkezetben látta: „a kampánynak alulról építkezőnek, és nem felülről lefelé irányítotttnak kell lennie”.

A hit mellett a kényszer is meghatározó volt: a kampány kezdetén – bár Obama képességeit mindenki elismerte – a demokrata párti establishment és a pénzügyi források oly mértékben Hillary Clinton jelölésére koncentráltak, hogy az *underdog* szenátor mindenképp rá volt utalva a közvetlen választói támogatásra, a social networkingre. E két elemből pedig logikusan következett az új média fokozott használata, melynek egy emblematikus megjelenítése volt, amikor a kampány internetes tartalomfelelőssévé a 23 éves Christopher Hughest nevezték ki. Hughes nem rendelkezett politikai tapasztalatokkal, de a Harvard kollégiumában együtt lakott Mark Zuckerbergkel, akivel együtt fejlesztették ki a Facebookot, a világ mára egyik legsikeresebb közösségi oldalát.

A harmadik tényező a személy, az üzenet és a médium különös, ritkán előálló egysége volt. Nem egyszerűen arról van szó, hogy Barack Obama egy kiemelkedő intellektusú politikus, kiváló szónok és karizmatikus vezető. Mindez persze igaz, de esetünkben fontosabb kiemelni azt a konzisztenciát, ami a politikai persona, a politikai üzenet és az üzenetet hordozó média között előállt. A politikai személyiség fiatalságával, a hagyományos washingtoni elitől való távolságával, børszínével mind azt reprezentálta, amit fő üzenete, a „változás” megfogalmazott. A változás szlogenje emellett egy olyan politikai programot is takart, amely közpolitikai értelemben is változást ígért, méghozzá a leginkább szimbolikus kérdésekben: az iraki háború befejezése, a guantánamói

fogolytábor bezárása, az egészségügyi ellátás átalakítása és a kettészakított, „bipolarizált” ország újraegyesítése ügyében.

A negyedik, és az előző ponttal összefüggő elem Bush elnök kiemelkedő népszerűtlensége volt, és itt nem csak az alacsony támogatottsági indexekre gondolok. Ugyan az ifjabbik Bush a 2000-es választás óta tartó legitimitációs problémáit egy időre háttérbe szorította a szeptember 11-e utáni háborús parancsnok képe, elnöksége egészét meghatározta, amit a terrortámadás napjának felidézése mellett leköszönésekor is hangoztatott: ő „lelkiismerete által vezetett politikus”.¹¹ Ez a meggyőződés, amely a konszenzuseresés hiányát is implikálta, kezdetben csak az elkötelezett demokratákat irritálta, ám a második ciklus végére már hatalmas motivációt jelentett a változás igényét megfogalmazó társadalmi csoportok számára. Ezek a növekvő számú és nagyságú társadalmi csoportok az említett motívumok mentén készen álltak arra, hogy új médiumokon keresztül szervezzék meg magukat.

A MILLENNIUMI GENERÁCIÓ

Végül, de nem utolsósorban azt a tényezőt kell kiemelnünk, amelyet Winograd és Hais (2008) könyvében „milenial makeover”-nek nevezett. A kifejezés első része a millenniumi generációra utal. E generáció (az 1982 után születettek) évente négymillió új szavazóval gyarapítja a választópolgárok sokaságát. A 2000-es években lezajló generációváltás alapvetően változtatta meg a politikáról való gondolkodást, alakította át politikusok önképét és választóik felé közvetített üzeneteiket.

A millenniumi (más néven Y-) generáció nagy létszámú, jobb anyagi körülmények között él, tanultabb és etnikailag színesebb, mint elődei. Ezek a különbségek értékválasztásukban és attitűdjeikben is tükröződnek. Politikai szocializációjuk a felmérések szerint felgyorsult, amiben különösen nagy szerepe van szeptember 11-nek és a „terrorizmus elleni háborúnak”. Míg az 1980-as évek végén az ezt megelőző, X-generáció 24%-a, addig a millenniumi generáció 36%-a érdeklődik aktívan az Egyesült Államok ügyei és vállalásai iránt. Ezt az is jól mutatja, hogy 2000-hez képest négy év alatt 11%-kal emelkedett a választási részvétel a 18–24 év közöttiek körében, a 25 év felettiek között pedig 4%-os emelkedést regisztráltak (Cannon, 2007).

Némi túlzással azt mondhatnánk, hogy a millenniumi generáció alapján előre lehet jelezni, milyen lesz az Egyesült Államok jövőbeli arculata. Megállapítható, hogy ez a nemzedék optimistább, mint az előtte járók. Míg a baby boom-nemzedék és az X-generáció tagjainak 57%-a, addig a legutóbbi nemzedék mintegy kétharmada nyilatkozott pozitívan a saját életéről. A korábbi nemzedékek 59%-a gondolja úgy, hogy a következő öt évben jó irányba változik az életük, a millenniumiak 74%-a fogalmazott meg hasonló véleményt. A

következő tíz évre vetítve ugyanezt a baby boom generáció mindössze 58%-a gondolja így, ezzel szemben a X-generációnak már 74%-a, a millenniuminak pedig 81%-a vár előrelépésre ez alatt az idő alatt. Egy másik felmérés szerint a millenniumi generáció tagjainak 64%-a véli úgy, hogy „jó korban él”. Ez a szám csak 50% az életét a korábbi nemzedékekhez képest gyorsabban élő X-generáció körében (Pew Research Center, 2007a).

A politikához való viszony szintén változáson esik át. Míg a millenniumiak 51%-ának véleménye, hogy a politika nem csak keveseket, hanem az emberek nagy tömegeit is ki tudja szolgálni, addig az előttük lévő X-generáció tagjai pesszimistábbak ebben a tekintetben, és csak 36%-uk osztja az előbbi véleményt (Pew Research Center 2007b). Két dolog megkérdőjelezhetetlen a millenniumi generáció körében: az egyik, hogy az oktatás képes lehet olyan képességekkel felruházni az egyént, amelyek egy kiszámítható életpályát tesznek lehetővé. A másik pedig, hogy megnőtt a politika és a politikusok iránti bizalom, és ennek jegyében messzemenően elutasítják azt a gondolatot, hogy a politikusok nem foglalkoznak a mindennapi emberek problémáival (Pew Research Center 2007b).

A millenniumiak körében a tolerancia fontos referenciapont. Az amerikai társadalomban 54%-ra esett vissza azok aránya, akik ellenzik az azonos neműek házasságát. Ez az arány 1996-ban még 65% volt. A megkérdezettek 58%-a tolerálja a homoszexuális egyéneket és csoportokat, és 61%-a nem lát kivételizést abban sem, ha környezetükben gyermekvállalásra (vagy örökbefogadásra) kerülne sor. Ez nem jelenti azt, hogy kikopott volna a család és házasság hagyományos felfogása: tíz megkérdezettből nyolc továbbra is ezt fogadja el, bár a millenniumiak között mintegy kétharmadra csökkent ez az arány (Pew Research Center 2007b). A vallás és az istenhít intenzitása és strukturáló ereje is csökken. Míg 1987-ben tíz megkérdezettből nyolc gondolta úgy, hogy az imádság és a megkérdőjelezhetetlen istenhít része kell hogy legyen a mindennapoknak, addig ebben a vonatkozásban 2007-re szignifikáns csökkenést lehetett regisztrálni. Az 1987-es 12%-hoz képest 2007-re négy százalékponttal több amerikai vallotta magát ateistának vagy vallásokon kívülinek. A szexuális tolerancia jele, hogy míg 1987-ben a megkérdezettek 43%-a úgy gondolta, hogy az AIDS isten büntetése az erkölcstelen szexuális élet miatt, addig ez a szám 2007-re 23%-ra esett vissza (Pew Research Center 2007b).

A millenniumi generáció már az internet használatába szocializálódott. Érvényes ez nem csak a kérdéses populáció hírfogyasztására és szórakozására, hanem arra is, hogy erősen jelen van köztük a Web 2.0-ás attitűd. Saját szerepüket nem a média által biztosított tartalmak befogadjaként látják, hanem – a borúlátó konzervatív jóslatokkal szemben – hajlamosabbak aktívan alakítani közösségeik életét. Az értékek szintjén az individualizmus ingája visszaleng: a millenniumi fiatalokban a korábbi generációknál erősebb az altruizmus, a közösségi aktivitásokon keresztül megvalósított élményszövetség iránti igény.

A generációs különbség már magán a Web 2.0 terjedésén is meglátszik. Egy 2009. április elején végzett kutatás¹² azt mutatja, hogy az amerikaiak 49%-a használja a három, talán legfontosabb social network-oldal (Facebook, Myspace, Twitter) valamelyikét. Azonban míg a 18–34 éves korosztály (azaz az Y-generáció) 74%-a használ Facebookot vagy MySpace-t, a 35 és 44 év közöttieknek ez az arány 47%, 45 és 54 év között 41%, 55 év felett pedig csak 24%. Hasonló tendencia mutatkozott a két társánál sokkal kevésbé elterjedt (5%-osra becsült elterjedtségű) Twitter esetében, ahol a 18 és 34 év közöttiek 8%-a, az 55 év felettiek csupán 1%-a mondta magát felhasználónak.

Érdekességgként megemlítenénk, hogy bár a Twittert a két nem képviselői hasonló arányban használják, a másik két oldal esetén érezhető eltérés: a nők 52%-ához képest a férfiak csupán 45%-a felhasználó. Van különbség az iskolai végzettség szerint is: a középiskolát vagy kevesebbet végzettek 40%-ának van Myspace- vagy Facebook-profilja, míg ez a szám 40% felett van a továbbtanulók csoportjaiban. A Twitter-használat hasonló leosztásban 3%-ról 6% köré ugrik fel.

ÚJ ATTITÚD

A fent bemutatott öt tényező (hit egy új politikában, az underdog-pozíció kényszerei, személy–médiüm–üzenet egysége, Bush-faktor, generációváltás) együtt vezetett oda, hogy az Obama-kampányon belül a social networking kiemelkedő jelentőségűvé lett, és ennek eredményeként válhattak valóra a szenátor kezdeti elképzelései: valóban nem egy kampány, hanem egy társadalmi mozgalom indult elnökjelöltsége és elnöksége elnyeréséért. A kampány legfőbb eredménye talán az volt, hogy a kényszerítő körülmények hatására nagyon tudatosan és konzekvensen igyekezett olyan szervezeti, működési módokat kialakítani, amelyek erőforrássá alakították a bemutatott tényezők által gerjesztett energiákat. Ez hatalmas teljesítményt takar, mivel a hagyományos kampánytechnikai dogmák felülvizsgálatát, kreatív újraértelmezését és megváltoztatását jelentette. Hosszan idézhetnénk David Axelrod, David Plouffe és az Obama-stáb más vezetőinek megnyilvánulásait ennek kapcsán. De minden levezetésnél többet mond néhány szó, a kampány három alapelve: Respect – Inclusion – Empowerment, azaz Tisztelet – Bevonás – Felhatalmazás. E hívószavak alapvető újszerűsége akkor bontakozik ki, amikor egybevetjük őket a politikai kampányok hagyományos, magát a működést is meghatározó etimológiai eredetével: a kampány haditechnikai gyökereivel. E szerint a kampány olyan manőver, amelynek során a siker élet–halál kérdése, a hatékony működés értékének kell mindent alárendelni, ennek érdekében pedig szigorú utasítási rendet követve kell szabályozni és ellenőrizni a kommunikációt.

Ezen a ponton érdemes reflektálni azon szkeptikus véleményekre, amelyek szerint a fenti elvek inkább az önreprezentáció részei, mint valódi működési

elvek. E kérdést a magyar kutató pocíciójából nehéz eldönteni. A kételkedők számára ugyanakkor érdekes lehet a kampány mozgósításért felelős vezetőinek (itt szabad átiratban közölt) belső útmutatása arról, hogy az önkéntesekkel milyen elvek szerint kell együtt dolgoznia a stáb tagjainak.¹³

1. A szervezetnek horizontálisnak kell lennie és nem vertikálisnak. A kampányban mindenkinek megvan a képessége arra, hogy döntéseket hozzon.
2. Minden politika helyi (ez a mondás még Tip O'Neill demokrata kongresszusi vezetőtől származik – a szerzők). A helyi tudás, kapcsolatok, politika „übereli” a központ „elméleteit”.
3. Ha felépítjük, majd megjönnek. Az embereknek helyekre van szükségük, ahol összejöhhetnek.
4. Hallgass, hallgass, hallgass! – Az emberek azt akarják, hogy meghallgassák őket.
5. Kérdezz, kérdezz, kérdezz! – Az emberek fontosnak tekintik véleményüket.
6. Sokféle belépési pont kell. Engedd az embereket, hogy a saját döntéseiket hozzák meg a kampányban. Nincsenek robotok.
7. Szervezz csapatokat! Másokkal együtt dolgozni izgalmas élmény.
8. Tartsuk tisztán a gyepet... tartsuk tisztán a kapcsolatokat. Ne keverjünk össze az önkéntesek esetében különböző típusú kapcsolatokat a szervezeten belül.
9. A jelölt miatt jönnek, a stáb miatt maradnak. Az önkéntesek akkor maradnak aktívak, ha tisztelettel kezeljük őket.
10. Ami online működik, annak először offline kell működnie. A kettő kéz, a kézben jár.
11. Mindig, mindig mondj köszönetet!

Ezekből a helyi kampánystábok számára meghatározott elvekből világosan kirajzolódik az az új attitűd és működési forma, amely a social networkokban meglévő energiák optimalizására irányul. Ez természetesen nem azt jelenti, hogy a kampánynak nem voltak központi üzenetei, ne lettek volna olyan átfogó országos stratégiák, amelyek aprólékosan lebontottak lettek volna az adott állam, illetve kisebb egységek szintjére. Azonban az üzenetek megfogalmazásában, a szavazók megszólításában sokkal nagyobb szabadságot élveztek és kreatív hozzájárulást tanúsítottak a helyi szervezetek és az ott dolgozó önkéntesek, mint korábban bármikor. A call centerekben dolgozó munkatársakat például a kampány során arra kérték, hogy ne előírt üzeneteket olvassanak fel – elvégre nem robotok –, hanem a saját szavaikkal beszéljenek arról, hogy miért szeretik Obamát, miért tartották ők személyesen fontosnak csatlakozásukat a kampányhoz.¹⁴

Az Obama-kampány sikerének számos oka volt. Ezek közül csak az egyik, igaz, alapvető fontosságú és a jövőbe mutató aspektus volt a social networkök jelentőségének felismerése és az új információs technológiákon alapuló online-közösségek innovatív használata, a hagyományos kampányok kommunikációs struktúrájának és szerepeinek újragondolása.

Megítélésünk szerint ma még aligha eldönthető, hogy azok a diagnózisok, amelyek az amerikai politikai térkép teljes átrajzolásáról, vagy éppen ellenkezőleg, ennek tartós, több évtizedes fennmaradásáról (realignment) szólnak, mennyire bizonyulnak helyesnek. Talán a társadalmi hálózatok használata és hatása sem lesz olyan nyilvánvaló néhány következő választás esetében, mint azt az Obama-kampánynál láthattuk. A személy, az üzenet és a használt média ilyen mértékű konzisztenciája inkább kivétel, mint szabály lehet a modern politikában. Hosszabb távon azonban az információs technológiákat otthonosan használó, új kommunikációs szerkezetek körül szerveződő social networkök szerepe bizonyára felértékelődik. Hogy ennek során milyen mértékben alakítja majd hagyományos politikafogalmunkat – ezt majd a jövő dönti el.

JEGYZETEK

¹ <http://rebooting.personaldemocracy.com/node/5501>

² <http://quotationsbook.com/quote/12179/>

³ <http://www.guardian.co.uk/media/pda/2008/dec/05/bbc-twitter>

⁴ <http://press.linkedin.com/about>

⁵ <http://www.wired.com/dangerroom/2009/04/inside-moldovas/>

⁶ <http://twitter.com/BarackObama>, illetve <http://twitter.com/whitehouse>

⁷ <http://www.youtube.com/watch?v=jjXyqcx-mYY>

⁸ <http://www.youtube.com/watch?v=wKsoXHYICqU>

⁹ <http://www.slate.com/id/2184502/>

¹⁰ <http://washingtonbureau.typepad.com/nairobi/2009/02/introducing-obamarama.html>

¹¹ <http://www.cnn.com/2009/POLITICS/01/15/bush.speech.text/index.html>

¹² http://www.harrisinteractive.com/harris_poll/pubs/Harris_Poll_2009_04_16.pdf

¹³ David Plouffe előadásán kiosztott belső memorandum a Center for American Progress „From Campaign to Governance” szemináriumán (Washington, 2009. március 9.).

¹⁴ David Plouffe előadása a „From Campaign to Governance” szemináriumon, Center for American Progress, Washington DC, 2009. március 9.

IRODALOM

- Abcarian, Robin–Horn, John (2006): Underwhelmed by It All. *Los Angeles Times*, August 7, 2006.
- Arrington, Michael (2009): Facebook Now Nearly Twice The Size Of MySpace Worldwide. *TechCrunch*, 2009. január 22. <http://www.techcrunch.com/2009/01/22/facebook-now-nearly-twice-the-size-of-myspace-worldwide/> Letöltve: 2009. május 18.
- Barry Libert–Faulk Rick (2009): *Barack, Inc.: Winning Business Lessons of the Obama Campaign*. New Jersey, FT Press.
- Bell, Melissa A. (2008): Web a-twitter with terror attacks. *The Wall Street Journal*, 2008. november 28.
- Benderoff, Eric (2007): Social Sites Go Political: A Facebook Founder Helps Design Obama's Online Network. *Chicago Tribune*, 2007. szeptember 23.
- Cannon, Carl M. (2007): Generation 'We' – The Awakened Giant. *National Journal*. 2007. március 9.
- Foucault, Michel (1996): *A szexualitás története. A tudás akarása*. Budapest, Atlantisz.
- Granovetter, Mark (1973): The Strength of Weak Ties. *American Journal of Sociology*, Vol. 78, Issue 6, May, 1360–1380.
- Halpin, John–Agne, Karl (2009): *State of American Political Ideology*. March 2009. http://www.americanprogress.org/issues/2009/03/pdf/political_ideology.pdf. Letöltve: 2009. május 18.
- Hedengren, Thord Daniel (2008): BBC Mumbai Twitter Debacle. *The Blog Herald*, 2008. december 8. <http://www.blogherald.com/2008/12/08/bbc-mumbai-twitter-debacle/> Letöltve: 2009. május 18.
- Hodge, Nathan (2009): Inside Moldova's Twitter Revolution. *Wired*, 2009. április 8. <http://www.wired.com/dangerroom/2009/04/inside-moldovas/> Letöltve: 2009. május 18.
- Hutchinson, Earl Ofari (2008): *How Obama won*. Los Angeles, Middle Passage Press.
- Ifill, Gwen (2009): *The Breakthrough: Politics and Race in the Age of Obama*. New York, Doubleday.
- Harris Interactive (2009): *Just Under Half of Americans Have a Facebook or MySpace Account*. April 16, 2009. http://www.harrisinteractive.com/harris_poll/pubs/Harris_Poll_2009_04_16.pdf. Letöltve: 2009. május 18.
- Lavallee, Andrew (2007): *Friends Swap Twitters, and Frustration*. *The Wall Street Journal*, 2007. március 16.
- Merkovity Norbert (2009): Barack Obama elnöki kampányának sajátosságai. Mitől működnek a hálózati közösségek? *Médiakutató*, 2009/1. 97–106.
- Pew Research Center (2007a): *A Portrait of Generation Next: How Young People View Their Lives, Futures and Politics*. <http://pewresearch.org/pubs/278/a-portrait-of-generation-Next>. Letöltve: 2009. május 18.
- Pew Research Center (2007b): *Trends in Political Values and Core Attitudes: 1987–2007*. <http://pewresearch.org/pubs/434/trends-in-political-values-and-core-attitudes-1987-2007>. Letöltve: 2009. május 18.
- Strauss, William–Howe, Neil (1991): *Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069*. New York, Morrow.
- Strauss, William–Howe, Neil (1997): *The Fourth Turning*. New York, Broadway Books.
- Teixeira, Ruy (2009): *New Progressive America*. http://www.americanprogress.org/issues/2009/03/pdf/progressive_america.pdf. Letöltve: 2009. május 18.

- Todd, Chuck–Gawiser, Sheldon (2008): *How Barack Obama Won: A State-by-State Guide to the Historic 2008 Presidential Election*. New York, Vintage Books.
- Tufankijan, Scout (2008): *Yes We Can: Barack Obama's History-Making Presidential Campaign*. New York, powerHouse Books.
- Wasserman, Stanley–Faust Katherine (1994): *Social Network Analysis: Methods and Applications (Structural Analysis in the Social Sciences)*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Weber, Max (1995): *A politika mint hivatás*. Budapest, Kossuth.
- Wilson, Chris (2008): *The Encyclopedia Baracktannica*. Elérhető: <http://www.slate.com/id/2184502/>
- Winograd, Morley; Hais, Michael D. (2008): *Millenial Makeover. MySpace, YouTube, and the Future of American Politics*. New Jersey, Rutgers University Press.

HELYI HÁLÓZATOK EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

Csurgó Bernadett

(szociológus, tudományos segédmunkatárs az MTA Politikai Tudományok Intézetében)

Kovách Imre

(szociológus, tudományos igazgatóhelyettes az MTA Politikai Tudományok Intézetében)

Megyesi Boldizsár

(szociológus, tudományos segédmunkatárs az MTA Politikai Tudományok Intézetében)

ÖSSZEFOGLALÓ

Az elmúlt két évtizedben lezajlott társadalmi, gazdasági változások hatására gyengült a korábban erős nemzeti, központi kormányok szerepe, részben az átalakuló fejlesztéspolitikai intézményrendszer, részben pedig az európai integráció hatására, így számos új politikai gazdasági hálózat alakult ki.

A helyi hálózatok és kapcsolatrendszerek vizsgálata egyre hangsúlyosabban jelenik meg a vidéki társadalom hatalmi viszonyainak, politikai rendszereinek és politikai közösségének kutatásában, s lett központi témája, a vidékfejlesztési politika vizsgálatában is. A helyi hálózatok vizsgálata tehát mind politikatudományi, mind szociológiai szempontból fontos kutatási irányként jelenik meg a vidékkutatásokban.

Az európai és hazai vidéki hálózatokat bemutató és összehasonlító tanulmányunkban megvizsgáljuk, miként jelenik meg a hálózat fogalma a vidékszociológiai kutatásokban. Írásunkban elemezzük a hálózat kutatás hagyományos módszerei és a vidékkutatásokban szokásos módszerek közötti, valamint a hazai és a nemzetközi kutatások alapvető kérdései és módszerei közötti különbségeket.

Kulcsszavak: Politikai hálózatok ■ hálózat kutatás ■ társadalmi tőke ■ vidékszociológia ■
vidékkutatás

Tanulmányunkban arra vállalkozunk, hogy a vidéki helyi hálózatok kutatásának nemzetközi és hazai irányzatait és eredményeit ismertessük. Egy folyóiratcikk terjedelmi korlátai között a teljesség igénye nélkül mutatjuk be a vidéki térségek hálózatosodásának tendenciáit, kutatott témáit és a felhasznált módszereket. A helyi hálózatok és kapcsolatrendszerek vizsgálata egyre hangsúlyosabban jelenik meg a vidéki társadalom hatalmi viszonyainak, politikai

rendszerének és politikai közösségének kutatásában, valamint központi témája a vidékfejlesztési politika vizsgálatának is. A helyi hálózatok vizsgálata tehát mind politikatudományi, mind szociológiai szempontból fontos kutatási irányként jelenik meg a vidékkutatásokban.

A vidéki networkök kutatása néhány jellegzetes sajátossággal rendelkezik. A vidéktudományok a „hálózat” és „hálózatosodás” fogalmait a sztratifikációs kutatásokhoz hasonlítva sokkal tágabb értelemben használják. A társadalom szerkezetére és a networkökre vonatkozó elemzések jelen szakasza erőteljesen metodológiai irányultságú, amelyben a „miként” és a „hogyan” kérdések központi szerepet kapnak. A vidékhálózatokkal kapcsolatos kutatásokban is állandó igény a módszerek tökéletesítése, de a hangsúly mégis inkább a konkrét jelenségek elemzésére esik. Mindez két okra vezethető vissza. A vidékiséget megkülönböztető sajátosságok megállapítása legalább ötven éve – konszenzus nélkül – a tudományos viták tárgya (pl. Marsden, 2006, Csire, 1999a, Kovách, (sz) 2007). A szerzők véleménye abban megegyezik talán, hogy a vidéki nem önmagában létező résztársadalom, hanem egyre több és összetettebb kapcsolattal kötődik más társadalmi szegmensekhez. A vidéki jelentésének az egyenlőbbtől a komplexebb irányába történő átalakulása a magyarázata annak, hogy a vidéktudományok egyre inkább interdiszciplináris jellegűek, és kevésbé összpontosítanak független elmélet és módszertan kidolgozására. A szociológia, a politikai gazdaságtan és a politológia, a geográfia ágazatai, a néprajz és egy sor más tudományág szempontjai és módszerei egyaránt alkalmazásra kerül(het)nek a vidéki jelenségek tanulmányozásakor. Az interdiszciplináris sokszínűség és a konkrét tárgyra irányultság következménye, hogy a vidéktudományok művelői minden igényességük mellett is inkább az egyes tudományos diszciplínák teoretikus és módszertani eredményeinek a hasznosítására, mint azok megújítására törekszenek, ami ugyanakkor egyáltalán nem jelent teoretikus igénytelenséget vagy az alkalmazott tudomány célracionális szempontjainak az érvényesítését.

A TÁRSADALMI TŐKÉRŐL

Bourdieu illetve Coleman társadalmitőke-értelmezésében közös pont, hogy a fogalmat mindketten a társas kapcsolatok segítségével határozzák meg, „*mint a társadalmi struktúra szélesebb kifejeződését*”, azonban a bourdieu-i definíció szerint azon szereplők képesek a hálózatokban rejlő lehetőségekkel élni (erőforrásokat kihasználni), amelyek a társadalmi struktúrán belül jó helyzetben vannak (Bourdieu, 1997). A társadalmi struktúrán belüli egyenlőtlenségek okozzák a társadalom tőkeeloszlási egyenlőtlenségét is, amely tőke az egyénhez köthető. Vele szemben Coleman amellet érvel, hogy a társadalmi tőke bizonyos entitások (nemzetek, csoportok, közösségek, intézmények) hálózatából ere-

deztethető, tehát az ezekben a hálózatokban meglevő összefogás és szolidaritás jelenti a társadalmi tőke alapját (Coleman, 1996, 1998) (Kovátsné, 2002).

A társadalmi tőke fogalmának a fenti két elméleti irányzaton kívül számos értelmezése, használata terjedt el az elmúlt évtizedekben, és többféle módon is használják azt a tudományos közéletben. Ebből következően a különbözőségek áttekintése, rendszerezése is népszerű témája a tudományos közleményeknek. A szerzők nagy része a különböző elméleteket két-három csoportba sorolja, a társadalmi tőke forrása, a használat jellege és a jelenség hatása alapján. Az alábbiakban két tipológiát mutatunk be. Az egyik első rendszerezési kísérletben a szerzők (Adler and Kwon, 1999) három típust különböztetnek meg, a belső fókuszpontú, a külső fókuszpontú és a fókuszpont szerint nem besorolható elméleteket. Azon elméletek szerint, amelyek külső fókuszpontúak (external resource view), a társadalmi tőke olyan *„erőforrásként értelmezhető, amely egy központi szereplő külső kapcsolataiban rejlik”*; azaz ezek szerint a társadalmi tőke olyan erőforrás, amely a szereplők közötti kapcsolatokból származik, és azokat meg is határozza. A másik csoportban az hangsúlyos, hogy a közösségi szereplők elérjék közös céljaikat; e definíciók szerint a társadalmi tőkével a belső kapcsolatok jellemezhetők, amelyek meghatározzák a közösséget, erősítik az összetartozást és ehhez kapcsolódóan előnyökre válthatók. (Adler és Kwon, 1999:4). Ezekben az értelmezésekben a társadalmi normának, a kölcsönösségnek és a bizalomnak kiemelkedő szerepe van. Azok az elméletek, amelyekben a fenti kérdések nem jelennek meg hangsúlyosan, kerültek a harmadik csoportba.

Lin kétféle társadalmi tőke elméletet különböztet meg: a szereplőalapú és a közösségi elméleteket (Lin, 2001). Tipológiája szerint az egyéni megközelítést alkalmazó elméletek a kapcsolathálózatok előnyeit egyéni szinten értelmezik, míg a közösségi alapú elméletek arra a kérdésre keresnek választ, hogy a különböző csoportok miként képesek felhalmozni a társadalmi tőkét, és azt a csoporttagok miként képesek előnyre változtatni.

Portes (1998) a társadalmi tőke forrása és hatása alapján csoportosítja a különböző értelmezéseket. Írásaiban a két nagy elméleti hagyományra, a bourdieui és a colemani hagyományra épít. A szerző így fogalmaz: *„A társadalmi tőkének, mint a szociabilitás egyik címkéjének, helye van az elméletben, a kutatások során felismerték annak különböző forrásait és hatásait, s hátrányos mivoltát szintén hasonló részletességgel vizsgálták.”* (Portes, 1998: 22). Bourdieu életművében a társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődésének kérdése központi helyet foglal el. A habitus és a társadalmi struktúra dialektikus, kölcsönösen függő jellegét vizsgálva arra a kérdésre kereste a választ, hogy a gyakorlatok miképpen alakítják, állandósítják a hatalmi viszonyokat. A kabil paraszttársadalomban folytatott kutatásainak eredményeként felállított tőkeelméletében a szimbolikus tőke fogalmának kiemelt jelentősége van. Az írásban arra keres választ, hogy adott helyzetekben mi indokolja a gazdaságilag irracionális döntéseket. s amel-

lett érvel, hogy a szimbolikus tőke működéséhez hasonlóan a társadalmi tőke működése is csak a tágabb társadalmi struktúrát, rendszert vizsgálva érthető meg (Bourdieu, 1980). A társadalmi tőke működése a hálózatok és a csoporttagságból származó előnyök és hátrányok elemzése révén lehetséges. Bourdieu szerint a társadalmi tőke „*azon meglévő, illetve könnyen hozzáférhető erőforrások összessége, amelyek egy többé-kevésbé intézményesült, kölcsönösen felismert és elismert, tartós hálózathoz kötődik*” (Bourdieu, 1985: 248). A szerző gyakorlatias megközelítését mutatja az alábbi kijelentés is: „*a (csoport)szolidaritást azok a hasznok, előnyök táplálják, amelyek az azt lehetővé tevő csoporttagságból származnak*” (Bourdieu, 1985: 249).

Bár a politikatudományhoz inkább köthető Putnam a civil társadalom jelentőségét, a közgazdaságtanhoz közelebb álló Fukuyama az általánosított bizalom szerepét hangsúlyozza, míg a szociológiai hagyományba tagozódó Coleman a személyes kapcsolathálókat vizsgálja a társadalmi tőke jelenséggel összefüggésben. A szerzők között hasonlóságot jelent, hogy mindhárman nagyobb közösségekhez, társadalmi csoportokhoz kötik a társadalmi tőke meglétét. Az elmélet szerint a társadalmi tőke olyan erőforrás, amely fenti csoportok, közösségek közötti hálózatokból származik. Ezt az elméletet többen kritizálják (például Portes, 1998; Adler and Kwon, 1999). Portes érvelése szerint ez a megközelítés egyrészt elfedi a csoportba kerülés lehetősége és a csoporttagságból származó előnyök közötti különbséget, másrészt pedig cirkuláris (Portes, 1998: 19), és így nem alkalmas arra, hogy megmagyarázza, miért eltérő a különböző társadalmi csoportokban a társadalmi tőke mértéke. Putnam ez utóbbi elméleti hagyományhoz kapcsolódott, de kutatásai során azt mind elméleti, mind módszertani szempontból megújította. Amint egyik alapművében a „Bowling Alone” című könyvben fogalmaz: „*a társadalmi tőke az egyének közötti kapcsolatokat jelenti – az ezekből kibontakozó társadalmi hálózatokat, a kölcsönösség normáját és a bizalmat*” (Putnam 2000: 19). Munkájában, amint az olasz demokráciát elemző könyvében is (Making democracy work), feltárta a vizsgált jelenségekhez kapcsolódó, arra ható társadalomtörténeti előzményeket, statisztikai adatok sorát használta, hogy vizsgálja a demokratikus intézmények elfogadottságát, működését. A Making democracy work című könyvben szerzőtársaival együtt amellet érvel, hogy a politikai részvétel, a civil szervezetekben való aktivitás vagy a személyes kapcsolatok gyakoribbak Észak-Olaszországban, ahol hagyománya van az önkormányzatiságnak, mint Dél-Olaszországban, ahol a középkorban erős központi hatalommal bíró királyságok voltak, s ahol ebből következően jelenleg is alacsonyabb a civil szervezetek száma, a lakosság civil aktivitása, részvétele a politikai döntésekben, és ritkábbak a társas érintkezések is.

Az Egyesült Államok társadalmának hetvenes-nyolcvanas évekbeli változásairól írt művében a civil aktivitás és a személyközi kapcsolatok változásait elemzi a szerző. A civil aktivitás mellett (a civil szervezetek számának, tagsá-

gának változásait, a vallásosság változásait, jótékonykodási szokásokat), az informális személyközi kapcsolatok változásait (vendégek fogadása, családi kapcsolatok ápolása), a közösségi értékek alakulását, a bizalom, kölcsönösség és altruizmus jelentőségét elemzi a szerző. Vizsgálatát kvantitatív módszerekkel (kérdőívekkel és statisztikai adatok elemzésével) végezte. A vidékkutatásokban, bár a szerzők rendszeresen hivatkoznak Putnam írásaira és gondolataira, összetett módszereit nem alkalmazzák. Ennek egyik oka, hogy Putnam nagyobb közösségeket vizsgált, míg a vidékkutatások kisebb közösségek életét tanulmányozzák, így sokszor nem állnak rendelkezésre megfelelő statisztikák. Egyes szerzők (amint erre a későbbiekben utalni fogunk) pedig egyenesen megkérdőjelezik, hogy érdemes-e, értelmes-e egész nagy közösségek, nemzetek esetében társadalmi tőkéről beszélni.

A TÁRSADALMI TŐKE KÉRDÉSE A VIDÉKKUTATÁSOKBAN

Írásunknak ebben a részében az európai vidékszociológia legfontosabb szakfolyóiratait szemlélve bemutatjuk, miként jelenik meg a társadalmi tőke fogalma és a hálózatkutatás a vidékkutatásokban. Az egyik vizsgált kérdés, hogy a szemlézett írások miként kapcsolódnak a társadalmi tőkéről folyó diskurzushoz, vitához, a másik kiemelt kérdésünk, hogy milyen kutatási módszereket alkalmaznak a kiválasztott írások szerzői. Írásunkban bemutatjuk, hogy a társadalmi tőke fogalmának mely értelmezései a legjellemzőbbek, valamint azt is, hogy a vizsgálatok során milyen módszerekkel írják le, mutatják be a társadalmi tőkeként azonosított jelenségeket az illető szerzők.

A vidékkutatásokban és a vidékfejlesztéssel kapcsolatos vizsgálatokban, ahogy a szociológia más területein is, a társadalmi tőke fogalmának használata jelentősen gyakoribbá vált. (Csizmadia, 2008). Míg 2000 előtt csak elvétve jelentek meg a fogalmat leíró, vagy azt magyarázatként használó írások, addig az elmúlt évtizedben kétszer is megduplázódott az ilyen jellegű cikkek száma. 1999 és 2004 között a jelentősebb folyóiratokban átlagosan 16–18 olyan cikk jelent meg, amelyben használták a fogalmat, 2005 és 2008 között pedig átlagosan 38 ilyen témájú cikk jelent meg. A bemutatott számok csak az arányok érzékeltetésére alkalmasak, mivel azt a Science Direct adatbázisa alapján készítettük, így abban például az egyik legjelentősebb vidékszociológiai szakfolyóirat, a *Sociologia Ruralis* nem szerepel. Amennyiben az ISI Web of Knowledge adatbázist is vizsgáljuk, hasonló arányokat láthatunk. Ezen adatbázis alapján választottuk ki azt a két folyóiratot, amelyeket jelen írásunkban vizsgálunk; az európai vidékszociológia két legjelentősebb közlönyéből válogattunk tehát írásokat: a *Journal of Rural Studies* és a *Sociologia Ruralis* című lapokból. Néhány kiemelkedően fontos írás bemutatását követően összegezzük tapasztalatainkat, hogy a szerzők milyen szociológiai módszereket használnak, majd kite-

kintést nyújtunk arról, hogy a hazai szerzők, kutatók hogyan alkalmazzák a fenti módszereket, elméleteket kutatásaikban, írásaikban.

A tanulmányok kiválasztása során kiemelt szempontunk volt, hogy olyan írásokat elemezzünk, amelyekben a szerzők az említett leírás szerint értelmezik, használják a hálózat kutatás, a társadalmi tőke fogalmakat. Ez azért különösen fontos, mert a hálózat szó gyakori (lényegesen gyakrabban jelenik meg, mint a társadalmi tőke fogalma), ez azonban nem jelenti azt, hogy ilyen sok szerző alkalmazná a hálózat kutatás módszereit; egyszerűen az élelmiszer-elátás, az úthálózat kifejezések is megjelennek a keresőszó beütése után.

Az elemzésünkben tehát a Web of Science idézettségi mutatói alapján választottunk ki öt cikket. Hármát a Sociologia Ruralisból, kettőt pedig a Journal of Rural Studiesből.

A vidékszociológiai írások közül Jo Lee és társainak munkája az, amelyik egyértelműen és világosan kifejti, miként értelmezik a szerzők a társadalmi tőke fogalmát. A kifejezést *„további (egyéb) javak, előnyök elérését biztosító kapcsolatok minőségének metaforájaként határozzák meg”* (Jo Lee et al., 2005: 271). Ez a definíció a bourdieui elméleten alapul, amint ezt ki is fejtik: *„a társadalmi tőke gyarapodása kívánatos: a személyes hatalom forrása lehet, s természeténél fogva az emberi kapcsolatokban rejlik”, azaz a hálózati jelleg, (mint „az együttműködések gyakorlati megnyilvánulása”) szintén kiemelkedően fontos a szerzők társadalmi tőke-értelmezésében.*

Jo Lee és szerzőtársai a társadalmi tőke és az identitás összefüggéseit vizsgálták nyugat-európai vidékfejlesztési projektekben, és megállapították, hogy az *„erős kötődés (identitás elemek határozott jelenléte) a társadalmi tőke bizonyos megnyilvánulásaként értelmezhető”*. (Jo Lee et al., 2005: 269). A helyi kapcsolat-hálózatokat és a térségi marketinget elemezve arra a következtetésre jutottak, hogy *„a társadalmi tőke és az identitás korunk vidéki Európájában a fejlesztések serkentésének hatékony eszköze lehet”* (Jo Lee et al., 2005: 280).

Falk és Kilpatrick társadalmi tőke- és közösségi interakció-elemzése Colemannek a kapcsolatokat hangsúlyozó társadalmi tőke-értelmezésén alapul. A szerzőpáros mellett érvel, hogy a társadalmi tőke folyamatos társas interakciók eredménye. Az *„interakciók alapja (az egyének) tudáskészlete és identitása”, „az interakciók különböző dimenziói pedig befolyásolják a kialakuló társadalmi tőke jellegét”*.

Svendsen és szerzőtársa a szövetkezeti mozgalmak vizsgálata során nem foglal állást egyetlen elméleti hagyomány mellett sem. Vizsgálataik alapján azt állítják, *„Putnam feltevése, miszerint egy nemzet rendelkezik társadalmi tőkével, nem tartható”*. A dán tehenészeti szövetkezeteket vizsgálva arra a megállapításra jutottak, hogy a valamikori társadalmi tőke, amely a vizsgált vidéki közösségekben jelen volt, egyszer és mindenkorra elveszett, azaz értelmezésük szerint a társadalmi tőke a helyzettől, környezettől függően van jelen – kontextusfüggő. (Svendsen & Svendsen, 2000: 81). Írásaikban mellett érvelnek,

hogy a társadalmi tőkére jellemző, hogy változékony, így állításuk szerint a hagyományok nem magyarázzák a jelenlegi társadalmi, gazdasági különbségeket. Svendsen & Sorensen a társadalmi tőkét „*személyes kapcsolatokon és bizalmi viszonyokon alapuló együttműködési hálózatként definiálják.*” (Svendsen & Sorensen, 2007: 4). Azaz a bourdieu-i fogalomkészletől eltérő érvrendszert használnak, értelmezésükben a bizalom fogalma kiemelt jelentőségű, szemben Bourdieu elméletével, amelyben a bizalom fogalma nem jelenik meg, helyette az érdek (Wacquant) fogalmát használja írásaiban a szerző.

Mark Shucksmith cikkében a társadalmi tőke fogalmát kifejezetten gyakorlati módon használja; miután röviden összefoglalja a különböző értelmezéseket, az angliai LEADER programok tapasztalatait elemezve több, egymásnak esetleg ellentmondó értelmezést is alkalmaz. Putnam közösségi alapú megközelítését használva vizsgálja a civil kezdeményezések, közösségi normák jelentőségét, illetve egyéni szinten (Bourdieu-t idézve) a kizárás, kirekesztés formáit elemzi (Shucksmith, 2000). Amellett érvel, hogy a vidékfejlesztési kezdeményezésekben a bizalomnak, a normáknak, a közösségépítésnek kulcsszerepe van, de ezen kezdeményezések sikerének sarokköve lehet, hogy a hatalommal bíró csoportok szimbolikus tőkéjükre támaszkodva ne zárják ki e folyamatokból a marginalizált csoportokat.

HÁLÓZATVIZSGÁLATOK A VIDÉKKUTATÁSOKBAN

Jonathan Murdoch kutatásaiban a hálózat fogalma központi jelentőségű, a tudományos közlemények alapján azonban világos, hogy nem használja a networkkutatások klasszikus módszereit. Munkáját azonban részletesen bemutatjuk, mivel az írás jellegzetesen mutatja a fogalom használatát a vidékszociológiában.

Jonathan Murdoch (2006) a hálózatosodó vidékről írt tanulmányában Urryra (2000) hivatkozva érvel amellett, hogy a korábban hosszabb ideig kevésbé dinamikusan változó gazdasági és társadalmi struktúrákat a heterogén összetételű hálózatok váltják fel vidéken is. Murdoch szerint a hálózati és térbeli komplexitás egyidejűleg terjed, és a Castells-féle (1996) hálózati társadalom a városokhoz hasonló érvénnyel van jelen a rurális helyi társadalmakban is. A tárgyak, információk és emberek összetett, kiszámíthatatlan és megjósolhatatlan mobilitása, a hálózatok áramlása egyaránt történhet a globális, nemzeti, regionális és helyi szintereken. Az új gazdasági formációkról szóló tanulmányok is arról számolnak be, hogy a vállalatok és partnereik kölcsönös, hálózati függősége a feltétele a vidéki innovációnak (Amin 1999). Növekvő érdeklődés kíséri a helyi politikai hálózatok gyors szaporodását és a hatalmi viszonyok összetettségének a növekedését. Az új, helyi politikai/hatalmi networköket a hatalmi központokból vezérelt hatalomgyakorlást felváltó „új kormányzás”

legfontosabb elemének tekintik. A hierarchikus döntéshozatallal szemben a partnerség, a szövetség, és az együttműködés egyéb formái és technikái hatékonyabbak a többszintű kormányzás rendszerében (Rhodes, 1997, Goodwin, 1998).

Murdoch érvei szerint a vidék komplexitása gyorsan növekszik, a helyi társadalmak és a gazdaság gyors ütemben haladnak a változatos és eltérő fejlődési pályákon, amelyeket a vidéken megjelenő, eltérő összetételű hálózatok határoznak meg. A vidéki hálózatosodás jellegzetessége, hogy egyidejűleg megy végbe a helyi politikában, gazdaságban és társadalomban.

A politikai hálózatok sokasodása az agrárpolitika vidéki dominanciájának a csökkenésével együtt következett be, amely a hetvenes évek elején kezdődött és a nyolcvanas évek közepétől gyorsult fel (Marsden és társai, 1993, Murdoch, 2006). A kormányzat szerepének gyors ártértékelődése zajlik (MacLeod és Goodwin, 1999). Bonnano (2006) szerint a vidéki struktúrák komplexebbé válásának a következménye az állami vidékpolitikák reformja. A vidék gazdasági és kulturális globalizációja (Lyson 2006), különösen a globális tőke térhódítása, a politikai hálózatok átalakulásához vezető komplexitás gyors és visszavonhatatlan növekedést eredményez.

A nemzeti politikai intézmények veszítenek korábbi befolyásukból, és helyüket az egyes szektorokat (mezőgazdaság, gazdaságfejlesztés, tervezés és környezetvédelem) keresztülszövő, európai, nemzeti, regionális és lokális színterek működő hálózatok veszik át.

Az integrált és fenntartható vidékfejlesztés elveinek térhódítása a vidékfejlesztés szereplőinek fokozott aktivitásához és hálózatosodásához vezetett. A politikai hálózatok gyors átrendeződése, a szereplők partnerségi, együttműködési igénye a hierarchikus, állami, egy központú kormányzati forma helyére a többszintű, több központú rendszert helyező „új kormányzás” formáit hozta létre. (Derkzen, 2008). Az új kormányzás pluricentrikus, a közhatalom képviselői és intézményei a gazdasági és érdek-képviselői szereplőkkel igen változatos formákban és hatalmi hálózatokban működnek együtt. A kormányzat által ellátott korábbi funkciókat projektek formájában szervezik ki az állandó és biztos költségvetés nélkül működő intézményekhez (például alapítványok, vállalkozások), amelyek az egyes projektek kooperációs igényei szerint csatlakoznak a képlékeny hálózatokhoz. Az új kormányzás rendszerében a hálózatok a társadalmi koordináció erőforrásai és eszközei. A közhatalmi intézmények csökkenő befolyásuk biztosítása miatt fogadják el az együttműködés új módjait (Rhodes, 1997 és 2000, Kooiman, 1993). A részt vevő intézményi és magánszereplők között kölcsönös függés jön létre, és a hatalmi viszonyok hierarchiája a politikai hálózatok kölcsönösségének adja át a helyet. (Klijn és társai, 1995, Rhodes, 2000, Murdoch, 2006).

Ray (2001) az Európai Unió fejlesztési politikáját olyan koordinált rendszernek tekinti, amelynek integráló elve a piaci mechanizmusok mellett a szerve-

zés és redisztribúció. A javak, tőkék, információk, tudásfajták és az egyéb fejlesztési eszközök áramoltatása az EU rendszerében a sokasodó helyi és regionális hálózatokon keresztül történik. Az uniós vidékpolitika a hálózatosodás elsődleges forrása (Sociologia Ruralis, 2000/2, LEADER-különszám). A vidékfejlesztés decentralizálása (Ray, 2001) a hálózatosodás elősegítésével a helyi hatalmi hálózatok átrendeződéséhez járul hozzá. A projektessített fejlesztéspolitika arra ösztönzi a résztvevőket, köztük a közhatalmat gyakorlókat is, hogy a projekt követelményeinek megfelelően fejlesztési hálózatokat hozzanak létre. A szakértők, a helyi hatalmi elitek és gazdasági szereplők között, a projekt kereteiben történő hálózati együttműködés során, hatalommegosztás jön létre, amely újabb politikai networkök létrehozását indít(hat)ja el. A vidéki javak és szolgáltatások áramoltatásában a közvetítő szereplők töltik be a helyi politikai hálózatokba is konvertált hatalmi pozíciót (Kovách–Kristóf, 2009). A vidékfejlesztésbe történő európai uniós és nemzetállami beavatkozás redisztributív természete miatt a közvetítők szerepe kulcsfontosságúvá válik. (Ray, 1998, Picchi, 2003). A közvetítők menedzseri pozíciója és tudáshasználata a vidéki társulásokban és együttműködési hálózatokban a politikai tőke forrása (Derkzen and Bock, 2007, Csurgó és társai, 2007 és 2008). A projektosztály elmélete szerint (Kovách–Kucserova, 2006 és 2009) a projektessített európai fejlesztéspolitikai rendszerekben egy új, társadalmi osztály jött létre, amely a hagyományos helyi elitekkel osztozik a fejlesztési és hatalmi hálózatok hatalmi pozícióin.

A politikai keretek változása Murdoch szerint közrejátszott a gazdasági hálózatok erősödésében is. A vidéki gazdaság hálózatosodásának további okai az agrárszektor szerkezetének és a földhasználatnak az átalakulása, illetve két különösen erős gazdasági és társadalmi kényszer: a szolgáltatások és a termelés városról vidékre történő részleges áthelyeződése, valamint az ellenurbanizáció (counter-urbanisation). E kettős kényszer erőteljesen járult hozzá a huszadik század második felében a korábban stabil helyi struktúrák átrendeződéséhez. A foglalkoztatottság radikális visszaesése a mezőgazdaságban és más hagyományos vidéki gazdasági szektorokban, valamint az olcsóbb munkaerő és ingatlanárak miatt a korábban a városi központokba koncentrált ipari és szolgáltatási tevékenységek egy jelentősebb részét vidékre helyezték át. Az újonnan létrehozott kisvállalkozások aránya gyakran magasabb vidéken, mint a városokban (North, 1998). A legdinamikusabban fejlődő vállalkozások egy része számára a rurális feltételek ideálisnak bizonyultak. Így például Dél-Anglia vagy Északnyugat-Franciaország vidéki körzetei a high-tech befektetések kedvelt célpontjává váltak (Keeble és Nachum, 2002). Könnyű belátni, hogy az új gazdasági szereplőkkel új gazdasági hálózatok érkeztek a vidéki településekre. Az egyre nagyobb mértékű globalizálódás, az élelmiszer-feldolgozás és a kereskedelem erőteljes multinacionalizációja, a befektetések, a technológiai és tudástranszferek a mezőgazdasági termelést is egyre inkább networkösítik. A családi birtokon, önerejére támaszkodó farmer víziója letűnt korokat idéz.

Az egyre bővülő „agglomerációs gazdaságokban” (Murdoch, 2006) a gazdasági szereplőket, vállalatokat és az intézményeket több feltétel is a networkalapú együttműködésre készíti. A kollektív források, mint például az infrastruktúra felhasználása, nagyban kedveznek a gazdasági hálózatok kialakulásának. A vállalkozások csökkenthetik költségeiket a földrajzilag közel eső partnerekkel történő tranzakciók során és a munkaerő-gazdálkodás területén. A helyi networkök kialakítása hatékonyan segíti a tudástranszfert, az innovációt és a tanulás folyamatát (Malmberg és Maskell, 2002). A kutatások szerint (Laschewski és társai, 2002) a helyi társadalmakba kívülről érkező szereplők különösen aktívak az új hálózatok létrehozásában. A helyi társadalmakban megerősödő gazdasági hálózatok jellegzetességei a következők szerint összegezhetők. Az első a környezet különlegessége, amely vonzza azokat a gazdasági szereplőket, akik a jobb életkörülményeket keresik. A második: azok az eredményes tevékenységek, amelyek korábban is jelen voltak az adott helyi gazdaságban, és képesek arra, hogy sajátos kölcsönhatásba lépjenek az új ipari hálózatokkal. A hagyományos, kézműiparhoz és mezőgazdasághoz kapcsolódó kisvállalkozások gyakran képesek arra, hogy regionális hálózatokat hozzanak létre. (Osti, 2000).

A helyi társadalom hálózatosodása a globalizációval és a média intenzív térnyerésével együtt járó értékváltozásnak, és még inkább a városokból Európa-szerte a vidéki településekre irányuló migrációnak a következménye. A vidékiek városokba áramlása sem állt meg, de az európai fejlődésközpontokban nagyobb a városokból a vidékre, mint a vidékről a városokba elvándorlók aránya (Boyle és Halfacree, 1998). Az ellenurbanizáció és ellentéte, a folyamatos urbanizáció vezet a lokális társadalmak hálózatosodásához (Champion és társai, 1998). Az ellenurbanizáció az új uniós tagállamokban is jelen van. A vidéki helyi társadalmak az intenzív ellenurbanizáció kezdete előtt a szoros rokonsági kapcsolathálókkal, a térbeli közelséggel és szomszédsággal, az erős kooperációs készséggel és a mezőgazdasági orientációval voltak jellemezhetőek (Harper 1989).

Elsőként Pahl (1966) mutatott rá arra, hogy a középosztálybeliek tömegesebb megjelenése a lokális társadalmakban sokkal összetettebb osztályszerkezet kialakulásához vezetett. Kutatások sora igazolta (pl. Hoggart, 1989; Thrift, 1989; Savage és társai, 1992), hogy a vidékre irányuló városi migráció különböző változatai jelentős mértékben csökkentették a két földrajzi helyszín társadalomszerveződése között korábban fennállt különbségeket. Az újonnan érkezettek hajlamosak arra, hogy saját, középosztályi értékeik szerint alakítsák át a helyi társadalom fejlesztési vízióit, a csendnek és nyugalomnak, a természeti értékeknek és egy sor olyan értéknek tulajdonítva elsőbbséget, amely korábban nem, vagy nem olyan érvénnyel számított annak. A vidékre költöző középosztály identitásának meghatározó része az újonnan teremtett vidékkép, amelyet az irodalom az esztétikai vagy a szociális reflexivitás részeként azo-

nosít (Lash és Urry, 1994). Az elemzők szerint a város és falu kölcsönhatásainak a felgyorsulásával, az esztétikai és társadalmi reflexivitással kapcsolatosan a helyi közösségek gyökeresen átalakulnak. Bauman (2001) szerint a hagyományos közösség nem képes túlélni a középosztályok részéről jelentkező reflexív kisajátítást. Az ellenurbanizáció új társadalmi intézmények és társulások létrehozásán keresztül járul hozzá a hagyományos helyi társadalom kicserélődéséhez. Az új intézmények és társulások változatos formákban jelenhetnek meg, amelyek különösen nyitottak az új hálózatokban való részvételre (Wittel, 2001). A hagyományos vidéki közösségeket növekvő arányban váltják fel azok a hálózatok, amelyekben az egyének megosztott érdekeik szerint vesznek részt.

A TÁRSADALMI TŐKE ÉS A HÁLÓZAT FOGALMA A MAGYAR VIDÉK KUTATÁSÁBAN

A nemzetközi vidékszociológiai szakirodalom után a következőkben azt tekintjük át, hogy a magyar vidékkutatásokban hogyan jelenik meg a hálózat és a társadalmi tőke fogalma, illetve a hazai networkkutatások mit írnak a magyar vidéki társadalomról.

A magyar vidékkutatók, bár számos ponton érintik a kapcsolathálózatok és a társadalmi tőke kérdéskörét, kutatásaikban döntően nem alkalmazzák a társadalmi tőke hagyományos szociológiaelméleti megközelítését, és még kevésbé a kapcsolathálózati elemzés módszerét. A vidéki közösségek, a helyi társadalom vizsgálatára a szociográfiai leírástól a statisztikai elemzésig többféle módszert is alkalmaz a hazai vidékszociológia (lásd például Kovách [szerk.], 2002; Váradi [szerk.], 2008), de a kapcsolathálózat-elemzés alapvetően nem jelenik meg. Kovács Katalin és Váradi Mónika a *Szereplők és kapcsolatrendszerek egy alföldi mezőváros agrárgazdaságában* című tanulmányában például mélyinterjúk segítségével és a típusalkotás módszerével vizsgálja és írja le Nagykőrös agrárgazdaságát és szereplőit s az őket összekötő viszonyrendszereket (Kovács–Váradi, 1995). Kovách Imre és Kristóf Luca pedig a városiak és vidékiek között kapcsolatot teremtő úgynevezett közvetítő szereplők elemzésekor egyfajta aktorközpontú megközelítést alkalmazva kvalitatív módszerekre támaszkodnak és alkotnak modelleket. A hangsúly nem a szereplők közti kapcsolatok mennyiségén és minőségén, hanem a szereplők társadalmi jellemzőin és funkcióján van (Kovács–Kristóf, 2007). A szereplők közötti hatalmi viszonyok vizsgálatánál is alapvetően kvalitatív módszerekre és a nemzetközi vidékszociológia elméleti megközelítéseire támaszkodnak a hazai vidékkutatók (például Csurgó–Kovács–Kucserova, 2007). A tudástársadalom és vidék kérdése egyre nagyobb hangsúllyal jelenik meg a hazai vidékszociológiában is. Számos írás foglalkozik a tudásinterakció és a tudástranszfer vizsgálatával, anélkül, hogy a klasszikus társadalmi tőke elméletéig menne vissza, vagy a szereplők közöt-

ti hálózatokat vizsgálná (Lengyel, 2004, Szépvölgyi, 2006, Kelemen–Megyesi–Nagy, 2007).

A magyar vidékkutatók közül néhányan a vidékfejlesztés és a fejlesztéspolitika vizsgálata során a politikai hálózatok (policy network) elméleti megközelítését alkalmazzák. Ezek az írárok a politikai hálózatokat döntően egyfajta diskurzusközösségként írják le, a vizsgálatok pedig a hálózatok aktorainak leírására és a különböző vidékdiskurzusok bemutatására koncentrálnak. (Csite, 1999b, Csite–Kovács, 2002, Csite, 2005, Kovács, 2009) Emellett a vidékkutatók földrajztudományi hagyományaiból adódóan a hálózat földrajzi fogalma viszonylag nagy hangsúllyal jelenik meg a magyar vidékirodalomban. A településhálózatok, települések közötti kapcsolatok vizsgálata népszerű kutatási téma a magyar vidék- és regionális kutatásokban (Beluszky–Győri, 1999; Rechnitzer, 2002; Novotny, 2003; Rechnitzer–Grosz–Csizmadia, 2003; Kovács, 2005; Somlyódyné, 2006), fontos téma még a közlekedési hálózatok vizsgálata (Fleischer, 2001; Komlós, 2003), és megjelenik a neurális hálózatok földrajzi alkalmazása is (Farkas, 2007), de ezek nem vagy csak részben kapcsolódnak a hálózat és a társadalmi tőke szociológiai fogalmához, ezért ennek részletesebb bemutatásával ezen tanulmányban nem foglalkozunk.

A vidéki társadalom leírására a magyar vidékkutatók döntően nem a klaszikus társadalmi-tőke- és networkmegközelítést alkalmazzák. A társadalmi-tőke-elmélet leginkább a magyar vidékfejlesztés és a hazai közösségfejlesztés vizsgálatára volt nagyobb hatással.

Kis Krisztián például a társadalmi tőke fogalmának különböző megközelítéseit alkalmazza a magyarországi vidékfejlesztés vizsgálatában. A társadalmi tőkének a vidékfejlesztésben játszott szerepét a LEADER-program vizsgálatán keresztül elemzi. A LEADER-program fő sajátossága, hogy egy olyan decentralizált vidékfejlesztési módszer, amelyben a fő hangsúly a helyi partnerségen van. Kis azt hangsúlyozza, hogy *„a partnerség egy olyan társadalmi hálózat, amelynek nagy jelentősége van a társadalmi tőke létrejöttében és erőforrásként való hasznosításában.”* (Kis, 2006a: 30.) A társadalmi tőke colemani fogalmából kiindulva, ahol a társadalmi tőke a közösségek és partnerségek erőforrása, a LEADER-program kapcsán Kis vizsgálatának fókuszában a bizalom és az együttműködési készség áll. Megállapítja, hogy a LEADER keretein belül kötelező a partnerségen keresztül az együttműködés kialakítása, ami aktivizálja a helyi közösségeket és *„általa jobb és realisabb jövőkép és ennek megfelelő stratégia készülhet, ami jobban szolgálja a kistérség felzárkózását, az ott élők életminőségének javítását”*. (Kis, 2006a: 30.) Egy másik cikkében hangsúlyozza, hogy a társadalmi tőke, mint a térségek belső erőforrásának egyike, jelentős hatással van egy térség fejlődésére, illetve fejlesztésére (Kiss, 2006b).

Tömpe Ferenc a vidéki társadalom egyik fontos rétege, a farmergazdák vizsgálata esetében alkalmazta a társadalmi tőke elméleti megközelítéseit és mérési módszereit. A kutatás fő kérdése, hogy a magyar farmer milyen társa-

dalmi tőkével rendelkezik, és milyen korreláció mutatható ki ennek nagysága és a farmjövedelmek között. (Tömpe, 2007)

A társadalmi tőke közösségfejlesztési megközelítését példázza Vercseg Ilo-na (2004) írása. A szerző a társadalmi tőke mérésének eredményeit mutatta be két vidéki településen: a dél-alföldi Szegváron és az észak-magyarországi Királdon, a *Parola* című folyóiratban megjelent, 2004-es cikkében. A felderítő jellegű kutatás középpontjában a társadalmi tőkét alkotó bizalom, kölcsönös segítség, a társadalmi és a civil részvétel vizsgálata állt, és eredményeit a közösségfejlesztés oldaláról kívánta hasznosítani. A vizsgálat során a társadalmi tőke putnami definícióját alkalmazta, különbséget tett társadalmi részvétel (érdeklődési és érdekcsoportok) és civil részvétel (állampolgári részvétel) között. Egy brit felvétel eredményeit vette összehasonlítási alapul. A két magyar településen végzett felmérés adatai alapján az látszik, hogy a társadalmi részvétel mutatói esetében nincs lényeges különbség a brit és a magyar eredmények között, míg a civil részvétel esetében döntő eltérések figyelhetők meg, a magyar településeken a civil részvétel lényegesen fejletlenebb. Megállapítja, hogy a közösségfejlesztők civil részvételre irányuló kezdeményezései és a lassan demokratizálódó társadalom befogadókészsége között óriási szakadék van, amit célzott kormányzati közösségfejlesztési programokkal lehetne kezelni. Boda Tímea szintén hangsúlyozza a társadalmi tőke vizsgálatának fontosságát a vidékfejlesztésben. Szerinte a társadalmi tőke a gazdasági fejlődés fontos indikátora (Boda, 2007). Többen hangsúlyozzák tehát a társadalmi tőke jelentőségét, ennek ellenére a magyar vidékkutatásokban csak ritkán jelenik meg ez a fajta, mára klasszikusnak számító szemlélet.

A kapcsolathálózat-elemzés metodológiai eszközeit még a társadalmi tőke-elméletnél is kevesebben alkalmazták a hazai vidékkutatásokban. A kapcsolathálózati módszer elterjedtségét a vidék- és regionális kutatásokban jól példázza, hogy ezen kutatások egyik meghatározó lapjában, a *Tér és Társadalom*-ban a networkalapú megközelítés csak kevés cikkben jelent meg. A hálózat (network) kifejezés 1996 és 2008 között 14 cikkben szerepelt a *Tér és Társadalom*-ban, de ez mindössze két esetben jelentette a networkanalízis módszerének alkalmazását (Csizmadia–Grosz, 2002, Csizmadia, 2008a).

A hazai vidékirodalom áttekintése azt mutatja, hogy a klasszikus hálózat-elméleti kutatást a magyar vidékről szóló munkákban alapvetően nem a vidékkutatók, hanem a vidéki társadalom iránt érdeklődő networkkutatók hozták be.

A networkkutatás Magyarországon is egyre egységesebb diszciplínát jelent. Az egységes módszertani apparátussal és nyelvezettel rendelkező kapcsolathálózati szemléletmód tárgyában rendkívül sokszínű, az egyéntől a csoportokon és intézményeken át a nemzetig nagyon sokféle alanya lehet a vizsgálatnak (Angelusz–Tardos, 1991). A hazai networkkutatók közül azonban csak néhányan fordultak a vidék kérdésköre felé. A kapcsolathálózati elemzés

módszertani eszközeit a vidéki társadalom vizsgálatában és a regionális kutatásokban csak kevesen alkalmazták.

Letenyei László a témában, megjelent számos írása közül módszertani sokszínűségében kiemelkedik *A falusi társadalom rejtett kapcsolatai* című, amely a Borsos–Csite–Letenyei szerkesztette, *Rendszerváltozás után, Falusi sorsforduló a Kárpát-medencében* című kötetben jelent meg. A tanulmány három szatmári faluban (Ökörítőfülpösön, Gencsen, Borzsován) végzett többféle adatgyűjtési módszert alkalmazó kutatás eredményeit összegzi. Az adatgyűjtési technikák között szerepelt az interjúzás, a részt vevő megfigyelés és a kérdőívezés is. A tanulmányban Letenyei a kapcsolathálók makro- és mikroszintű elemzését egyaránt alkalmazta, arra keresve a választ, hogy a rendszerváltást követően milyen csatornák útján szerveződik újjá a falusi társadalom. A makroszintű elemzés a falu közösségének teljes hálóját vizsgálta, négy különböző módszerrel. Először a mentális térképek és társadalmi kapcsolatok vizsgálatával bemutatja, hogy a falu milyen mentális terekre tagolódik, és ezek lakosai milyen kapcsolatban állnak egymással. Majd a helyiek által meghatározott társadalmi kategóriák közötti kapcsolatokat vizsgálja. Külön elemzi az életciklus alapján meghatározott korcsoportok hálózatait, és végül Ökörítőfülpös esetében grafikusán is ábrázolja a teljes hálót. A kapcsolatok mikroszintű elemzésénél a háztartások egóhálóját vizsgálja, és arra keresi a választ, hogy milyen strukturális különbségek figyelhetők meg közöttük.

Az eredmények azt mutatják, hogy a falusi társadalomban jelentős csoportképző tényező a mentális tér, a falu térbeli tagozódása, amelyhez szubjektív sztereotípiák is társulnak. A kapcsolatok többsége a mentális tereken belüli háztartások között van. Fontos továbbá, hogy a mentális téren kívül nem a hasonló megítélésű és nem a földrajzilag közeli terek lakói között van kapcsolat, hanem a kulturálisan összetartozók és a gazdaságilag egymásra utaltak között. A helyben használatos társadalmi kategóriák segítségével Letenyei mindhárom falu esetében a helyi társadalmi struktúrákat a presztízs és az anyagiakhoz való hozzáférés által meghatározott térben ábrázolta, illetve vizsgálta a társadalmi rétegek közötti kapcsolatokat. A módszer eredményeit jól példázza az a felismerés, hogy Ökörítőfülpösön három fő társadalmi csoportosulás figyelhető meg: (1) az elit, (2) a társadalom többsége és (3) a marginalizálódottak. A marginalizálódott csoport nem alkot valódi csoportot, a csoport tagjai egymással nem tartanak fenn erős kapcsolatokat. Ezzel szemben a társadalom többségét alkotó kategóriák tagjai egymással intenzív kapcsolatokat ápolnak, ugyanakkor a csoportot alkotó egyes kategóriák kevésbé kötik tagjaikat. Az elit csoport tagjai között is erős kapcsolatok vannak, valamint a csoporton belüli kohézió is magasabb, főleg az értelmiségiek esetében. Az életciklus vizsgálatával, a korcsoportok kapcsolathálózati elemzésével pedig megállapította, hogy a falvakban a gazdaságban működtethető kapcsolatok a csajanovi modell szerint alakulnak. Ifjúkorban kevés a stabil, a gazdasági te-

vékenységhez felhasználható kapcsolat, a legstabilabb és gazdaságilag leginkább hasznosítható kötésekkel a középkorúak rendelkeznek, míg időskorban a kötések száma és rétegzettsége csökken. A teljes háló grafikus vázlata Ökóritófülpös esetében a falu térképére vetítve öt helyi társadalmi csoport egóhálózatainak strukturális különbségeit mutatja. A mikroszintű elemzések, a háztartások egóhálójának vizsgálata alapján pedig elmondható, hogy a betelepülők csoportja kitűnik a többi társadalmi csoport közül, kevésbé ágyazódott be a hagyományos közösségbe, könnyebben lépi át a mentális tér határait, gyengébb kötések pozitívan hatnak gazdasági tevékenységükre, innovációs készségükre. A számos kapcsolathálózati elemzési technikát felhasználó vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a rendszerváltást követően a falusi társadalom a hagyományos paraszti társadalomra jellemző erős kötések mentén szerveződik újjá. Az egykori tsz-tagok és ipari munkások nagy számban térnek vissza a mezőgazdasági termeléshez, Letenyei terminusával élve visszaparasztosodnak. Ennek oka, hogy az innovációk az erős kötések klánszerű csoportjain keresztül lassan terjednek, ezért a többség a paraszttá válás útjára lép, mivel a többi lehetőség el sem jut hozzá.

Letenyeihez hasonlóan Kónya Hanna szintén a vidéki társadalom vizsgálatára alkalmazza a hálózatelemzés módszerét. Egy Fehér megyei (Románia) falu közösségében vizsgálja, kapcsolathálózati módszerekkel, az elitté válás feltételeit (Kónya, 2005). Csizmadia Zoltán pedig a szlovák–magyar határtérségben vizsgálta a társadalmi kapcsolatokat. Kvantitatív vizsgálatának elméleti alapját Bourdieu kapcsolati tőke megközelítése és Granovetter kapcsolati modellje jelentette. A kapcsolati tőke térbelisége kapcsán megállapította, hogy a kontaktusok a nagyvárosok és a határ menti térségi centrum településeken sűrűsödnek. Az elemzések azt is kimutatták, hogy a lakóhely regionális elhelyezkedése, azaz keleti vagy nyugati térségben található-e, nem befolyásolja a határ két oldalán élők interakcióit, a kapcsolati tőke kiterjedtségét és összetételét alapvetően az iskolai és foglalkozási háttér magyarázza (Csizmadia, 2008b).

A kapcsolathálózati elemzést alkalmazó vidékkutatások egyik központi kérdése az innovációk terjedésének kapcsolathálózati megközelítése a vidéki térségekben. Letenyei *Az innovációs láncok falun* című tanulmányában egy perui és egy magyarországi falu példáján azt vizsgálja, hogy a falvakban kialakult társadalmi hálózat szerkezete hogyan befolyásolja az innovációk (lacikonyhák, illetve új növények a termelésben) átvételének útját és terjedési sebességét. Az innováció diffúziójának elméleti megközelítését alkalmazó elemzései bizonyítják a társadalmi kapcsolatháló és a gazdasági innovációk összefüggéseit. Hasonló elméleti alapokon egy Somogy megyei kutatásban (Láng–Letenyei és Siklós, 2003; Eranus–Letenyei–Siklós, 2003) pedig szerzőtársaival azt vizsgálta, hogy a kistérségbeli társas kapcsolatok milyen szerepet játszanak az információs technológiák, a számítógép-használat mint innováció terjedésében.

Eredményeik szerint a számítógép terjedése a kaposvári kistérségben nem diffúziós folyamat, azaz nem a részt vevők és kapcsolataik útján, hanem az intézményekben (iskolákban, munkahelyeken) valósul meg a tudásátadás. „A számítógépek terjedése (...) felfogható innovációként, megszerzésének legfontosabb motivációja egyfajta »jövőbe fektetett beruházás«, az új generáció esélyegyenlőségének biztosítása.” (Láng–Letenyei–Siklós, 2003: 23).

Az innovációkutatásban Csizmadia Zoltán is alkalmazta szerzőtársaival a kapcsolathálózati elemzés módszereit. A Tér és Társadalomban 2002-ben megjelent, Grosz Andrással közösen írt *Szervezetközpontú hálózatok: az ipari parkok térségi-intézményi kapcsolatrendszerének és együttműködési aktivitásának szerkezetilemi jellemzői* című tanulmányukban például hálózatelemzési perspektívából, annak matematikai alapú formalizált elemzési módszereivel vizsgálták a helyi és regionális innovációs tényezők kérdéskörén belül az ipari parkok kapcsolatrendszerét. A kutatás az MTA Nyugat-magyarországi Kutatóintézetének 2001-es felmérése alapján arra kereste a választ, hogy milyen az ipari parkok térségi intézményi kapcsolatrendszerének formája, kik a legfőbb partnerek, melyek a kapcsolattartás fő formái, továbbá fontos elemzési kérdés volt a kapcsolattartás gyakorisága és az együttműködési hajlandóság. A vizsgálat a magyarországi ipari parkok szervezeti szintű kapcsolataira terjedt ki. Az elemzés során a szerzők az ipari parkok esetében a szervezetközpontú kapcsolati struktúrákat egocentrikus hálózatként értelmezték, azaz, az egocentrikus hálózati struktúrákat szervezeti szintre emelték. A kérdőíves felvétel során az ország 52 ipari parkjának 18, különböző intézménnyel való kapcsolatát vizsgálták. Az elemzés három kérdéskörre koncentrált: (1) a térségi intézményi formák összetettsége és struktúrája, (2) a kapcsolattartás gyakorisága és a tervezett kapcsolatkötések iránya és (3) az együttműködési hajlandóság. Az eredmények azt mutatják, hogy az általános mutatók és az önbesoroláson alapuló rendezőelvek alapján az ipari parkokat fejlődési fázisuk szerint három csoportba sorolhatjuk: (1) induló ipari parkok, (2) működő ipari parkok és (3) növekvő ipari parkok. A kapcsolathálózatok kiépítésében és fenntartásában azonban a fejlettségi különbségek nem érvényesülnek. A tudatos kapcsolatépítés az induló ipari parkok esetében is megfigyelhető, és a hosszabb működési idő nem eredményezi a heterogénebb kapcsolatrendszer kialakulását. Az ipari parkok döntően egy a működési folyamatokat irányító szervezeti formát magában foglaló intézményhálózatba ágyazódnak be. A parkok közötti együttműködésben térbeli elhatárolódások nem mutathatók ki, a lokális és országos kooperációs folyamatok ugyanazokhoz a szereplőkhöz köthetők. Egy másik tanulmányban pedig Csizmadia (2008) a vállalatok és az innovációs intézményrendszer kapcsolatát vizsgálta a kapcsolathálózati elemzés eszközével. Megállapítja, hogy a vállalkozásokat kevés, és főként kétszereplős kooperációk jellemzik, a legtöbb vállalkozás zárt, a gazdasági/piaci mezőn belüli partnerekkel rendelkezik. Nincs regionális innovációs rendszer, csak formálódó hálózatok vannak.

A vidéki társadalom és innovációk mellett ahhoz szorosan kapcsolódva mégis önálló kutatási témaként jelenik meg a vidékfejlesztés vizsgálatában a kapcsolathálózati megközelítés alkalmazása és alkalmazhatósága. A korábbiakban már láttuk, hogy a vidékfejlesztés elemzésében a társadalmi tőke fogalma a magyar szakirodalomban is megjelenik. Emellett néhány írás arra fókuszál, hogy a vidékfejlesztésben hogyan lehet hasznosítani a networkkutatás módszereit.

Letenyei több cikkében (Letenyei, 2000; Letenyei–Batár, 2002) is amellett érvel, hogy a regionális tervezésben elengedhetetlen a networkanalízis módszereinek alkalmazása. Mint írják *„a regionális fejlesztés legtöbb műhelyében egyetértenek abban, hogy a kis- és középvállalkozásokat a helyi gazdasági hálózatok kiépítésével lehetne helyzetbe hozni, addig kevesen tudják, hogyan is kell hozzálátni egy gazdasági hálózat értékeléséhez, elemzéséhez.”* (Letenyei–Batár, 2002:32). Példákkal bizonyítják a módszer használhatóságát és szükségességét a regionális fejlesztések területén. Ehhez szorosan kapcsolódva Letenyei egy másik tanulmányában a kapcsolathálózat-elemzés és mentálistérkép-készítés alkalmazásának fontossága mellett érvel a településfejlesztésben és tervezésben. (Letenyei, 2001)

Annak ellenére, hogy a hálózatkutatás nem tartozik a legnépszerűbb módszerek közé a hazai vidékkutatáson belül, illetve a magyar hálózatkutatók többsége nem a vidéki társadalommal foglalkozik, az elmúlt években megjelent írások sokszínűsége, információgazdagsága arról tanúskodik, hogy érdemes a vidékkutatásokban a network és társadalmi tőke vizsgálatát és annak kvantitatív és kvalitatív elemzési technikáit egyaránt alkalmazni.

Mind az európai, mind a hazai példák azt jelzik, hogy a vidékkutatásban a „hálózat” és a „hálózatosodás” fogalmak tágabb értelemben vannak jelen. Az európai vidékkutatások döntően a klasszikus társadalmi tőke-elméleteket hasznosítják elemzéseikben, illetve alkalmazzák a vidéki közösségek elemzésénél. A társadalmi tőke és a hálózatosodás kapcsolata a vidéki társadalom gazdasági és politikai elemzésében új fogalmakkal gazdagítja a hálózatkutatást és a társadalmi tőke-elméletet.

A magyar vidékkutatásokban a hálózat- és társadalmi tőke-elmélet nem tartozik a fő elemzési keretek közé. A társadalmi tőke kutatása leginkább a vidékfejlesztés vizsgálatában kapott helyett, míg a hálózatelemzést vidéken döntően a hazai hálózatkutatók vidéki vizsgálatait jelentik.

Az elmúlt két évtizedben lezajlott társadalmi, gazdasági változások hatására gyengült a korábban erős nemzeti, központi kormányok szerepe, részben az átalakuló fejlesztéspolitikai intézményrendszer, részben pedig az európai integráció hatására, így számos új politikai, gazdasági hálózat alakult ki. A hálózatelemzés sajátos módon, egyedi megközelítésekkel és módszerekkel ugyan, de egyre inkább a vidékkutatások központi témájává válik Európa-

szerte, ami hatással van a hazai vidékkutatásokra is. A helyi hálózatok vizsgálata mind politikatudományi, mind szociológiai szempontból fontos kutatási irányként jelenik meg a vidékkutatásokban. A helyi hálózatok és kapcsolatrendszerek vizsgálata egyre hangsúlyosabban jelenik meg a vidéki társadalom hatalmi viszonyainak, politikai rendszereinek és politikai közösségének kutatásában, valamint központi témája a vidékfejlesztési politika vizsgálatának is.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Adler, Paul S.–Kwon Seok-Woo (2000): Social capital: the good the bad and the ugly. In: Lesser E. L. (ed.): *Knowledge and Social Capital: Foundations and Applications*. Boston, Butterworth-Heinemann, 89–115.
- Angelusz R.–Tardos R. (1991): Előszó. Társadalmak rejtett hálózata, avagy mit remélhet a társadalomkutatás a kapcsolathálózati megközelítéstől In: Angelusz R.–Tardos R. (szerk.): *Társadalmak rejtett hálózata*. Budapest, MKJ.
- Bauman Z. (2001): *Community: Seeking Safety in an Insecure World*. Cambridge, Polity Press.
- Beluszky P.–Győri R. (1999): A magyarországi városhálózat és az EU-csatlakozás. *Tér és Társadalom*, 1999/1-2., 1–30.
- Boda T. (2007): *A közösségek szerepe a vidékfejlesztésben*. Szolnoki Tudományos Közlemények XI., Szolnok, 2007.
- Bonnano, A. (2006): The state and the rural polity, In: Paul Cloke, Terry Marsden and Patrick H. Mooney (eds.) *Handbook of Rural Studies*. Sage Publications, London–Thousands Oaks, New Delhi, 317–330. pp.
- Bourdieu, P. (1979): *Outline of a Theory of Practice*. Cambridge, University Press.
- Boyle és Halfacree (eds) (1998): *Migration into Rural Areas*. London, Wiley.
- Castells, M. (1996): *The Rise of Network Society*. Oxford, Blackwell.
- Castle, E. N. (2002): Social Capital: An Interdisciplinary Concept. *Rural Sociology*, 67(3): 331–349.
- Champion, T.–Atkins D.–Coombes, M.–Fotheringham, S. (1998): *Urban Exodus*. London, Council for Protection Rural England.
- Chloupkova, J.–Svendsen, G. L. H.–Svendsen, G. T. (2003): Building and destroying social capital: The case of cooperative movements in Denmark and Poland. *Agriculture and Human Values*, 20: 241–252.
- Coleman, S. James (1988): Social Capital in the Creation of Human Capital. *American Journal of Sociology*, 94: 95–120.
- Csité A.–Kovách, I. (2002): A vidéki történet. In: Kovách, I. (szerk.): *Hatalom és társadalmi változás. A poszt szocializmus vége*. Budapest, Napvilág, 219–309.
- Csité A. (2005): *Reménykeltők, politikai vállalkozók, hálózatok és intézményesülés a magyar vidékfejlesztésben 1990–2002 között*. Századvég Kiadó.
- Csité A. (1999a): A paraszti közösségtől a ruralitásig: a nemzetközi vidékkutatások harminc évének néhány kulcsproblémája. *Szociológiai Szemle*, 1999/3 szám, 134–154.

- Csite A. (1999b): *Természet, régió, vidék: politika-hálózatok és a finn vidék az 1990-es években*. Budapest, MTA Politikai Tudományok Intézete.
- Csizmadia Z.–Grosz A. (2002): Szervezet-központú hálózatok: az ipari parkok térségi-intézményi kapcsolatrendszerének és együttműködési aktivitásának szerkezeti jellemzői. *Tér és Társadalom*, 2002/2., 53–80.
- Csizmadia Z. (2008): Kapcsolathálózatok és társadalmi „tölkék”. In: Némédi D. (szerk.): *Modern szociológiai paradigmák*. Budapest, Napvilág Kiadó, 265–315.
- Csizmadia Z. (2008): Társadalmi kapcsolatok a szlovák–magyar határtérségben. *Tér és Társadalom*, 2008/3 27–50.
- Csizmadia Zoltán (2008): Együttműködés és újtóképeség: az innováció regionális rendszerének kapcsolathálózati alapjai. *Szociológiai Szemle*, 2008/2., 22–57.
- Csurgó B.–Kovách I.–Kučerová, E. (2007): Hatalom és tudás az európai vidékfejlesztésben In: Kovách Imre (szerk.): *Vidékiek és városiak: A tudás- és imázshasználat hatásai a vidéki Magyarországon*. Budapest, L'Harmattan–MTA Politikai Tudományok Intézete, 137–157.
- Csurgó B.–Kovách I.–Kučerová, E. (2008): Knowledge, Power and Sustainability in Contemporary Rural Europe. *Sociologia Ruralis*, Vol 48, Number 3, July, 2008, 292–312.
- Derzken, P. (2008): *The politics of rural governance. Case studies of rural partnership in the Netherland and Wales*. Wageningen University.
- Derzken, P.–Bock, B. (2007): The construction of professional identity. Symbolic power in rural partnership in the Netherlands. *Sociologia Ruralis*, Vol. 47, no. 3, 189–205.
- Eranus E.–Letenyei L.–Siklós V. (2003) Sok link = internet? A kapcsolati tőke szerepe a számítógép és internet, valamint a számítógépes tudás terjedésében a kaposvári kistérségben, kérdőíves adatfelvétel és részt vevő megfigyelés alapján. In: Lengyel György (szerk.): *Információs technológia és helyi társadalom*. Budapest, BKÁE, II. kötet 29–76.
- Falk, I.–Kilpatrick, S. (2000): What is Social Capital? A Study of Interaction in a Rural Community. *Sociologia Ruralis*, 40(1): 87–109.
- Farkas J. Zs. (2007): Neurális hálózatok a térségi tipizálásban. *Tér és Társadalom*, 2007/1., 103–116.
- Fleischer T. (2001): Régiók, határok és hálózatok. *Tér és Társadalom*, 2001/3–4., 55–68.
- Granovetter, M. (1985): Economic action and social structure: the problem of embeddedness. *The American Journal of Sociology*, 91(3): 481–510.
- Halfacree (1999): 'A new space or spatial effacement? Alternative futures for the post-productivist country-side', In: Walford N.–Everitt, J.–D. Napton (eds): *Reshaping the Countryside: Perceptions and Processes of Rural Change*. Wallingford, CAB International, 67–76.
- Harper, S. (1989): The British rural community: an overview of perspectives. *Journal of Rural Studies*, Vol 5: 89–105.
- Hoggart K. (1990): Let's do away with the rural. *Journal of Rural Studies*, Vol 6: 245–257.
- Keeble, D.–Nachum, L. (2002): Why do business service firms cluster? Small consultancies, clustering and decentralisation in London and southern England. *Transactions of the Institute of British Geographers*, NS 27: 67–90.
- Kelemen E.–Megyesi B.–Nagy Kalamász I. (2007): A tudásinterakció szerepe a vidéki térségek fenntartható fejlődésében In: Kovách Imre (szerk.): *Vidékiek és városiak*. Budapest, L'Harmattan–MTA-PTI, 121–136.

- Kis K. (2006 a): Partnerség és társadalmi tőke a vidékfejlesztésben. *Parola*, 2006, 2-3., 28–31.
- Kis K. (2006 b): A társadalmi tőke mint a társadalmi és gazdasági folyamatokat befolyásoló erőforrás. *Agrártudományi Közlemények*, 2006/20, különszám, 69–73.
- Klijn, E. H (1997): Policy networks: an overview. In: Kickert, W.–Klijn, E. H.–Koppenjan, J. (eds.): *Managing complex networks: strategies for the public sector*. London, SAGE Publications.
- Komlós A. (2003): Vasúti közlekedésünk főbb problémái, különös tekintettel a mellékvonalak fenntarthatóságának kérdéseire. *Tér és Társadalom*, 2003/3., 87–102.
- Kónya H. (2005): Egy Fehér megyei falu elitjének kapcsolathálózati elemzése. *Stúdium*, 2005/3-4., 369–384.
- Kooiman, I. (1993): *Modern governance. New government – Society interactions*, London, Sage Publishing.
- Kovách I.–Kristóf L. (2009): The Role of Intermediate Actors in Transmitting Rural Goods and Service sin Rural Areas Under Urban Pressure. *Journal of Environmental Policy and Planning*, 2009 Vol 11.(1) 45–60.
- Kovách I. (2009): Lobbizás és érdekképviselés a vidék- és agrárfejlesztés területén In: Bayer J.–Kéglér Á. (szerk.) *Kormányzati, gazdasági és civil érdekérvényesítés az Európai Unióban*. Budapest, MTAPTI, 231–265.
- Kovách I. (szerk.) (2002): *Hatalom és társadalmi változás. A poszt szocializmus vége*. Napvilág, 2002.
- Kovách I.–Kristóf L.(2007): Közvetítő szereplők a vidéki javak és szolgáltatások piacán In: Kovách Imre (szerk.): *Vidékiek és városiak*. Budapest, L'Harmattan–MTA–PTI, 105–121.
- Kovách I–Kučerová, E. (2006): The project class. The Hungarian and Czech cases. *Sociologia Ruralis*, Vol 46. no. 1., 3–22.
- Kovács K. (2005) Osztályosodás a magyar településhálózatban. *Kultúra és Közösség*, 3–4. szám, 21–26.
- Kovács K.–Váradi M. M. (1995): Szereplők és kapcsolatrendszerek egy alföldi mezőváros agrártársadalmában. *Szociológiai Szemle*, 1995/4., 131–147.
- Láng S.–Letenyei L.–Siklós V. (2003): Információs technológia diffúzió. Információs technológia és szakismeretek terjedése a Kaposvári kistérségben. In: Lengyel Gy. (szerk.): *Információs technológia és helyi társadalom*. Budapest, BKÁE, II. kötet, 5–28.
- Laschewski, L.–Phillipson, J.–Gorton, M. (2002): The facilitation and formalisation of small business networks: evidence from the North East of England. *Environment and Planning C: Government and Policy*, 20: 375–391.
- Lash S. –J. Urry (1994): *Economies of Signs and Space*. London, Sage.
- Lee, J.–Árnason, A.–Nightingale, A.–M. Schucksmith (2005): Networking: Social Capital and Identities in European Rural Development. *Sociologia Ruralis*, 2005/3.
- Lengyel B. (2004): A tudásteremtés lokalitása: hallgatólagos tudás és helyi tudástranszfer. *Tér és Társadalom*, 2004/2., 51–72.
- Letenyei (2000 b): Regionális társadalmi hálózatok. *Falu Város Régió*, 2000 (7). <http://www.vati.hu/fvr>
- Letenyei L. 2001: Mentális térképek a településtervezésben. *Falu Város Régió*, 2001 (1). <http://www.vati.hu/fvr>

- Letenyei L.–Batár Zs. (2002): Településközi (city-to-city) kapcsolatok vizsgálata. *Falu Város Régió*, 2002 (8). <http://www.vati.hu/fvr>
- Letenyei L. (2000): Innovációs láncok falun. *Szociológiai Szemle*, 2000 (4). <http://www.mtapti.hu/mszt/20004/keret.htm>
- Lin, N. (2001): *Social Capital. A Theory of Social Structure and Action*. Cambridge, Cambridge University Press.
- Lyson T. (2006): Global capital and the transformation of rural communities. In: Paul Cloke, Terry Marsden and Patrick H. Mooney (eds.): *Handbook of Rural Studies*. Sage Publications, London–Thousands Oaks, New Delhi, 292–303.
- MacLeod, G.–M. Goodwin (1999): Space, scale and scale strategy: rethinking urban and regional governance. *Progress in Human Geography*, 23: 503–527.
- Malmberg, A.–Maskell, P. (2002): The exclusive concept of localisation economies: towards a knowledge based theory of spatial clustering. *Environment and Planning A*, 34: 429–449.
- Marsden T.–Murdoch, J.–Lowe, P.–Munton, R.–Flynn, A. (1993): *Constructing the Countryside*. London, UCL Press.
- Marsden, T. (1999): The consumption countryside and its regulation. *Sociologia Ruralis*, Vol 39/4., 501–521.
- Messing É. (2006): Lyukakból szőtt háló: háztartások közötti támogató kapcsolatok roma és nem roma szegények körében *Szociológiai Szemle*, 2006/2., 37–54.
- Murdoch J. (2006): Networking rurality: emergent complexity in the countryside, In: Paul Cloke, Terry Marsden and Patrick H. Mooney (eds.): *Handbook of Rural Studies*. Sage Publications, London–Thousands Oaks, New Delhi, 171–185.
- Murdoch, J. (2000): A New Paradigm of Rural Development. *Journal of Rural Studies*, 2000.
- North D. (1998): Rural industrialisation. In: B. Ilbery (ed): *The Geography of Rural Change*. London, Longman.
- Novotny G. (2003): Határon átnyúló városhálózatok: újabb intézményi divat az európai határon átnyúló együttműködésekben? *Tér és Társadalom*, 2003/1., 191–212.
- Osti, G. (2000): LEADER and Partnerships: the Case of Italy. *Sociologia Ruralis*, vol. 40, no. 2., 172–181.
- Pahl R. (1966): *Urbs in Rure*. London, LSE.
- Picchi, A. (2003): Rural development, institutions and policy. In: Jan Douwe van der Ploeg–Ann Ploeg, J. D: *Agricultural production in crisis*
- Portes, A. (1998): Social Capital: Its Origins and Applications in Modern Sociology. *Annual Review of Sociology*, 24: 1–24.
- Portes, A. (2000): The Two Meanings of Social Capital. *Sociological Forum*, 15(1): 1–12.
- Putnam, R. D. (1993): *Making Democracy Work: Civic Traditions in modern Italy*. N. J. Princeton University Press.
- Putnam, R. D. (2000): *Bowling alone: the collapse and revival of American community*. New York, Simon & Schuster.
- Ray C. (1998): Territory, structures and interpretation – two case studies of the European Union's LEADER 1 program. *Journal of Rural Studies*, 14: 79–88.

- Ray, C. (2001): Territorial Co-operation between *Rural Areas*: Elements of a Political Economy of EU Rural Development. *Sociologia Ruralis*, 41(3): 279–295.
- Rechnitzer J. (2002): A városhálózat az átmenetben, a kilencvenes évek változási irányai. *Tér és Társadalom*, 2002/3 165–184.
- Rechnitzer J.–Grosz A.–Csizmadia Z. (2003): A magyar városhálózat tagozódása az info-kommunikációs infrastruktúra alapján az ezredfordulón. *Tér és Társadalom*, 2003/3., 145–165.
- Rhodes, R. (1997): *Understanding governance: policy networks, governance reflexivity and accountability*. Maidenhead, Open University Press.
- Rhodes, R. (2000): Governance and public administration. In Pierre, J. (ed.): *Debating governance*. Oxford, Oxford University Press.
- Savage–Barlow–Dickens–Fielding (1992): *Property, Bureaucracy and Culture: Middle-classformation in Contemporary Britain*. London, Routledge.
- Sevilla-Guzmán, E.–Martinez-Allier, J. (2006): New rural social movements and agroecology. In: Paul Cloke, Terry Marsden and Patrick H. Mooney (eds.): *Handbook of Rural Studies*. Sage Publications, London–Thousands Oaks, New Delhi, 258–278.
- Shucksmith, M. (2000): Endogenous Development, Social Capital and Social Inclusion. *Sociologia Ruralis*, 40(2): 208–218.
- Skrabski Á.–Kopp M. (2008): A bizalom, mint a társadalmi tőke központi jellemzője, *Vigilia*, 10, 722–730.
- Somlyódiné Pfeil E. (2006): Nemzetállami várospolitikák és az Európai Unió policentrizmus koncepciója *Tér és Társadalom*, 2006/4., 49–66.
- Svendsen, G. L. H. (2006): Studying social capital in situ: A qualitative approach. *Theory and Society*, 35: 39–70.
- Svendsen, G. L. H.–Svendsen, G. T. (2000): Measuring Social Capital: The Danish Co-operative Diary Movement. *Sociologia Ruralis*, 40(1): 72–86.
- Szépvolgyi Á. (2006): A tudásközvetítés és -felhasználás helyi hálózatai a Közép-Dunántúlon *Tér és Társadalom*, 2006/4., 145–160.
- Thrift N. (1989): Images of Social Change In: Hanett, C.–McDowell, L.–Sarre, P. (eds): *The Changing Social Structure*. London, Sage.
- Tömpe F. (2007): *A társadalmi tőke mértékének és hatásának vizsgálata a farmgazdaságok körében*. www.avacongress.net/ava2007/presentations/nkfp1/4.pdf
- Urry, J. (2002): *The Tourist Gaze*, London, Sage
- Váradai M. (szerk.) (2006): Kistéleplések lépéskényszerben. *Új mandátum*, 2008.
- Vercseg I. (2004): A társadalmi tőke (social capital) mérése magyarországi településeken. *Parola*, 2004/3. 10–15.
- Wittel (2001): Towards a network sociality. *Theory, Culture and Society*, 18: 51–76.

POLITIKAI NARRATÍVÁK ÉS MEGÉRTŐ SZOCIOLÓGIA

(Pászka Imre: Narratív történetformák. Belvedere Kiadó, 2007.)

Löffler Tibor

(SZTE ÁJK Politológiai tanszék)

Pászka Imre szociológus terjedelemre és tartalomra egyaránt tekintélyes kötetben foglalta össze „azokat a régebbi és újabb ismereteket”, amiket „megfontolásra érdemesnek” tart „a *megélt és elbeszélt* életekről szóló tudományos párbeszédben”. A 2007-ben megjelent, de a széles közönség számára 2008-tól hozzáférhető könyv deklaráltan „a megértő szociológia szempontjából” íródott.

Pászka Imre specifikusan szociológiai, de a politikai-politológiai elemzések számára mindenképpen releváns témát vesz bonckés alá: mások szóban és írásban *elmondott, elbeszélt* vagy *elmesélt* cselekedeteit vagy viselkedését. A szerző az – általában az *önéletrírás* műfajából ismert – *élettörténetekre* összpontosít, ezért az „életrajzi módszer” tág fogalmából ki is emeli az élettörténetet és az önéletrírást, amiket „összefoglaló terminussal” narratív történetformáknak nevez. A narratív történetformák közé sorolja még a társalgásokat, a köznapi beszélgetések történeteit, az eseményekről való beszámolókat, a naplókat, a memoárokat, az életrajzokat, a krónikákat, a riportokat, az interjúkat és egyéb más visszaemlékezészerű megnyilatkozásokat is. Meghatározása szerint a narratív történetforma az, amely „valakinek vagy valakiknek az élményeit, tapasztalatait, vágyait, érzelmeit stb. fedi fel, szubjektív nézőpontból úgy, ahogy saját megélt és elbeszélt életét, a körülötte zajló eseményeket *látta*, illetve *látatja*”. (165.) A narratív történetformákat uraló, lényegi és módszertani különbségeket jelzik a fejezetenként tárgyalt különféle műfajok: memoár, énrégény, önéletrajz, életrajz, élettörténet (life story), élettörténet (life history) vagy élettörténelem (histoire de vie, Lebensgeschichte), oral history, esettörténet, mítosz. Mégis, napjainkban a szociológiában két megközelítés érdemes figyelemre – írja Pászka Imre –, az angolszász interpretatív életrajz és a német életrajzi módszer (63.)

De mit tud kezdeni a politikatudomány a narratív történetformákkal? Nyitott-e egyáltalán a (magyar) politikatudomány a narratív történetformákra? E két, önmagában is jogos kérdés igenlő megválaszolása esetén adódik egy harmadik kérdés, amely Pászka Imre könyvére tereli a politológus figyelmét: ren-

delkezésre áll-e a politikatudomány vagy a politikai elemző számára megfelelő elméleti és módszertani eszközkészlet?

Az életrajzokkal, naplókkal, interjúkkal stb. operáló *politikatörténet* művelei minden bizonnyal nyitottak mind a narratív történetformákra, mind a megértő szociológiára, de tartok tőle, hogy bár a politikatörténetet tudomány-rendszerként szokásszerűen a politikai tudományok közé soroljuk, a politikatörténet inkább tekinthető a történettudomány vállalkozásának, minthogy történettudományos módszertana idegenül hat a politikai jelent és közelmúltat elemző politikatudós számára. Ez a talán elméletieskedőnek tetsző okfejtés érthetőbbé válik, ha feltesszük a kérdést: társalgásokat, köznapi beszélgetések történeteit, eseményekről való beszámolókat, naplókat, memoárokat, életrajzokat, krónikákat, riportokat, interjúkat és más visszaemlékezésszerű megnyilatkozásokat mennyiben hasznosított (ráadásul elméletileg és módszertanilag magalapozott módon), a magyar politikatudomány mondjuk az elmúlt húsz év magyar politikai viszonyainak elemzése során?

Érzékeltetendő, hogy a könyv politológiailag kifejezetten hasznosítható és modellértékű, hadd osszak meg az olvasókkal – a steril szociológiai mű szerzőjének megértésében bízva – néhány olyan politikai, de politológiailag releváns narrációs problémát, amely Pászka Imre könyvének olvasása során ötlött fel bennem.

Nappali hold című esszékötetében¹ Csoóri Sándor beszámol arról, ahogy Sára Sándor a doni katasztrófáról meg a civil lakosság szovjetek általi deportálásáról szóló filmjét forgatta: „Sára Sándor megrendítő *emlékezet-kihantolásokra* vállalkozik. Ő maga nem beszél, de *beszéltet*. Szinte észrevétlenül *segíti hozzá* az emlékezőket ahhoz, hogy azt is *ki merjék mondani* a filmen, amit maguknak is csak *reszkelve mertek bevallani*”. Mindez azért, magyarázza Csoóri, mert a kérdés „hozzáférhetetlen és fenyegető *titok* maradt”: „*Beszélni se, írni se lehetett róla*”. A téma a személyes és társadalmi elfojtás miatt politikai kérdéssé vált a rendszerváltásra, majd része lett a magyar társadalmat *megosztó politikai és műltpolitikai narrációknak*, mígnem szaktudományos fordulatot hozott a témában Pihurik Judit könyve², amelyben a szerző szisztematikus kutatásokkal lép – szerintem – Sára Sándorék nyomdokaiba.

Gerő András történész egyszer kifogásolta, hogy Sólyom László köztársasági elnök a holokausztról mint mítoszról beszélt, és hogy a mítosz szóval ki nyit egy olyan lehetőséget, ami az arra fogékony emberek részéről a holokausztrelativizálás felé hat. Gerő arra apellált, *ahogy* a holokauszttagadók a *köznapi és pejoratív jelentés* szerint beszélnek a holokausztról mint mítoszról: *kitaláció értelmében vett legenda vagy mese*. Amikor azt állította, hogy a holokauszt egy *ténysorozat* és így nem minősíthető mítosznak, csak szimbólumnak³, nem ismerte fel a mítosz („műthosz”) eredeti és igazi értelmét: olyan beszéd, elmondás, elbeszélés, üzenet, párbeszéd, amely a közösség közös emlékezete számára közös jelentést hordoz. A mítosz mint tanítás, a közösség és tagjai

transzcendens élményeit és tapasztalatait rögzíti és magyarázza. Jellegénél fogva a hiten alapul, és hitet alapoz meg, ennek ellenére történelmi tényekre és tapasztalatokra is alapozódhat. Az interpretációhoz szükséges *tényekhez* hozzátartozik, hogy a köztársasági elnök kritizált megfogalmazása a Holokauszt Emléknapja alkalmából elmondott egyik beszédéből⁴ származik, és a következő *szövegkörnyezetben* hangzott el: „Fél évszázad alatt a holokauszt kilépett az *egyszeri történelmi események* sorából: *jelképévé* vált minden népirtásnak. Kertész Imre szavaival a holokauszt az emberiség nagy *mítoszai* közé emelkedett”.⁵ Kertész Imre a holokausztban az emberi állapotot ismerte fel, a nagy kaland végállomását, ahová kétezer éves etikai és morális kultúrája után az európai ember eljutott⁶, és úgy gondolja, hogy a holokauszt *több mint történelmi esemény*, mert az európai kultúra számára mitikus (!) jelentése van: ahogy az Úr a Sinai hegyén a kőbe vésett Tízparancsolatot átadta Mózesnek, úgy az átadás *eredeti mítoszának az ellen-mítosza* Auschwitz.⁷

A Pászká-könyv eszembe juttatott egy beszédes című és tartalmú írást is, ami a HVG 2008. november 12-i számában jelent meg: „Ön politikus. Akar róla beszélni?” Miért nem írnak memoárokat a magyar politikusok? – teszi fel a kérdést a cikk szerzője. S beszámol arról, hogy Demszky Gábor családszociográfiai művének (Keleti éden) kiadója nagyon sajnálja, hogy Antall József nem írt emlékiratot, és úgy tűnik, hogy Göncz Árpád is letett róla, pedig az ő írásaik nemzetközi figyelemre számítottak volna. Őt magát különösen érdekelné Markó Béla visszaemlékezése, hiszen az RMDSZ elnöke nem csak író ember, de egyfolytában az erdélyi politikuslétre jellemző köztes helyzetben van, ami kiváló irodalmi nyersanyag. A politikusi memoároknál – folytatja – elsősorban a státusférfi formátuma számít, márpedig a rendszerváltás óta eltelt húsz év még nem termelte ki a fajsúlyos egyéniségeket. Rettentő sablonosak az életpályák, érdekes, igazán egyedi gyerek- és ifjúkor alig akad. Egy megszólaltatott szakértő idevágó észrevétele szerint az angolszász világban a memoárok, így a politikusi visszaemlékezések rendkívül népszerűek, de ezek jó részét *nem az emlékezők, hanem strómanjaik rakják össze*. Szóba kerülnek még Horn Gyula memoárjai⁸, minek nyomán a recenzens nem tud nem gondolni Pozsgay Imre és Szűrös Mátyás visszaemlékezéseire, illetve arra, hogy – különös tekintettel a rendszerváltás huszadik évfordulójára – a sok-sok elszórt kisebb-nagyobb interjú mellett igazából nem akadt még politológus vállalkozó arra, hogy a téma alapos ismeretében egyfajta politológiai „oral history” keretében szóltassa meg a nagy idők még élő nagy tanúit. Ahogy nincs (még) nyoma az eddig megjelent visszaemlékezések rendszeres és kritikus feldolgozásának sem. A probléma szakmai (politikatudományi) súlyát mi sem jelzi jobban, mint hogy – maradván az idézett példánál – Szerdahelyi Szabolcs dokumentumgyűjteménye⁹ éppen abból a szándékból íródott, hogy a *tisztánlátás* és a *történelmi hűség* érdekében bemutassa Horn életének az *önéletrajzi* könyvben *homályos, homályban maradt, homályban tartott* időszakait. A kétségtelenül

politikai indíttatású ellenmű megírását ösztönözte az a – politológiaiilag szintén releváns – motívum is, hogy Horn Gyula többször hivatkozott arra, hogy *élete nyitott könyv*, az emberek azt megismerték, elfogadták, és ennek *tudatában* szavaztak rá. A kép mindazonáltal úgy teljes, hogy Horn Gyula önéletrajza nagy publicitást kapott, külföldön is megjelentették, ellenben Szerdahelyi korrekciója nemcsak hogy a szűkebb jobboldali szubkultúra olvasmányélménye maradt, de a két könyv együttesen senkit nem inspirált arra, hogy azok kritikus és módszertanilag megalapozott feldolgozását elvégezze, és ezek után új fejezetet nyisson a magyar politikai életrajzok történetében.

Ha eme politikai-politológiai kitérő után kézbe vesszük Pászka Imre kifejezetten *elméleti és módszertani* jellegű, de „megértő” szociológiai művét, nem szorul különösebb magyarázatra, hogy a recenziens miért ajánl politológusoknak egy – politológiai szempontból – steril szociológiai művet.

A bemutatott elméleteket szociológiai „terepmunkán” is tesztelő szerző részletesen taglalja az önéletírások készítésének vagy feldolgozásának módszertani alapjait, vagy ha úgy tetszik, buktatóit. „Mások cselekedeteit/viselkedéseit azáltal *értjük meg* – írja –, hogy elbeszéljük, elmondják, elmesélik szóban vagy írásban, aminek konvencionálisan rögzített dramaturgiája van.” (12.) Az élettörténetek és a beléjük ágyazódott szubjektív szándékok, célok, vágyak, értékítéletek stb. megértése „*részt vevő megfigyelést* feltételez, amit ma többnyire interjútechnikákkal valósítanak meg, holott az interjúhelyzet sajátos helyzetet alakít ki, ami igencsak eltér attól, amiről maga az interjú szól”. (18) Az önéletírás kész produktumokat feltételez. Metodikai gondok igazából az interjú technikával rögzített élettörténet esetében vetődnek fel. Az interjú „két személy interakciójának eredménye” (171.) Rögzítendő a paralingvisztikus megnyilvánulások, a szünetek, a beszéd módok (59.), de kérdés, hogy rögzítik-e őket, ha például csak a kutatóndó tartalom érdekli a kérdezőt, és jelzik-e azokat, ha közreadják az interjút. Az interjúhelyzetben kettős intencionalitás érvényesül: a kutató szándékosan hozza létre a párbeszédhelyzetet, és az interjú során motivált és célkövető magatartást tanúsít, de a „megfigyelt alany” is hasonlóképpen viselkedik, és kettőjük szándékai, céljai és motivációi nem esnek egybe. Ezért hát a kutatónak a közlés tartalmát és az alannal való kapcsolatát illetően kettős kihívással kell szembenéznie. Különös probléma az, hogy a narratívák mint én-elbeszélések részei lehetnek az én narratív szerveződésének, ha történeteket azért szerkesztünk, hogy életünk szétszórt elemeit integráljuk, aminek identitást képző funkciója van: identitásunk valójában nem egyéb, mint életünk története. (284-285) Ehhez csak azt fűzném hozzá, hogy – például – a szocialista rendszerhez lojális idő embereknek a rendszerváltás előtti időszakban leélt életükre nézve visszaemlékezéseik valóságok, de a rendszerváltás utánira *szubjektív identitás- és integritásigénnyel* terheltek. Életüket *értelmetlennek* és *értéktelennek* érezhetnék, ha *úgy* mutatnák be rendszerváltás előtti életüket, hogy az ütközik a rendszerváltás alapvető céljaival

és értekeivel stb., ami szintén kihívás az elemző számára. Pászka Imre használ is egy idevágó fogalmat, az *identitás-legitimitás* (önismeret-elismerés) kifejezését, és lényegre törően foglalja össze a problémát: „Az egyén folyamatos alkalmazkodási kényszerhelyzeteknek van kitéve. Ami azzal jár, hogy folyamatosan szerkeszti és újraszervezi a ‘világban’ való így-létét, saját múltját, jelenét, saját vágyait, az éppen rá ható kényszerek függvényében”. (321.) Az így megszerkesztett és érvényes életrajz vagy elbeszélés „lehetővé teszi az egyén különféle tapasztalatainak lehető legkoherensebb és legharmonikusabb integrációját”. (324.) Marad azonban egy alapkérdés az elemző számára: „mi tekinthető valóság-hű beszámolónak?” (326.) A kérdés azért jogos, mert „a múltról szóló elbeszélés nem magához a múlthoz kötődik, hanem a jelenbeli rivális interpretációkról szóló vitákhoz”. (365.)

Pászka Imre részletesen taglalja a szociológiai megértés számára adekvát elméletek, filozófiák és irányzatok sorát. A hermeneutika kérdése, hogy hogyan mondja, hogyan érti az alany, ami történt, és mikor történt, ami megtörtént. A válaszok nem iktatják ki az *ok-okozati összefüggéseket*, hanem a *szándékokra, motivációkra* helyezik a hangsúlyt, mivel ezen *intenciók* történésekben is konstituáltak. (97.) Idevágó alapproblémát jelent a „mit tesz?” és a „miért teszi?” kérdések és a rájuk adott válaszok közti különbség. (111., 122., 144.). Más megközelítésben: a *leírás* kérdése a „minek az esete áll(t) fenn?”, a *magyarázat* pedig a „miért ez az eset áll(t) fenn?”. (127.) A „motívum” fogalma a cselekvésnek az „ok”-tól megkülönböztetett „alapjára”, „megalapozására” utal. Ez az alap a cselekvő *szándéka*, mint *indíték*, de a megértéshez hozzátartozik, hogy a *cselekvő elmagyarázza*, hogy milyen szándékkal tett valamit. (86., 131., 141–150.)

A szociológiai „megértés” problémáját azért is tartom fontosnak kiemelni, mert ezzel szemben a magyar politikai vitákra és politológiai elemzésekre egyaránt jellemző egy sajátos attribúció: *önkéntesen tulajdonítanak valamilyen szándékot* a politikai ellenfélnek vagy az elemzett cselekvőnek. (A kormány „*azt üzeni*, hogy” – mondja az ellenzék. Az ellenzék „*azt akarja*, hogy” – állítja a kormány stb.). A könyv vonatkozó részeiből feltárul a „megértés” körüli néhány probléma. A megismert szociokulturális háttérkörnyezettel együtt a *cselekvő argumentációja* lehetővé teszi az elemző *állásfoglalását*, ezáltal pedig a *cselekvés igazolását*, csak hogy az elemző motívumtulajdonítása éppenséggel lehet *megbélyegzés* vagy *kárhoztatás*, ezért szerintem szükséges az indokoltság és az igazolás/igazoltság kettéválasztása, és az *önigazolás* fogalmának alkalmazása, amikor terítékre kerül, „hogy a cselekvők hogyan indokolják meg cselekvésüket, viselkedésüket”. (131., 145.)

A megértés sajátos csapásiránya az, amit Wilhelm Dilthey az „Erlebnis” (élmény) fogalmával fejtett ki: a megélt, megtapasztalt történeti-társadalmi valóságba ágyazott személy *megélt-megtapasztalt élményének* megértése. Pászka Imre figyelmeztet is: Dilthey a természettudományokban a *magyarázatot*,

míg a szellemtudományokban a *megértést* hangsúlyozza. (21.) Dilthey az élethez megértő módon viszonyul, mert az életút (Lebenslauf) eseményei, élményei, szekvenciái bensőleg összefüggnek, mindig az énre vonatkoznak, és mindezek összefüggő struktúrát képeznek. (80.) Igaz, Droysen tett először különbséget megismerés, magyarázat és megértés között, és Max Weber a „megértés” két változatáról is beszélt (113., 119., 127.), a szociológiában azonban csak az 1970-es években került ismét napirendre „a cselekvő nézőpontjába való behelyezkedés” módszere, amivel a „sokféle társadalmi háttérrel rendelkező alanyok *szubjektív perspektíváit* próbálták adatolni”. Ennek az új „életrajzi módszernek” a hívei az *élettörténetre* (life history) összpontosítottak, ám az élettörténeteket nemcsak eszköznek, vagyis információforrásnak tekintették, hanem „társadalmi valóságot magukban hordozó ténynek is”(37-38.). „A fenomenológiai belátásban a cél a társadalmi jelenségek megértése az *emberek nézőpontján* keresztül, vagyis a releváns valóság az, amit az emberek annak tartanak.” (65.) Az olvasó nem téved, ha az előbbiekből olyan relativizmust és szubjektivizmust olvas ki, amely kétséggéssé teheti az objektív társadalmi valóság tudományos (módszertanilag megalapozott) megismerését. De mint Pászka Imre hangsúlyozza: az életrajzi módszer ugyan a pozitivista „chicagói iskola” révén nyert létjogosultságot, de a hatvanas évektől újabb és újabb „poszt-pozitivisták” irányzatok kérdőjelezték meg a kutatott tárgy és a pozitivista eljárások közötti összhang lehetőségét úgy, hogy a hangsúlyt az egyéni látásmódra és a hétköznapi életre helyezték, és azt mondták, hogy *a valóság sokféle*, ezért ahányféle a valóság, annyiféle módszerre van szükség. (75.)

Pászka Imre sokszor ír a megértő szociológia diszciplináris kapcsolódásairól, de a politikatudományt külön nem említi. A bemutatott és elemzett történetformák olvastán azonban bárkinek nyilvánvaló lehet, hogy ezek a politikai elemzések lehetséges forrásfajtáinak is felfoghatók. Pászka Imre egyenesen úgy fogalmaz, hogy a narratív történetformák nem képezik a szociológia kizárólagos terepét, az esetek többségében osztoznia kell a többi társadalom- és humán tudomány megközelítéseivel, és hogy az átfedések miatt a rokon területek eredményeinek felhasználása nélkülözhetetlen. (12.)

A politika és politikatudomány iránt érdeklődők kivált Szabó Márton révén igazán otthonosan mozoghatnak a politikai szemantika, a szimbolizáció, a retorika és a diskurzus, a politikai tudás, a diszkurzivitás és a politikai nyelv és kommunikáció területén, ezért a narratív történetformáknak a megértő szociológia felől és révén megvilágított témáját interdiszciplináris (szociológia és politológia közötti) reflexiók¹⁰ reményében tartom igazán figyelemre érdemesnek.

JEGYZETEK

- ¹ Csoóri Sándor: Nappali hold. Püski, 1991.
- ² Pihurik Judit: Naplók és memoárok a Don-kanyarból 1942–1943. Napvilág Kiadó, 2007.
- ³ Súlyom jóindulatú, de szellemileg eltévedt. Hírszerző, 2007. 09. 11.
- ⁴ Súlyom László köztársasági elnök beszéde az Országházban rendezett Holokauszt Emléknapon. 2006. január 27. http://www.keh.hu/keh/beszede/20060127holokauaszt_emleknep.html.
- ⁵ Lásd Heller Ágnes írását Kertész Imre: A holokauszt mint kultúra? (Századvég Kiadó, 1993.) c. könyvről In: Heller Ágnes: Auschwitz és Gulág. Múlt és Jövő Kiadó, Bp, 2002, 7. [*Súlyom László hivatkozása!* –L. T.]
- ⁶ Kertész Imre: A stockholmi beszéd. Magvető Kiadó, 2002, 19. oldal.
- ⁷ Kertész Imre: A holocaust mint kultúra. Századvég, 1993. 46. oldal. Kertész Imre egy másik megfogalmazása: „semmi sem érdekel igazán, csakis az Auschwitz-mítosz”.
- ⁸ Horn Gyula: Cölöpök. Kossuth, 1998. Horn Gyula: Azok a kilencvenes évek... Kossuth, 1999.
- ⁹ Szerdahelyi Szabolcs: Hiányzó cölöpök: ami Horn Gyula életrajzából kimaradt. Kairosz, 2002.
- ¹⁰ A könyv egy izgalmas részlete, hogy a 353. oldalon Pászka Imre hivatkozik a Szabó Mártonnal folytatott levélváltására arról, hogy Ricoeur hogyan fogja fel az írás és olvasás különbségét.